

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА  
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ  
ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ КУРСІВ  
КРАЇН АЗІЇ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХІ СТОЛІТТЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Київ 2025

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ**

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА**

**«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»**

**ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ  
ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ КУРСІВ  
КРАЇН АЗІЇ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХІ СТОЛІТТЯ**

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ**

*За загальною редакцією  
кандидата історичних наук, доцента*

***В.О. Шведа***

Київ 2025

**УДК 94:327 (5) «XXI»  
В-60**

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи  
«Інститут всесвітньої історії НАН України»  
(протокол № 3 від 15 травня 2025 р.)*

**Рецензенти:**

*Срібняк І.В.*, д.і.н., проф.;

*Рубель В.А.*, д.і.н., проф.

**Редакційна колегія:**

*Швед В.О.*, к.і.н., доц. (загальна редакція);

*Прип'юк Є.О.*, к.е.н. (відповідальний науковий редактор);

*Мхитарян Н.І.*, к.політ.н., с.н.с. (науковий та літературний редактор).

**Внутрішні та зовнішні чинники формування зовнішньополітичних курсів країн Азії у першій чверті XXI століття:** збірник наукових праць. За заг. ред. к.і.н, доц. В.О. Шведа. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2025. 212 с.

У збірнику наукових праць представлені статті учасників Всеукраїнської наукової конференції «Внутрішні та зовнішні чинники формування зовнішньополітичних курсів країн Азії у першій чверті XXI ст.» (25 травня 2023 р), присвячені дослідженню чинників формування зовнішньополітичних курсів азійських країн на сучасному етапі, а також впливу на визначення зазначених курсів російсько-української війни. Проведений аналіз впливу соціально-економічних, політичних, геополітичних та цивілізаційних чинників на формування зовнішньополітичних курсів провідних азійських країн в умовах сучасного світового порядку. Серйозну увагу приділено аналізу причин змін та корекції зовнішньої політики ключових країн Азії в умовах значного загострення геостратегічного суперництва глобальних центрів сили. Висвітлено проблеми та перспективи подальшої співпраці України з азійськими країнами в умовах зростання глобальної напруженості.

**УДК 94:327 (5) «XXI»  
В-60**

*За достовірність інформації в опублікованих матеріалах відповідають автори.  
Передрук можливий у разі посилання на авторів і видання.*

**Державна установа «Інститут всесвітньої  
історії НАН України», 2025**

**THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE**  
**STATE INSTITUTION**  
**“INSTITUTE OF WORLD HISTORY**  
**OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE”**

**INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS**  
**IN THE FORMATION OF FOREIGN POLICY COURSES**  
**OF ASIAN COUNTRIES**  
**IN THE FIRST QUARTER OF THE XXI CENTURY**

**COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

*General Editorship by*

*Ph.D. in History*

*V.O. Shved*

Kyiv 2025

**УДК 94:327 (5) «XXI»  
B-60**

*Recommended for publishing by the Academic Council of the State Institution  
“Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”  
(the record № 3, 15.05.2025)*

**Reviewers:**

**Sribnyak I.V.**, Doc. of Sc. (Hist.), Prof.;

**Rubel V.A.**, Doc. of Sc. (Hist.), Prof.

**Editorial Board:**

**Shved V.O.**, Ph.D. (Hist.), Docent – General Edition;

**Mkhitaryan N.I.**, Ph.D. (Politic.), Senior Researcher Fellow – Chief Scientific and literary Editor;

**Prypik Y.O.**, Ph.D. (Econ.).

**Internal and external factors in the formation of foreign policy courses of Asian countries in the first quarter of the 21st century:** collection of scientific works. Edited by V.O. Shved. The National Academy of Sciences of Ukraine, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine». Kyiv, 2025. 212 p.

The collection of scientific works presents the articles of the participants of the All-Ukrainian scientific conference dedicated to the study of the factors of the Asian countries foreign policy courses formation at the current stage, as well as the influence on the formation of the specified courses of the Russian-Ukrainian war, “Internal and external factors of the formation of the foreign policy courses of the countries of Asia in the first quarter of the 21st century”, which took place on May 25, 2023. The analysis of the influence of socio-economic, political, geopolitical and civilizational factors on the formation of foreign policy courses of the leading Asian countries under conditions of the modern world order formation was studied. Serious attention is paid to the analysis of the impact on changes and corrections of the foreign policy of key Asian countries under conditions of significant aggravation of the geostrategic rivalry of global power centers. The problems and prospects of Ukraine’s further cooperation with Asian countries under conditions of growing global tensions are highlighted.

**УДК 94:327 (5) «XXI»  
B-60**

*Authors are responsible for validity of information in the published materials.  
No part of this publication may be reprinted without reference.*

**State Institution «Institute of World History  
of the National Academy of Sciences of Ukraine», 2025**

## ЗМІСТ

<b>ПЕРЕДМОВА</b> .....	7
<b>Лоссовський І.Є.</b> Позиція Глобального Сходу щодо російсько-української війни .....	11
<b>Швед В.О.</b> Головні підвалини формування зовнішньої політики арабських монархій у першій чверті ХХІ століття.....	40
<b>Олійник О.М.</b> Внутрішні та зовнішні чинники формування зовнішньої політики Китаю у першій чверті ХХІ століття .....	53
<b>Лукаш О.І.</b> Цивілізаційні чинники формування зовнішньої політики Індії: значення та вплив на сучасну систему міжнародних відносин .....	79
<b>Пророченко Н.О., Шепельська І.Ю.</b> Трансформація зовнішньої політики Японії в контексті російсько-української війни .....	95
<b>Прип'ік Є.О.</b> Основні напрями зовнішньої політики В'єтнаму в контексті історичних та політико-економічних процесів сучасності .....	109
<b>Городня Н.Д.</b> Вплив безпекової ситуації в Південно-Китайському морі на зовнішню політику В'єтнаму та Філіппін.....	128
<b>Аулін О.А.</b> Східний вектор зовнішньої політики Туреччини першої чверті ХХІ століття.....	152
<b>Моціяка О.П.</b> Політика Туреччини в Балканському регіоні: формування зовнішньополітичного курсу та основні етапи його становлення: (2002-2020 рр.).....	162
<b>Зелінський А.Л.</b> Курдський чинник у Сирії на початку ХХІ століття як політичний «іспит» для Б. Аль-Асада.....	173
<b>Кордун О.О.</b> Паналтаїзм у зовнішньополітичних ініціативах Киргизстану.....	183
<b>Чалий А.О.</b> Україна та боротьба за Глобальний Південь .....	195
<b>Склад авторського колективу</b> .....	210

## CONTENTS

<b>INTRODUCTION</b> .....	7
<b>Lossovskiy I.Ie.</b> The position of the Global East regarding the Russian –Ukrainian war .....	11
<b>Shved V.O.</b> The main foundations of the Arab monarchies foreign policy formation in the first quarter of the XXI century.....	40
<b>Oliinyk O.M.</b> Internal and external factors in the formation of China’s foreign policy in the first quarter of the XXI century.....	53
<b>Lukash O.I.</b> Civilizational factors in the formation of India’s foreign policy: significance and influence on the modern system of international relations.....	79
<b>Prorochenko N.O., Shepelska I. Iu.</b> The transformation of Japan’s foreign policy in the context of the Russian–Ukrainian war.....	95
<b>Prypik Ye.O.</b> The main directions of Vietnam’s foreign policy in the context of historical and political–economical processes of the present.....	109
<b>Gorodnia N.D.</b> The Impact of Security Situation in the South China Sea on the Foreign Policies of Vietnam and the Philippines.....	128
<b>Aulin O.A.</b> Eastern vector in the foreign policy of Türkiye in the first quarter of the XXI century.....	152
<b>Motsiaka O.P.</b> Türkiye’s policy in the Balkan region: the formation of the foreign policy course and the main stages of its formation: (2002-2020).....	162
<b>Zelinskyi A.L.</b> The Kurdish factor in Syria at the beginning of the XXI century as a political “exam” for B. Al-Assad .....	173
<b>Cordun O.O.</b> Pan-Altaism in the foreign policy initiatives of Kyrgyzstan.....	183
<b>Chalyi A.O.</b> Ukraine and the struggle for the Global South .....	195
<b>INFORMATION ABOUT AUTHORS</b> .....	210

## ПЕРЕДМОВА

Брутальна російська агресія проти України кардинальним чином позначилася на формуванні нового світового порядку, визначила два протилежні за своїми цивілізаційними цінностями полюси на світовій арені:

– група країн, об'єднаних демократичними ідеалами, захисту прав людини, свободи. Цю групу країн нині по праву очолюють США;

– група країн, у яких панують антидемократичні, диктаторські режими, які в своїй більшості підтримують Росію і разом з нею утворили блок диктаторських режимів.

В той же час, більша частина інших країн, які як правило знаходяться в Азії, Африці, Південній Америці, фактично ухиляються від чіткого визначення своїх позицій щодо російського вторгнення в Україну. Але саме від цієї групи країн, яку називають Глобальним Півднем, залежить остаточний результат російсько-української війни, доля самого путінського режиму і, зрештою, характер і особливості нового світового порядку.

На відміну від Північної Америки та Європи, захист України для другої групи країн не стоїть на першому місці. Незважаючи на те, що більшість країн Глобального Півдня не схвалюють агресію Росії, в той же час вони не поділяють західні наративи про те, що боротьба за свободу і демократію в Україні – це також і їхня справа. Колишній міністр закордонних справ Великої Британії Девід Мілібенд у статті в *Foreign Affairs* зазначає: «Впевненість Заходу щодо війни та її важливості в інших країнах супроводжується, в кращому випадку, скептицизмом, а в гіршому – відвертою зневагою. Прірва між Заходом і рештою виходить за рамки прав і помилок війни. Натомість, це продукт глибокого розчарування, – насправді гніву, – через неправильне управління глобалізацією під керівництвом Заходу після закінчення Холодної війни».

У цьому контексті більшість азійських країн не сприймає західний наратив, що боротьба проти російської агресії є боротьбою сил демократії проти сил диктатури, експансіонізму та авторитаризму. Для них російське вторгнення в Україну не сприймається як головна подія світової політики. Як зазначав міністр закордонних справ Індії С. Джайшанкар, «Європа має звільнитися від установки, що їх проблеми є світовими проблемами, водночас світові проблеми не є європейськими проблемами».

Позиція більшості країн Азії, як частини Глобального Півдня, визначається передусім такими чинниками як антиамериканізм, який притаманний державам азійського простору і живиться тими грубими помилками та діями, які супроводжували політику США та провідних країн Європи донедавна на теренах Азії. П. Роджер, професор з питань міжнародної безпеки Бредфордського університету, зазначає, що в азійських країнах переважають переконання в тотожності та симетричності російського вторгнення в Україну з тим, що робили західні країни в Афганістані, Іраку, Сирії та інших азійських країнах.

До того ж, потрібно підкреслити, що Росія протягом тривалого часу загострювала глобальні проблеми й різноманітними шляхами спекулювала ними, використовуючи створені нею ж стереотипи про «західний колоніалізм», про нібито визначну роль СРСР у допомозі раніше поневоленим народам звільнитися від колоніального ярма і усіляко прикривала нинішню агресивну зовнішню політику створеними образами та міфами про видатну роль СРСР як «великого друга» народів Азії та Африки. Особливо активно російською зовнішньополітичною пропагандою поширюється міф про те, що Україна є «західною маріонеткою».

Також слід зауважити, що Москва вже протягом довгого часу активно розбудовувала сильні економічні зв'язки і стратегічне партнерство з такими азійськими країнами як КНР, Індія, Індонезія, Іран, Пакистан, Саудівська Аравія, В'єтнам та іншими. Тому ці країни вбачають в Росії надійного

партнера, який допомагає забезпечувати їхні інтереси на міжнародній арені, і вони зацікавлені у збереженні широкомасштабного співробітництва з нею.

З початку російської агресії та у процесі її продовження більшість азійських країн турбувала не стільки несправедливість російського вторгнення, захист незалежності і територіальної цілісності та суверенітету України, скільки загроза їхній продовольчій безпеці та ймовірний голод, зменшення потоку туристів тощо.

Тому для світової антипутінської коаліції постало важливе завдання опрацювання такої стратегічної лінії щодо Глобального Півдня, яка б дозволила серйозно змінити ставлення до російської агресії проти України та створити єдиний союз у боротьбі з путінським режимом з більшістю країн Азії та Африки. Важливо, щоб країни Глобального Півдня вбачали у міжнародній коаліції свого партнера і щоб до них не було ставлення як до пасивних слухачів. Враховуючи те, що сприйняття війни в Україні як боротьби демократії та авторитаризму, не знайшло належного резонансу за межами Європи та Північної Америки, потрібно змінити цей наратив у розмові з країнами Азії та Африки. Вже згадуваний британський дипломат обґрунтовує необхідність іншого, альтернативного підходу: «...Хоч це й правда, що українці відстоюють свою демократію та суверенітет, для решти світу вторгнення є, по-перше, фундаментальним порушенням міжнародного права, так само, як атаки Росії на українські цивільні об'єкти та цивільну інфраструктуру. Існує краща альтернатива. Західні уряди повинні розглядати цей конфлікт як конфлікт між верховенством права і безкарністю, між правом і анархією, а не як конфлікт між демократією та автократією». Із зазначеного випливає, що сьогодні для того, щоб запустити процес знаходження порозуміння з країнами Азії, Африки та Латинської Америки, необхідно створювати значно ширшу коаліцію, яка буде побудована, спираючись на необхідність дотримання міжнародних правил, ніж та, що ґрунтується на дотриманні принципів демократії.

Українська дипломатія, яка під час боротьби з російською агресією перетворилась на невід'ємну складову єдиної трансатлантичної дипломатичної коаліції, має всі підстави, досвід і можливості зробити свій вагомий внесок у розробку та реалізацію найбільш широкої, дійсно всесвітньої коаліції. У даний час українська дипломатія активно співпрацює з провідними азійськими країнами та субрегіонами, оновлюючи та збагачуючи свою зовнішньополітичну стратегію на азійському, африканському та латиноамериканському напрямках, тим самим посилюючи трансатлантичну стратегію щодо Глобального Півдня, яка вже давно вимагає корінного оновлення.

Відтак, завдання опрацювання дієвого та ефективного зовнішньополітичного курсу України, спрямованого на залучення на свій бік країн, які входять до Глобального Півдня, вимагає глибокого розуміння комплексу внутрішніх та зовнішніх чинників, які є фундаментом сучасних зовнішньополітичних пріоритетів країн Азії, визначають їхню спрямованість та особливості. Це допоможе українській дипломатії віднайти оптимальний підхід до тієї чи іншої азійської країни або регіону. Звідси витікає й головне завдання, яке поставив авторський колектив збірника. Він заснований на матеріалах Всеукраїнської наукової конференції «Внутрішні та зовнішні чинники формування зовнішньополітичних курсів країн Азії у першій чверті XXI століття» і включає статті, які розкривають зазначену тему, спираючись на дослідження окремих ключових азійських країн та субрегіонів.

## ПОЗИЦІЯ ГЛОБАЛЬНОГО СХОДУ ЩОДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

***Анотація.** Проаналізовано формування позиції політичного нейтралітету щодо російсько-української війни в країнах Східної частини Глобального Півдня – так званого Глобального Сходу. Основним ідеологічним стрижнем консолідації субрегіону Південно-Східної Азії (ПСА) була ідея азійського нейтралізму і антикомунізму. При цьому нейтралізм був спрямований проти активного військово-політичного втручання у справи субрегіону з боку зовнішніх великих держав, насамперед США, СРСР і Китаю. В країнах Центральної та Східної Азії декларований нейтралітет спрямовується проти, з одного боку, країн Заходу на чолі зі США та ЄС, а з іншого, проти зростаючого Китаю та слабкішої країни-агресора – Росії, а в більш глобальному контексті – протистояння світової ліберальної демократії та авторитаризму/тоталітаризму.*

*Розглянуто політичні позиції традиційно нейтральних азійських країн, а також тих країн регіону, що відверто декларують та послідовно дотримуються нейтрального статусу щодо російсько-української війни. Робиться висновок щодо можливостей зміни балансу сил та «перетягування» окремих нейтральних країн на сторону проукраїнської коаліції держав.*

***Ключові слова:** міжнародно-правовий нейтралізм/нейтралітет, Глобальний Південь, Глобальний Схід, Південно-Східна Азія, Центральна Азія, Індія, Китай, російсько-українська війна.*

***Annotation.** Lossovskiy I.Ie. The global East's position regarding the Russian-Ukrainian war. The formation of the position of political neutrality regarding the Russian-Ukrainian war in the countries of the Eastern part of the Global South – the so-called Global East - is analyzed. The idea of Asian neutralism and anti-communism was the main ideological core of the consolidation of the Southeast Asian subregion (SEA). At the same time, neutralism was directed against active military and political interference in the affairs of the subregion by external great powers, primarily the USA, the USSR, and China. In the countries of Central and East Asia, the declared neutrality is directed against, on the one hand, the countries of the West,*

*led by the USA and the EU, and on the other, against the growing China and the weaker aggressor country – Russia, and in a more global context – the confrontation between world liberal democracy and authoritarianism / totalitarianism.*

*The political positions of traditionally neutral Asian countries, as well as those countries of the region that openly declare and consistently maintain neutral status regarding the Russian-Ukrainian war, are considered. A conclusion is made regarding the possibilities of changing the balance of power and "pulling" certain neutral countries to the side of the pro-Ukrainian coalition of states.*

**Keywords:** *international legal concept of neutralism/neutrality, Global South, Global East, Southeast Asia, Central Asia, India, China, Russian-Ukrainian war.*

У статті розглянуто принциповий нейтралітет країн так званого Глобального Сходу щодо російсько-української війни, як військово-політичний чинник у воєнному протистоянні України російському агресору. В глобальному контексті йдеться про протистояння світових сил ліберальної демократії та сил тоталітаризму. Автором було проаналізовано значну кількість наукових публікацій, як вітчизняних, так і закордонних дослідників з проблематики формування нейтралізму країн Південно-Східної, Східної, Південної та Центральної Азії до російсько-українського військового протистояння. Варто, насамперед, звернути увагу на низку публікацій таких українських авторів, як: О. Борділовська, А. Бобровицький, А. Гриценко, В. Кулик, І. Куса, І. Лоссовський, О. Лукаш, О. Олійник, Є. Прип'юк, В. Ярмоленко та інших. В статті також робляться висновки щодо причин такого традиційного нейтралітету зазначених країн, а також можливих шляхів покращення цього балансу азійських країн та більшого перетягування їх на сторону України.

В часи Холодної війни в політиці та політології весь світ було прийнято умовно ділити на країни Західного (першого) світу, комуністичні країни (другого світу) та країни, що розвиваються й не приєднуються до жодного з двох блоків Холодної війни (третього світу), які протистоять один одному, та країни нейтральні, які належали до міжнародного Руху

Неприєднання. В сучасній політологічній літературі останні країни прийнято називати Глобальним Півднем. При цьому власна географія, хоча й має тут певне значення, але не відіграє провідної ролі. З метою належного врахування географічного фактору Глобальний Південь можна поділити на три групи країн: Африканські, Південно-Американські і Східно-Азійські країни. В цій статті розглядається традиційний нейтралітет до російсько-української війни саме Азійських країн, країн Глобального Сходу, що відверто декларують та послідовно дотримуються нейтрального статусу. Не розглядаються азійські країни, які підтримують різні сторони протистояння: з *одного боку*, Республіка Корея та Японія, які є учасниками проукраїнської коаліції Рамштайн, Пакистан, який, відзначився поставками боєприпасів Україні; а з *другого боку*, Іран і КНДР, які постачають озброєння Росії. Об'єктами дослідження також не є країни Близького Сходу, які ніколи не були традиційно нейтральними країнами; політично та економічно нестабільні Афганістан, Бангладеш і Шрі-Ланка, що досі не мають достатньо розвинутих відносин з Україною; офіційно нейтральна, але традиційно проросійська Монголія та малі країни Південної Азії.

*Нейтралітет країн Південно-Східної Азії (ПСА) щодо російсько-української війни.*

Початок російської агресії проти України 20 лютого 2014 р. і, особливо, **повномасштабне військове вторгнення РФ на українську територію на тлі спільної політики безпеки країн АСЕАН** продемонстрував очевидні розбіжності та особливі підходи до найбільшої після Другої світової війни в Європі.

Загалом, країни АСЕАН історично мають більш тісні та розвинені відносини з Росією, ніж з Україною. Росія для них є «великою державою» з постійним мандатом у Раді Безпеки ООН, багатою на сировинні ресурси, важливим постачальником зброї, діалоговим партнером АСЕАН. У листопаді 2018 р. на саміті Росія-АСЕАН було підписано заяву про встановлення стратегічного партнерства між сторонами. У жовтні 2021 р. прийнято

Комплексний план дій щодо реалізації стратегічного партнерства на 2021–2025 роки. Такий рівень відносин та значний товарообіг, зокрема у військово-технічній сфері, стримував країни субрегіону від відвертого засудження РФ у її агресії проти України. Водночас, 3 березня 2022 р. міністри закордонних справ АСЕАН висловили глибоке занепокоєння воєнними діями та погіршенням гуманітарної ситуації в Україні, закликали до припинення вогню та продовження політичного діалогу.

12-13 травня 2022 р. у Вашингтоні відбувся саміт США-АСЕАН, за підсумками якого президент США та лідери країн Асоціації виступили зі спільною заявою про «важливість негайного припинення конфлікту в Україні». У заяві наголошується, що країни підтримують зусилля генерального секретаря ООН, спрямовані на пошук «мирного виходу з ситуації та створення умов, які дозволять врегулювати конфлікт... Закликали до миру та наголосили на важливості практичних кроків щодо його досягнення» [1].

Найбільш жорстку заяву щодо РФ зробив Сінгапур, засудивши «неспровоковане вторгнення» і заявивши про необхідність поважати суверенітет, незалежність та територіальну цілісність України. Сінгапур та головуєча у 2022 році в Асоціації Камбоджа виступили співавторами резолюції Генеральної Асамблеї ООН, яка засуджує агресію Росії проти України. Сінгапур ввів також щодо РФ односторонні санкції, які раніше застосовувалися ним лише один раз у 1978 р., після вторгнення В'єтнаму до Кампучії. Крім призупинення авіарейсів та обмеження фінансових операцій з низкою російських банків та організацій, Сінгапур ввів експортний контроль військової продукції та товарів подвійного призначення.

Подібну позицію висловив і головний союзник США у субрегіоні – Філіппіни. У ході надзвичайної сесії ГА ООН 28 лютого 2022 р. Маніла відкрито засудила вторгнення РФ в Україну. Президент країни Р. Дутерте заявив про повну підтримку США та готовність у рамках союзницьких зобов'язань надати військову інфраструктуру Філіппін для розміщення

американських військ у разі «поширення збройного конфлікту на Азійський регіон».

Інші країни АСЕАН виявили стриманість, обмежившись лише словами занепокоєння і важливості дотримання територіальної цілісності. При цьому лише В'єтнам та Лаос утрималися під час голосування Резолюції ГА ООН 2 березня 2022 р. «Агресія проти України», яка засуджує Росію, вісім інших країн АСЕАН підтримали Резолюцію. Ці дві країни проголосували проти припинення членства РФ у Раді ООН з прав людини, тоді як Філіппіни і М'янма проголосували за, інші шість країн Асоціації утрималися. При голосуванні 24 березня 2022 р. Резолюції ГА ООН «Гуманітарні наслідки агресії проти України» лише Бруней та Лаос утрималися, тоді як 8 інших учасників АСЕАН та ще дві субрегіональні держави, – Папуа-Нова Гвінея та Тимор-Лешті, проголосували «за». При голосуванні 12 жовтня 2022 р. щодо Резолюції ГА ООН і засудження незаконних «референдумів», які Росія влаштувала на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України, три країни субрегіону – В'єтнам, Лаос і Таїланд, – утрималися, проте 10 інших підтримали Резолюцію. 14 листопада 2022 р. під час голосування щодо Резолюції ГА ООН «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», Бруней, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, Таїланд, Тимор-Лешті та В'єтнам утрималися, інші чотири країни субрегіону її підтримали. 23 лютого 2023 р. Лаос і В'єтнам утрималися при голосуванні щодо Резолюції «Принципи Статуту ООН, що лежать в основі всеосяжного, справедливого і тривалого миру в Україні», інші країни АСЕАН підтримали її.

Такий різнобій серед в цілому нейтральних у військово-політичному відношенні країн субрегіону пояснюється різним рівнем торгово-економічного та військово-технічного співробітництва (імпорт російських озброєнь) кожної з них з РФ, а також комуністичним характером режимів у В'єтнамі та Лаосі [2, 3].

Індонезія, яка головувала у 2022 році в G-20, не взяла до уваги прохання західних лідерів скасувати запрошення В. Путіна на саміт Великої двадцятки на о. Балі в листопаді 2022 р. навіть під загрозою бойкоту цього заходу. Запрошення українського президента взяти участь у саміті та візит президента Індонезії Дж. Відодо до Києва та Москви 29-30 червня 2022 р. стали проявом традиційного «нейтралітету» і «збалансованого підходу», сповідуваного як цією країною, так і, тією чи іншою мірою, всіма країнами АСЕАН [4, 5].

Жодна з країн субрегіону не ризикнула поділитися з Україною необхідною їй зброєю, яка є в них в достатній кількості [6]. Автор цієї статті особисто через свої контакти в Уряді Сінгапуру лобіював можливі поставки сінгапурських танків Леопард-2, близько 200 з яких зберігаються на закритих військових базах в Німеччині. При цьому було отримано негативну відповідь, з тим поясненням, що Сінгапур, як мала та нейтральна країна, не може втручатися у великі воєнні позарегіональні конфлікти. Крім того, у середині липня 2022 р. Міністерство фінансів США назвало Сінгапур серед 18 країн, через які продовжується експорт підсанкційних товарів до Росії та Білорусі [7].

Російсько-українська війна призвела до подальшого розкручування маховика милітаризації всього Азійсько-Тихоокеанського регіону і, в тому числі, ПСА. Індонезія, що балансує між США і КНР, оголосила про амбітну програму модернізації збройних сил, на яку планують витратити \$125 млрд. [8, 9]. За даними SIPRI, в останнє десятиліття триває стійке зростання військових витрат країн ПСА [10].

*Позиція Індії щодо війни в Україні* будується на традиційних для неї принципах нейтралітету. Нейтралітет, повага до суверенітету і територіальної цілісності держав та невтручання у внутрішні справи інших країн, взаємовигідна співпраця з країнами різного рівня політичного та економічного розвитку, – основні засади мирного співіснування, яких Індія дотримується від середини 50-х років минулого століття. Вона не може

однозначно підтримати Захід, тому що це призвело б до конфронтації з КНР, до якої вона не готова. Бачення майбутнього світу як багатопольярного зі сферами впливу, зумовлює бажання Делі зберігати відносини з Росією, при цьому вона не підтримує агресію РФ в Україні. Індії не вигідно ослаблення Росії до стану сировинного придатка і молодшого партнера Китаю, оскільки це змінить і так асиметричний баланс сил у регіоні на користь Китаю. Нейтралітет Індії полягає у підтримці стратегічного балансу, збалансованих, упорядкованих відносин між великими державами, що сприяє її стабільному розвитку. У цьому полягає суть концепту «стратегічної автономності», що лежить в основі індійської зовнішньої політики. Ця країна хоче зберегти свою "стратегічну автономність", не допустити монополізації глобального впливу США або КНР. Підтримка однієї зі сторін означала б підрив балансу сил, тому зміна нейтральної позиції Делі до російсько-української війни мало ймовірна. Хоча Індія в останнє десятиліття помітно зблизилася зі США, однак вона не готова відмовитися від близьких відносин з РФ. Проте, відверто підтримувати Росію вона не стане, зокрема, через зближення РФ з Пакистаном та Китаєм. Нейтральна позиція Індії не означає прихованої підтримки дій Кремля в Україні, оскільки вона постійно наголошує на прихильності дотриманню норм міжнародного права, зокрема, територіальної цілісності України. При цьому вона не приєднується до західних санкцій проти РФ, оскільки не бажає руйнувати «стратегічну автономність», а також своєї підпорядкованості США, що може призвести до конфлікту з Китаєм [8, 11].

Москва все ще залишається другим після Іраку найбільшим постачальником нафти в Індію, нафтопереробні заводи якої продовжують скуповувати дешеву російську нафту після того, як деякі західні країни та компанії відмовилися від покупок у Москви енергоносіїв через її вторгнення в Україну [12-14]. Індія, будучи найбільшою демократією у світі, разом з тим, не переобтяжена зобов'язаннями дотримуватись міжнародних «демократичних цінностей» і прагматично, з великою користю для себе

використовує ситуацію, що склалася на світовому нафтовому ринку внаслідок російсько-української війни.

У своїх політичних комунікаціях Індія намагається тримати зв'язок з обома сторонами конфлікту, але все ж традиційно більше контактів відбувається з Росією. Вона шість разів утрималася при голосуванні п'яти «українських» резолюцій ГА ООН у березні-листопаді 2022 р. і лютому 2023 р. та при підтримці рішення про припинення членства РФ у Комітеті ООН з прав людини в квітні 2022 р.

У 2017-2021 роках Індія була одним із найбільших імпортерів озброєнь у світі, доля якої становила 11 % ринку, значна частина яких купувалась у Росії. Оскільки війна в Україні посилює загальносвітову напруженість, це підштовхує країни до більш активного переозброєння, включаючи й Індію. Міжнародна санкційна політика стосовно російського ВПК, а також продемонстрована в ході військових дій низька якість російських озброєнь, неминуче послабить виробничі та експортні можливості Росії, що продовжить тенденцію переорієнтації Індії на більш сучасні західні озброєння, а також на пріоритетний розвиток власного ВПК.

Російське вторгнення в Україну негативно сприймається Індією як прецедент вирішення існуючих територіальних проблем, враховуючи наявні в країні внутрішні проблеми. Ситуація в Україні та агресія РФ потенційно збільшують напругу в Південній Азії, де існує багато невирішених суперечок і політичних розбіжностей, які стримуються сьогодні «порядком, заснованим на правилах». Індія займає обережну, і в деяких аспектах вичікувальну, позицію в контексті війни в Україні, і не поспішає приєднуватись до зусиль США, спрямованих на активну протидію не лише РФ, а й Китаю. Така позиція вносить деякі складнощі у процес поглиблення відносин із країнами Заходу [8, 10]. Разом з тим, досить відверто індійським Прем'єром Моді було висловлено Путіну позицію з приводу війни в Україні під час їхньої двосторонньої зустрічі на полях саміту ШОС у Самарканді у вересні 2024 р.: «...сьогоднішня епоха не є епохою війн, і я не раз говорив з вами про це

телефоном». Від несподіванки шокований Путін промимрив, що нібито робить все можливе для припинення конфлікту.

Індія негативно ставиться до політики ядерного шантажу Путіна, оскільки дотримується зовсім іншої ядерної доктрини, яка базується на засадах незастосування ядерної зброї першою та виключає застосування такої зброї проти неядерної держави. 9 грудня 2022 р. Н. Моді скасував традиційну очну грудневу зустріч із президентом РФ, після того, як останній погрожував застосувати ядерну зброю в Україні.

Країна зберігає дуже обережний підхід до референдумів у міжнародних справах і взагалі уникає підтримки процесів, які призводять до перекроювання політичної карти. Це пов'язано з проблемою Кашміру (Індія так і не провела референдум у штаті Джамму і Кашмір, хоча обіцяла це зробити ще наприкінці 1940-х років) [15]. Країна дотримується паритету в дипломатичних відносинах як із РФ, так і зі США. Росія фактично змирилася з тим, що Індія інтенсивно розвиває як політичні, так і економічні відносини з США, проте намагається запобігти розвиткові відносин між Індією та Україною. При цьому індійська преса об'єктивно висвітлює події в Україні, називаючи дії Росії в Україні злочином, і посідає активну проукраїнську позицію. Політика невтручання та створення зони комфорту для забезпечення національних інтересів, що є основою зовнішньої політики Індії, шкодить її відносинам з демократичним світом [16].

«Сприятливий нейтралітет» по відношенню до Росії поставив Індію в досить вигідну позицію: кожна з великих держав, – США, Росія і Китай, – намагається схилити її на свою сторону. Дотримання стратегічної автономії у зовнішній політиці дозволяє маневрувати між різними полюсами. Нейтралітет, який Індія зайняла по відношенню до російсько-української війни, базується на уявленнях, що міцні зв'язки з Росією допоможуть врівноважити Китай і одночасно стримати Пакистан. В індійському політикумі, як і раніше, живі історичні стереотипи традиційної дружби з СРСР, від якого Росія успадкувала не тільки політичні та ментальні асоціації,

але й роль (що слабшає) постачальника зброї [17]. Україна, як важлива потужна частина колишнього СРСР та активна учасниця процесів радянсько-індійської співпраці, сьогодні очевидно недопрацює на дипломатичному фронті, фактично віддавши на відкуп Росії згадані «ментальні асоціації», про що, наприклад, свідчить досить тривала відсутність посла України в Делі, а також той факт, що за 32 роки української Незалежності жодний з Прем'єр-Міністрів цієї країни ще не відвідував Україну.

*Нейтралітет Китаю щодо російсько-української війни [18,19]*

На тлі загострення відносин із Заходом через агресію проти України, російський режим прагне поглиблювати відносини з Китаєм, намагаючись зменшити наслідки західних санкцій, які застосовуються у відповідь на порушення Росією норм міжнародного права в Україні. РФ очікувала отримати союзника, який схвально ставиться до її політики, «закриваючи очі» на військову агресію на пострадянському просторі, надаватиме військову та фінансову підтримку. Однак реальність для РФ виявилась не такою позитивною. Ще на початку російської військової агресії проти України у 2014 р. Китай заявив, що підтримує суверенітет та територіальну цілісність України, і запропонував план врегулювання військового конфлікту, висловивши готовність стати посередником. Але китайська ініціатива не мала продовження.

Пекін чотири рази утримався під час голосування двох Резолюцій ГА ООН, які засуджують російське вторгнення в Україну (березень 2022 р.), третьої (12 жовтня 2022 р.), яка засуджує проведення незаконних «референдумів» на окупованих територіях, четвертої (23 лютого 2023 р.), яка вимагає виведення російських військ з України, голосував проти виключення РФ з Ради ООН з прав людини (7 квітня 2022 р.) та проти Резолюції ГА ООН щодо російських репарацій Україні за збитки, завдані агресією (14 листопада 2022 р.). Такі дії китайської дипломатії демонструють його відносну «нейтральність» щодо війни в Україні, хоча й дуже далеку від відвертого засудження російського агресора.

На початку березня 2022 р., після вже тоді помітних військових поразок, російська сторона, безрезультатно, звернулася до Китаю з проханням про надання військової допомоги. 1 квітня 2022 р. відбувся саміт ЄС – Китай, під час якого європейська сторона ініціювала обговорення питання позиції КНР щодо війни в Україні. За підсумками саміту МЗС Китаю опублікувало прес-реліз, в якому була представлена відповідна позиція Пекіна. Висловлено співчуття з приводу ситуації в Україні, наголошено, що Китай завжди стоїть на боці світу. Міжнародна спільнота була закликає задовольнити легітимні інтереси безпеки всіх сторін, створювати сприятливі умови для мирних переговорів та не розпалювати ситуацію. Росія не отримала позитивної відповіді від Китаю на свій запит про надання зброї. Хоча Китай не заявив про підтримку західних санкцій проти РФ, але ціла низка його кроків свідчить про поділ занепокоєння Заходу щодо загроз, спричинених російською військовою агресією. Так, обсяг китайського критичного імпорту в РФ у березні скоротився на 45 %, Китай відмовився постачати російським авіакомпаніям запчастини для літаків. Значно скоротили свою діяльність у Росії китайські гіганти Sinopac, Huawei, Xiaomi. Для забезпечення економічного колапсу Росії, що неминуче сприятиме військовій перемозі України, дуже важливим є міжнародне стримування та нейтралізація Китаю в його можливій економічній співпраці з Росією в обхід міжнародних санкцій [20]. Час від часу в інформаційному полі з'являється, хоча й без достатніх доказів, інформація про випадки надання сприяння Китаєм при обході Росією міжнародних західних санкцій.

Війна в Україні спровокувала гонку озброєнь у світі, що не оминуло і Китай. Оборонний бюджет КНР щорічно зростає, і в 2022р. досяг \$ 229 млрд, що на 7 % більше минулорічного, пройшли успішні випробування гіперзвукових ракет, планується спуск на воду вже третього авіаносця китайського виробництва [8].

За підсумками досліджень австралійського Інституту міжнародної політики [21], вторгнення Росії в Україну виявило межі китайсько-

російського партнерства. Це далеко не «дуга автократій», а відносини, засновані на окремих інтересах стратегічно автономних держав. Координація зовнішньої політики між Китаєм та Росією обмежена їх різними поглядами на світовий лад. Якщо Пекін інвестує в стабільну міжнародну систему, то Москва намагається використовувати на свою користь безладдя і невизначеність. Китайські та російські інтереси розходяться в ключових аспектах, і війна виявила їх протилежні погляди на глобальний порядок і безладдя. Оскільки Китай і Росія йдуть різними траєкторіями розвитку, спільного між ними ставатиме все менше. Сі Цзіньпін прагне зберегти китайсько-російське партнерство, зберігаючи зв'язки з Заходом. Але балансування Пекіна стає дедалі важчим із продовженням війни. Баланс сил у двосторонніх відносинах цих країн різко схилився у бік Пекіна. Росія більше, ніж будь-коли раніше в історії їхніх відносин, залежить сьогодні від Китаю. Довгострокова перспектива цих відносин є малообіцяючою. Пекін і Москва мають спільні інтереси, наприклад, у протистоянні ліберальному інтернаціоналізму та глобальному лідерству США. Але для глобального Китаю та маргіналізованої Росії залишатиметься дедалі менше загальних тем. Їхні стосунки можуть почати нагадувати сьогоднішні відносини Пекіна та Пхеньяну. Це може бути партнерство, яке визначається своїми обмеженнями, а не можливостями [21].

Позиції Китаю щодо російсько-української війни не вистачає відкритого публічного засудження російської агресії, що залишає простір для занепокоєння стосовно можливої зміни балансу у бік Росії, зокрема в контексті чуток про готовність Китаю постачати Росії певні озброєння. Китай вважає єдиним винуватцем цієї війни «американський імперіалізм», саму війну – війною Росії з НАТО, а українське керівництво несамостійним та маріонетковим, що перебуває під контролем США. Звідси й неготовність до проведення переговорів на вищому рівні з Україною, що виглядає цілком логічним в контексті візиту Президента Сі до Москви в 20-х числах березня 2023 р. У цьому зв'язку, варто згадати, що два з половиною роки поспіль в

Пекіні не було Посла України, що жодним чином не могло сприяти зміцненню відносин з цією країною та формуванню розуміння міжнародної суб'єктності України в очах Китаю.

На думку китайських експертів [22, 23], нейтралітет має вирішальне значення для Китаю не тільки з погляду захисту національних інтересів, але й для забезпечення стабільності у світі. Свій нейтралітет в питанні України китайська сторона визначає як «об'єктивний і неупереджений» через те, що і Росія, і Україна є його «стратегічними партнерами». Він не є суто комерційним, а «зумовлений поєднанням гуманізму, прагматизму та політичного реалізму». Цей нейтралітет не просто пасивний, а «принциповий для забезпечення збалансованої та міцної безпеки всіх сторін». Нещодавне дослідження, проведене Китайським народним університетом, показало, що 30 % респондентів підтримують «спеціальну військову операцію» Росії, 20 % виступають на боці України, а 40 % зберігають нейтралітет. І це за повної відсутності в Китаї будь-якої інформаційно-пропагандистської підтримки України. Принциповий нейтралітет Китаю можна вважати цілком сприятливим для України, оскільки саме Піднебесна розглядається в Росії як головний чинник свого виживання у протистоянні Україні та Заходу. За влучним порівнянням російського письменника Б. Акуніна, «яйце російського Коцюя знаходиться в Пекіні». Виживання РФ залежить від рівня її підтримки Китаєм, який сьогодні обирає не російську сторону, а більш нейтральну позицію.

*Позиція країн Центральної Азії (ЦА): Обережне балансування та дистанціювання від Росії*

В Україні без особливого розуміння сприймають нейтральний статус країн ЦА по відношенню до війни, розв'язаної РФ, враховуючи існуючу вірогідність того, що ці країни можуть самі стати наступними об'єктами російської агресії, в разі невдалого протистояння України агресору. Водночас, глибока традиційна багаторічна політична, економічна і військова залежність країн регіону від Росії, їх власний обмежений суверенітет, який

все ще перебуває під контролем РФ, а також виключна обережність, прагматизм й успадковане з часів панування Росії в СРСР певне психологічне відчуття меншовартості, утримують ці країни від більш рішучого висловлення своєї позиції на підтримку України та засудження російської агресії.

Аналізуючи нейтралітет цих країн по відношенню до війни, доцільно, перш за все, виділити позицію *Казахстану*, – найбільшої, найавторитетнішої держави регіону, одного з найближчих партнерів Росії на пострадянському просторі, який досить успішно намагається вести незалежну від Росії зовнішню та внутрішню політику. Казахстан є союзником Росії по ЄАЕС, СНД і ОДКБ, який побоюється вторинних санкцій Заходу у разі його відмови підтримати антиросійські міжнародні санкції, введені у відповідь на російську агресію проти України. Президент країни К.-Ж. Токаєв заявляє, що не приймає як сторони Росії, так і України, і закликає до миру.

Казахстан змушений посісти обережну позицію щодо російського вторгнення в Україну, згідно з якою підтримує незалежність і територіальну цілісність України, проте, водночас, поважає геополітичні інтереси Росії як союзника та важливого економічного партнера. Така «поміркована» позиція, зокрема, зумовлена політичною та економічною залежністю від РФ та одночасним прагненням до збереження й розвитку прагматичних відносин з державами Заходу. Казахстан чітко артикулює підтримку територіальної цілісності та суверенітету України і виступає за мирне вирішення воєнного конфлікту. Це супроводжується запевненнями, що РК не буде допомагати особам та підприємствам, які перебувають під санкціями, уникати накладених на обмежень [24].

Війна в Україні та протистояння Росії із Заходом створюють значні виклики безпеці, в тому числі й економічній, в ЦА, і залишають країнам регіону обмежений простір для маневру на міжнародній арені. Голосування Резолюції ГА ООН «Агресія проти України» 2 березня 2022 р., що засуджує Росію, (141 країна – за, 5 - проти, 35 утрималися) стало показовим. Країни

регіону побоялися відкрито виступити проти Росії, хоча у кожній з них не приховують побоювань, що після України російська агресія може дійти і до них. Вони посіли нейтральну позицію, причому Казахстан, Киргизстан і Таджикистан утрималися під час голосування, а Туркменістан і Узбекистан не брали в ньому участі. При голосуванні Резолюції ГА ООН «Гуманітарні наслідки агресії проти України» (24 березня 2022 р.) 140 країн її підтримали, 5 виступили проти, при цьому 4 країни ЦА утрималися, а Туркменістан не голосував. При голосуванні в ГА ООН 7 квітня 2022 р. за призупинення членства РФ в Комітеті ООН з прав людини, чотири країни ЦА голосували проти, Туркменістан не голосував. При голосуванні 24 березня 2022 року за Резолюцію ГА ООН «Гуманітарні наслідки агресії проти України»; 12 жовтня 2022 р. – Резолюції ГА ООН із засудження незаконних "референдумів" на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України; 14 листопада 2022 р. – Резолюції ГА ООН «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України»; 23 лютого 2023 р. – Резолюції «Принципи Статуту ООН, що лежать в основі всеосяжного, справедливого та тривалого миру в Україні» – в усіх цих чотирьох випадках чотири країни ЦА утримались, а Туркменістан не голосував. Таке дуже обережне голосування хоча й можна вважати формально нейтральним, але воно лише демонструє неготовність країн проявити свої принципи, незалежні позиції і свідчить про все ще глибоку залежність цих країн від Росії.

Також, в основному нейтральними були оцінки дипломатичними відомствами країн регіону подій, що відбуваються в Україні. У тій же тональності звучали оцінки за підсумками телефонних переговорів їх лідерів з В. Путіним. Така «рівновіддаленість» сприймається в Росії як певна дипломатична перемога, враховуючи повне відторгнення і засудження РФ переважною більшістю країн решти світу. Самі ж країни ЦА за «багатовекторністю» і «рівновіддаленістю» намагаються зберегти максимальну нейтральність і продовжити використовувати їх як основний

принцип своєї зовнішньої політики. Хоча, таку офіційну позицію цілком справедливо можна розглядати як безпринципну та боягузливу.

Влада Казахстану опинилась в складній ситуації – зберегти нейтралітет на політичному рівні, але при цьому відповідати вимогам значної частини населення, що симпатизує Україні і вважає, що Казахстан має більш жорстко реагувати на агресію Росії. 6 березня 2022 р. в Алмати відбувся мітинг на підтримку України – один з наймасовіших в історії міста за останні роки, проте публічно керівництво Казахстану заявило про повний нейтралітет. У країні активно збиралася та вирушала в Україну гуманітарна допомога. Поліція та активісти в країні активно борються з пропагандою та зображеннями російської військової свастики «Z». На думку російських медійних пропагандистів [25]: «Для казахстанських медіа типова трансляція прозахідної позиції і навіть відверто проукраїнської. Влада Казахстану оголосила, що не має наміру порушувати західні санкції проти Росії, тобто фактично приєдналися до них. В Алмати без перешкод проходили проукраїнські мітинги, а святкування 9 травня вже другий рік було скасовано. 8 червня 2022 р. президент К.-Ж. Токаєв зустрівся з директорами транснаціональних нафтовидобувних компаній і обговорив маршрути експорту нафти, альтернативні російським. Подібні кроки важко назвати «дружніми» Росії. Весь світ облетів відеосюжет Санкт-Петербурзького економічного форуму 2022 р., де казахстанський лідер у присутності російського диктатора відверто заявив, що його країна не збирається визнавати квазі-державні утворення на сході України [26, 27].

Розв'язання РФ війни в Україні підірвало довіру керівництва Казахстану до першої, як до союзника та гаранта безпеки згідно з Будапештським меморандумом 1994 р. У Казахстані викликає занепокоєння та роздратування наростання закидів серед представників політичних кіл, ЗМІ, а також Посла Росії щодо «русофобії і націоналізму», «переслідувань» російської мови та російськомовних громадян у РК, скасування параду 9 травня 2022 р. і 2023 р., прав на «історичні території» на півночі

Казахстану. Крім того, Росія експлуатує залежність Казахстану (до 80 %) від російської транзитної інфраструктури для постачання нафти та нафтопродуктів на світові ринки, а також використовує домінуюче положення Москви в ЄАЕС для тиску на сусідню державу [28].

Хоча Росія все ще продовжує домінування в регіоні, проте з кожним роком зростає вплив таких регіональних, з претензією на глобальність, лідерів як Китай і Туреччина. Послаблення Росії призведе також до подальшої активізації Індії, Пакистану, Ірану та інших країн Перської затоки в регіоні ЦА. Підтримка балансу з усіма регіональними державами стає сьогодні актуальним питанням зовнішньої політики країн регіону. Переоцінці ролі Росії значно сприяло її військове вторгнення, поразки та злочини в Україні. У квітні 2002 р. в ході візиту до Казахстану Міністра оборони КНР було досягнуто угоди про зміцнення військового співробітництва між двома країнами. У травні Президент К.-Ж. Токаєв відвідав Анкару, де підписав двосторонню угоду про спільне виробництво військових дронів. Військовий бюджет Казахстану було збільшено на 918 млн USD.

На початку жовтня 2022 р. у МЗС Казахстану заявили, що проросійський військовий блок ОДКБ не буде брати участі у війні Росії проти України. За словами речника зовнішньополітичного відомства країни, участь ОДКБ у війні "не входить до зони відповідальності організації", Казахстан виходить з принципів територіальної цілісності держав, їхньої суверенної рівності та мирного існування відповідно до міжнародного права та статуту ООН. Тими ж днями МЗС Росії у неприпустимій для дипломатичної практики формі вимагав від Казахстану вислати Посла України в цій країні за його висловлювання щодо російсько-української війни. На що дипломатичне відомство РФ отримало відповідь на рівні МЗС та Парламенту Казахстану, в якій претензії російської сторони були названі недоречними та некоректними, а Росію було закликано поважати казахстанську державність.

Серйозні проблеми російської армії в ході бойових дій в Україні істотно знижують довіру Казахстану та інших країн ЦА до Росії як актора, спроможного гарантувати безпеку від зовнішніх воєнно-політичних загроз та викликів, зокрема, пов'язаних із ситуацією в Афганістані. Разом з тим, наратив режиму Путіна щодо «історичної справедливості», який став одним із «обґрунтувань» війни проти України, може бути також використаний проти Казахстану у разі виникнення суттєвих суперечок між державами [29]. Страх перед можливістю такого сценарію все ще тримає Казахстан в обоймі російських сателітів.

*Киргизстан* на найвищому рівні також намагається дотримуватися нейтралітету, хоча значною мірою залежить від Росії, – на території країни розташовується військово-повітряна база останньої. Президент країни С. Жапаров ще 9 березня 2022 р. на засіданні парламенту заявив, що Киргизстан повинен зберігати нейтралітет у війні між Росією та Україною. Але при цьому в Киргизстані є український і західний вплив, проводилися акції протесту проти російської «операції». 26 лютого РІА «Новини» з властивою російським пропагандистським ЗМІ «правдивістю» заявило, що у розмові з Президентом РФ «С. Жапаров, зазначивши відповідальність Києва за зрив мінських домовленостей, висловив підтримку рішучих дій російської сторони із захисту мирного населення Донбасу». При цьому адміністрація киргизького президента не повідомляє про щось подібне [30]. У Киргизстані демонстрації на підтримку України дозволені, як і в Казахстані, а водіям, які бажають повісити на автомобілі символіку російських військ, загрожують штрафами навіть більшими, ніж у сусідній республіці. Влада країни карає місцеві ЗМІ за неправдиву інформацію про нібито те, що «Киргизстан і Таджикистан постачають військову техніку для війни Росії». У країні заборонили прокат трьох російських пропагандистських фільмів про події на Донбасі. Заборонено також символи рашизму – свастику «Z» та «георгіївські стрічки». Проте в країні мають місце й акції на підтримку війни, особливо

серед киргизької діаспори в РФ. Відчувається і тиск Росії, зокрема її посольства в Бішкеку.

Таке саме різночитання змісту розмови з Путіним, як і в Киргизстані, спостерігалося і в *Узбекистані*. Наприкінці лютого минулого року Кремль заявив, що узбецький президент Ш. Мірзієєв нібито «висловив розуміння» дій Росії в Україні. Але не минуло й доби, як прес-секретар Мірзієєва офіційно скоригував цю позицію: Узбекистан суворо нейтральний, а сама «конфліктна ситуація» має вирішуватися за нормами міжнародного права. Разом з тим, на рівні двох провідних електронних ЗМІ Узбекистану звучить відкрита критика російських військових дій, чому жодною мірою не перешкоджає влада країни.

*Таджикистан* намагається витримувати реальний нейтралітет, і на офіційному рівні тема України там не звучить. Більшість місцевих ЗМІ намагаються уникати теми російського військового вторгнення в Україну. Рішення про це приймаються ними самостійно або «на прохання компетентних органів». Хоча у соціальних мережах точаться віртуальні бої між прихильниками та противниками вторгнення. Економічна залежність від Росії, російська медійна пропаганда, понад мільйон таджицьких мігрантів у РФ, а також присутність у країні найбільшої за межами Росії 201-ї російської військової бази (близько 7000 військових) роблять дотримання Таджикистаном нейтралітету дуже складним завданням. Разом з тим, на Саміті «ЦА – Росія» в Астані у 2022 р. президент Таджикистану Є. Рахмон несподівано для всіх дозволив собі відверті закиди до Росії, зажадавши від Путіна поваги до малих держав і народів.

*Туркменістан*, офіційний постійний нейтральний статус якого зареєстрований в ООН ще у 1995 р., намагається повністю абстрагуватися від головної теми сьогоденного міжнародного порядку денного – війни в Україні. Ашгабат повністю відсторонився від оцінок війни, цю тему фактично табуовано в країні. Туркменістан не брав участі у згаданих

голосуваннях в ООН, а його державні ЗМІ уникають висвітлення подій в Україні [31-36].

Аналізуючи середньостатистичний побутовий рівень підтримки російської чи української сторін у війні, слід враховувати найпотужніший фактор російської пропагандистської медійної присутності в країнах ЦА в умовах практично повної відсутності альтернативної української точки зору.

Ескалація прикордонного конфлікту між Киргизстаном та Таджикистаном, яка розпочалася 14 вересня 2022 р., засвідчила *зниження ролі Росії* як впливового актора в ЦА і на всьому просторі СНД, яка в попередні роки мала вплив на управління конфліктними ситуаціями в регіоні та їх урегулювання. Путінські заклики до мирного врегулювання ситуації під час телефонних розмов з Президентами цих двох країн С. Жапаровим та Е. Рахмоном мали мінімальний вплив на подальший процес переговорів між сторонами конфлікту. Символічно, що зазначене загострення не припинялось і під час Саміту ШОС, який проходив у середині вересня у Самарканді. Це продемонструвало низьку ефективність чинних багатосторонніх механізмів регіональної безпеки в ЦА (ОДКБ та ШОС), а також значне зниження впливу Росії та її небажання і неспроможність брати активнішу участь у забезпеченні безпеки союзників у регіоні.

Повномасштабна війна РФ проти України значно впливає на події в регіоні ЦА [37, 38]. Через нестачу військ в Україні, Росія перекинула близька 1500 російських військових з 201-ї військової бази в м. Душанбе до України та передислокувала ще 600 військових із баз, розташованих у Таджикистані; також переміщено до 300 військових із бази в Киргизстані. Хоча обидві держави входять як до ШОС, так і до ОДКБ, проте РФ не змогла запобігти конфлікту між ними [39]. Негативне ставлення народів країн ЦА також викликають спроби російської влади протизаконно притягнути на війну в Україну громадян цих країн, що є «гастарбайтерами» в РФ, експлуатуючи при цьому погано врегульований юридичний статус цих осіб, безправність та правову «неписьменність» деяких з них.

### *Можливі перспективи ЦА в результаті російсько-української війни*

У зв'язку зі значним військовим, політичним та економічним ослабленням Росії внаслідок серйозних втрат після шістнадцяти місяців повномасштабної війни з Україною, цілком актуальним стає подальше відокремлення країн регіону ЦА від традиційної історичної залежності від схильної до зовнішньої агресії імперської Росії, а також зростаючої нової залежності від Китаю та Туреччини. Сьогодні можна говорити про все більше усвідомлення країнами регіону своєї політичної, географічної, історичної та економічної спільності, а також зміцнення колективного регіонального усвідомлення загальної вигоди від спільної регіональної інтеграції аж до здійснення ідеї формування повноправного самодостатнього кооперативного суб'єкта міжнародних відносин, подібно до об'єднання АСЕАН або Вишеградської групи, під егідою тандему найбільших та впливових країн регіону – Казахстану та Узбекистану. Прообразом такого об'єднання може стати «Договір між Республікою Казахстан, Киргизькою Республікою, Республікою Таджикистан, Туркменістаном і Республікою Узбекистан про дружбу, добросусідство і співробітництво з метою розвитку ЦА в XXI столітті», підписаний 21 липня 2022 р. поки що лише трьома країнами регіону – Казахстаном, Киргизстаном та Узбекистаном. Такий розвиток сприятиме подальшому зменшенню впливу Росії, яка стає все більш токсичною для пов'язаних з нею країн регіону [34]. Разом з тим, гіпотетична поразка України у війні з Росією не відповідає інтересам держав ЦА, оскільки може призвести до ще більшої залежності регіону від РФ, остаточно перетворивши їх на обмежено суверенних сателітів, подібно до сьогоденної Білорусі. Більшість представників еліт та населення регіону уважно стежать за драматичними подіями в Україні, мовчазно її підтримують, усвідомлюючи, що Україна «взяла вогонь на себе» і воює за всіх них, і сподіваються на її перемогу над російським агресором [35]. В Україні ж хочуть бачити країни ЦА більш сміливими, рішучими й послідовними у відстоюванні власних не ситуативних, а фундаментальних

суверенних інтересів, відмови від меншовартісної психології російських сателітів.

Таким чином, слід зазначити, що враховуючи обережно-нейтральну позицію більшості провідних азійських країн до проблеми російсько-української війни, при тому, що позиція та політика України в цій війні, як її жертви, в очах незаангажованого зовнішнього спостерігача мала би вважатися справедливою, а політика цих країн мала би бути не нейтральною а більш проукраїнською, Україні та її зовнішньо-політичному відомству слід уважно проаналізувати ситуацію, що склалася, та зробити висновки щодо помилок та промахів в своїй політиці стосовно країн Азійського регіону, який вже більш трьох десятиліть виступає в ролі найбільш динамічного регіону світу, зокрема, економічного, політичного, демографічного і соціального розвитку.

Попередня переважаюча «проросійськість» країн цього регіону може пояснюватися деякими об'єктивними, насамперед, історичними причинами та нав'язаними стереотипами. Серед таких причин, – традиційно тісні багаторічні зв'язки азійських країн «третього світу», «країн, що розвиваються» до Радянського Союзу, який вважали політичним «попередником» Російської Федерації, а останню, відповідно, послідовницею та спадкоємицею Союзу. Відсутність упродовж кількох століть Української державності та її підпорядкованість Росії, створювали уявлення та стереотипи другорядності та меншої важливості України як країни-партнера.

32 роки Української Незалежності й, насамперед, останні три роки її самовідданої успішної боротьби з російським агресором й перемог над переважаючими силами супротивника, безпрецедентна підтримка демократичним світом визвольної, жертвовної боротьби українського народу твердо поставили Україну на світову «шахову дошку» як велику, важливу, суверенну та самостійну державу з розвинутою, добре сформованою, зрілою нацією та громадянським суспільством.

Водночас, в умовах розв'язаної Росією несправедливої війни з Україною, підтримка останньої з боку азійських країн є дуже обережною й поміркованою. Велика низка азійських країн продовжують традиційно орієнтуватися на Росію, хоча й утримуються від підтримки її агресивних дій (але, в той же час, і від засудження агресора) в Україні, насамперед, під страхом попасти під вторинні санкції, накладені на агресора країнами Заходу.

Така обережна політика Сходу може пояснюватися, зокрема, традиційним сповіданням принципів «Realpolitik», такої політики та дипломатії, які спираються на реальну військову та економічну силу та можливості тієї чи іншої держави. Realpolitik орієнтується на владну силу та здатність впливати на міжнародні рішення і поведінку інших держав, а не на ідеали, моральні цінності чи принципи. Перемоги України у військових діях проти Росії, її потужна політична, дипломатична, фінансова та матеріально-технічна підтримка все зростаючою коаліцією «Рамштайн» має поступово змінити «реалполітичні» акценти нейтральних країн Сходу в бік більш відвертої підтримки України.

В таких умовах стає очевидною необхідність активізації зусиль України на Східному зовнішньо-політичному напрямі. Необхідно перейти від голосливих декларацій про важливість розвитку та поглиблення відносин України з її азійськими партнерами на користь справжнього активного й прагматичного розвитку таких відносин. Декларації мають імплементуватись в конкретні дії.

Зовнішньо-політичному відомству України, слід відмовитися від залишкового принципу працевлаштування дипломатів на роботу в посольства України в азійських країнах та країнах Глобального Півдня, а також відповідних департаментах МЗС. Надумані аргументи щодо браку в Україні кваліфікованих фахівців для такої роботи не витримують сьогодні жодної критики. За 32 роки Державної Незалежності в Україні накопичено не одну сотню кваліфікованих фахівців, яких можна призначити на посаду послів та старших дипломатів для роботи в Азійському регіоні. Для їх

ефективного та продуктивного фахового використання необхідно переосмислити неефективну кадрову політику, відмовитися від практики розбазарювання кваліфікованих кадрів.

Це ж стосується й політики політичного аналізу і планування в МЗС, організації і проведення міжнародних дипломатичних заходів (візити, переговори, участь в конференціях тощо) на азійському мегарегіональному напрямі. Слід констатувати брак та недоліки такої роботи. Необхідно відпрацювати механізми заохочення дипломатів для роботи в Азії, країнах Глобального Півдня. Досі не визначені механізми забезпечення координації роботи посольств України та українського бізнесу. Незважаючи на значні перспективи, необхідно констатувати порівняно невеликі обсяги торгово-економічної та іншої практичної співпраці України з країнами Азійського мегарегіону, що не дозволяє переведення політичних відносин з ними на вищий рівень. Для досягнення активної присутності українського бізнесу в регіоні, забезпечення збільшення обсягів торгівлі та кредитної підтримки українських підприємств доцільно створити консорціум українських експортерів та імпортерів для оптимізації їх діяльності на ринках Азії.

Серед країн Азії та Африки, колишніх, так званих, країн «третього світу» (в сучасній політологічній термінології – країни Глобального Півдня), які за інерцією продовжують підтримувати Росію, досі панує стереотип того, що РФ, як продовжувач СРСР, нібито є «борцем із світовим імперіалізмом», «оплотом національно-визвольної боротьби» народів цих регіонів за їх державну незалежність. Для спростування подібних стереотипів Україні необхідно посилити інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо імперської сутності Росії, її імперської історії і сьогодення. Для цього, насамперед, треба підвищити рівень наукових досліджень зазначеної проблематики, зокрема, в системі МЗС України. Слід визнати помилковими рішення попереднього керівництва МЗС про ліквідацію освітньої, наукової та науково-видавничої компоненти в системі Дипломатичної Академії України, від якої залишилися

лише назва та курси підвищення кваліфікації, а також припинено функціонування єдиного наукового журналу при МЗС України.

Азійський напрям української зовнішньої політики є сьогодні не лише важливим, а й критично необхідним. Очевидним є зростання ролі Азії в міжнародному порядку денному. Зміцнення взаєморозуміння та співпраці з державами, які поки що займають нейтральну позицію в російсько-українській війні, може докорінно змінити баланс сил на користь України та забезпечити остаточну ізоляцію путінської Росії. Потрібно докласти зусиль для активізації діалогу з Азійськими та іншими державами Глобального Півдня на тлі вже досягнутої масштабної західної підтримки та військової допомоги.

Україна має чималі перспективи розвитку відносин та взаємовигідної співпраці з країнами Азійського континенту в усіх сферах міжнародної діяльності [40], до значної активізації яких необхідно буде повернутися після перемоги над російським агресором. До завершення цієї війни необхідно прикласти максимум зусиль з метою збільшення кількості Азійських країн, які однозначно підтримують в ній українську сторону. На сьогодні ж слід констатувати, що серед близько 60 країн Міжнародної контактної групи із забезпечення оборони України (коаліція «Рамштайн») – Ukraine Defense Contact Group (тринадцята щомісячна зустріч якої відбулася 15 червня 2023 р.) представлені лише окремі азійські країни.

### **Використані джерела та література:**

1. Murphy A. M. The 2022 U.S.-ASEAN Summit. A New Era in Relations? *The National Bureau of Asian Research*. May 23, 2022. URL: <https://www.nbr.org/publication/the-2022-u-s-asean-summit-a-new-era-in-relations/>
2. Прип'юк Є.О. Позиція держав-членів АСЕАН щодо російської агресії в Україні та її економічні наслідки для країн регіону // Інститут всесвітньої історії НАНУ. 2022. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/pozytsiia-derzhavchleniv-asean-shchodo-rosiiskoi-ahresii-v-ukraini-ta-ii-ekonomichni-naslidky-dlia-krain-rehionu.html>

3. Кудрін Ф. Як українсько-російська війна випробовує єдність Південно-Східної Азії // Український ТИЖДЕНЬ. 11 травня 2022. URL: <https://tyzhden.ua/World/254927>
4. Бутирська Н. Як Південно-Східна Азія відчула луну війни Росії проти України // Дзеркало Тижня. 12 липня 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/international/jak-pivdenno-skhidna-azija-vidchula-lunu-vijni-rosiji-proti-ukrajini.html>
5. Матяш Т. Президент Індонезії запросив Зеленського особисто взяти участь у саміті G20 // LB.UA. 29 червня 2022. URL: [https://lb.ua/news/2022/06/29/521624\\_prezident\\_indonezii\\_zaprosiv.html](https://lb.ua/news/2022/06/29/521624_prezident_indonezii_zaprosiv.html)
6. Indonesia president to visit Ukraine, Russia on peace-building mission // REUTERS. June 26, 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/indonesia-president-visit-ukraine-russia-peace-building-mission-2022-06-26/>
7. US Department of the Treasury. 28 June 2022. URL: <https://www.fincen.gov/sites/default/files/2022-06/FinCEN%20and%20Bis%20Joint%20Alert%20FINAL.pdf>
8. Гриценко А., Куса І. Внешний контур войны в Украине: анализ позиции Индии // Хвиля. 08.06.2022. URL: <https://hvylya.net/analytics/253871-vneshniy-kontur-voyny-v-ukraine-analiz-pozicii-indii>
9. Chairil T. What is Indonesia's US\$125 billion arms procurement budget plan about and what does it need to do? // The Conversation. URL: <https://theconversation.com/what-is-indonesias-us-125-billion-arms-procurement-budget-plan-about-and-what-does-it-need-to-do-163080>
10. Щорічник СІПРІ 2021 року. Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. URL: [https://sipri.org/sites/default/files/SIPRI\\_2021\\_ukr.pdf](https://sipri.org/sites/default/files/SIPRI_2021_ukr.pdf)
11. Лукаш О.І. Про позицію Індії щодо російсько-української війни // Інститут всесвітньої історії НАНУ. 2022. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rt-proty-ukrainy/pro-pozytsiiu-indii-shchodo-rosiiskoukrainskoi-viiny.html>
12. Tayeb Z. India cut its purchases of Russian crude for the first time in 5 months and switched to Saudi Arabia's cheaper oil // Yahoo Sports. 19 August 2022. URL: <https://sports.yahoo.com/india-cut-purchases-russian-crude-100049735.html>
13. India boosts oil imports from Saudi Arabia, eases Russian oil buying in July // AlarabiyaNews. 17 August 2022. URL: <https://english.alarabiya.net/business/energy/2022/08/17/India-boosts-oil-imports-from-Saudi-Arabia-easing-Russian-oil-buying-in-July>
14. India cut its purchases of Russian crude for the first time in 5 months and switched to Saudi Arabia's cheaper oil // Beamstart. URL: <https://beamstart.com/news/india-cut-its-purchases-of-16609036854895>

15. Борділовська О. Офіційна позиція Республіки Індія щодо російсько-української війни // НІСД. 27.09.2022. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/ofitsiyna-rozytsiya-respubliky-indiya-shchodo-rosiysko>
16. Бобровицький А. Політика Індії щодо широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну // НІСД. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/indiya.pdf>
17. Бутирська Н. Дешева нафта кров'ю не пахне // Дзеркало Тижня. 24 червня 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/international/desheva-nafta-krovju-ne-pakhne.html>
18. Олійник О. Позиція Китаю щодо російської воєнної агресії проти України // Інститут всесвітньої історії НАНУ. 2022. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/pozytsiia-kytaiu-shchodo-rosiiskoi-voiennoi-ahresii-proty-ukrainy.html>
19. EU-China summit via video conference, 1 April 2022 // European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2022/04/01/>
20. Huetong Y. China's Ukraine Conundrum // Foreign Affairs. May 2, 2022. URL: [https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2022-05-02/chinas-ukraine-conundrum?check\\_logged\\_in=1&utm\\_medium=promo\\_email&utm\\_source=lo\\_flows&utm\\_campaign=registered\\_user\\_welcome&utm\\_term=email\\_1&utm\\_content=20221025](https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2022-05-02/chinas-ukraine-conundrum?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=registered_user_welcome&utm_term=email_1&utm_content=20221025)
21. Coates V., Bellingslea M. To Contain Xi, Defeat Putin in Ukraine // National Review. August 20, 2022. URL: <https://www.nationalreview.com/2022/08/to-contain-xi-defeat-putin-in-ukraine/>
22. Bobo Loo Turning point? Putin, Xi, and the Russian invasion of Ukraine // Lowy Institute. May 25, 2022. URL: <https://www.lowyinstitute.org/publications/turning-point-putin-xi-and-russian-invasion-ukraine>
23. Юй Б. Нейтралитет Китая в новом мрачном мире // Россия в глобальной политике. 2022. Т. 20. No. 3. С. 118-124. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/nejtralitet-kitaya/>
24. Ярмоленко В. В. Позиція Казахстану щодо повномасштабної воєнної агресії Росії проти України // НІСД. 15.04.2022. URL: [https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/kazakhstan\\_150422.pdf](https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/kazakhstan_150422.pdf)
25. Винник Д. Требуется дезападнизация Центральной Азии // Kginfo.ru. 27 июля 2022. URL: <https://kginfo.ru/trebuetsya-dezapadnizacziya-srednej-azii/>
26. Панфилова В. Государства Центральной Азии поставлены перед выбором // Независимая газета. 9 Марта 2022. URL: [https://www.ng.ru/cis/2022-03-09/5\\_8386\\_asia.html](https://www.ng.ru/cis/2022-03-09/5_8386_asia.html)
27. Алимova Э. Токаев между молотом и наковальней. Война России в Украине как испытание для Казахстана // Радио Азаттык. 12 марта 2022. URL: <https://rus.azattyq.org/a/press-review-ukraine-kazakhstans-relationship-with-russia/31749419.html>

28. Підсумки державного візиту президента Казахстану Касима-Жомарта Токаєва до Туреччини 10–11 травня 2022 року // НІСД. 19.05.2022. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/pidsumky-derzhavnoho-vizytu-prezydenta-kazakhstanu-kasyma>
29. Gershkovich E. Putin's unexpected challenge: snubs from his Central Asian allies // The Wall Street Journal. 24 July 2022. URL: <https://www.wsj.com/articles/russia-ukraine-kazakhstan-central-asia-11658439761>
30. Розиев И. Садыр Жапаров: мы должны занимать нейтральную позицию в войне России с Украиной // Клоор. 09 марта 2022. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/03/09/sadyr-zhparov-my-dolzhny-zanimat-nejtralnuyu-pozitsiyu-v-vojne-rossii-s-ukrainoj/>
31. Администрация Путина сообщила, что Садыр Жапаров поддержал вторжение в Украину // Клоор. 26 февраля 2022. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/02/26/administratsiya-putina-soobshhila-cto-sadyr-zhparov-podderzhal-vtorzhenie-v-ukrainu/>
32. «Новая газета»: Страны Центральной Азии стараются почти не афишировать свое отношение к российскому вторжению в Украину // Клоор. 09 марта 2022. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/03/09/novaya-gazeta-strany-tsentralnoj-azii-starayutsya-pochti-ne-afishirovat-svoe-otnoshenie-k-rossijskomu-vtorzheniyu-v-ukrainu/>
33. Ризоен Ш. Кризис Украины и красные линии для Таджикистана // ASIA-Plus. 03 Марта 2022. URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/opinion/20220303/krizis-ukraini-i-krasnie-linii-dlya-tadzhikistana>
34. Кулик В. Центральная Азия и война в Украине-2. Кыргызстан и Туркменистан // Хвиля. 03 мая 2022. URL: <https://hvylya.net/analytics/251825-centralnaya-aziya-i-voyna-v-ukraine-2-kyrgyzstan-i-turkmenistan>
35. Подольская Д. Попытка № 4. Страны Центральной Азии опять хотят объединиться // 24КГ. 20 июля 2022. URL: [https://24.kg/vlast/240015\\_popyitka\\_8470nbsp4\\_stranyi\\_tsentralnoy\\_azii\\_opyat\\_hotyat\\_obyedin\\_itsya/](https://24.kg/vlast/240015_popyitka_8470nbsp4_stranyi_tsentralnoy_azii_opyat_hotyat_obyedin_itsya/)
36. DW. – Интерв'ю А.Кажегельдіна про війну Путіна та перемогу України URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZZilmHKVV28>
37. Ярмоленко В. Загострення прикордонного конфлікту між Киргизстаном та Таджикистаном: внутрішньополітичний та міжнародний контекст //НІСД. 21.09.2022. URL: [https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-09/zagostrennya-konfliktu\\_pdf.pdf](https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-09/zagostrennya-konfliktu_pdf.pdf)

38. Banyan. Central Asian countries are subtly distancing themselves from Russia // The Economist. October 20, 2022. URL: <https://www.economist.com/asia/2022/10/20/central-asian-countries-are-subtly-distancing-themselves-from-russia>
39. Борділовська О. Основні результати саміту ШОС у Самарканді // НІСД. 19.09.2022. URL: [https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-09/samit-shos\\_pdf.pdf](https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-09/samit-shos_pdf.pdf)
40. Lossovskiy I. Some elements of strategy and prospects of Ukraine`s relations with the countries of the East Asian region // Ukraine Analytica. April 5, 2019. URL: <https://ukraine-analytica.org/some-elements-of-strategy-and-prospects-of-ukraines-relations-with-the-countries-of-the-east-asian-region/>

## ГОЛОВНІ ПІДВАЛИНИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ АРАВІЙСЬКИХ МОНАРХІЙ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XXI СТОЛІТТЯ

*Анотація.* У статті досліджується вплив основних внутрішніх та зовнішніх чинників на досягнення аравійськими монархіями впевненого становища у світовій політиці та економіці, а також їхнього виходу на передові позиції в арабському світі. Основну увагу приділено аналізу ролі широкомасштабних і системних реформ, які були впроваджені в останню декаду XX – на початку XXI ст., і стали економічною базою їхніх успіхів у зовнішній політиці. Також значну увагу приділено осмисленню ролі і місця зазначеної групи країн у геополітичному балансі Близького Сходу після укладання мирної угоди між Іраном та Саудівською Аравією, еволюції їхньої позиції щодо російської агресії проти України.

*Ключові слова:* аравійські монархії, зовнішня політика, трансформаційні реформи, геополітичні зміни, Угода Іран-Саудівська Аравія

*Annotation.* Shved V.O. *The main foundations of the foreign policy formation of the Arabian monarchies in the first quarter of the XXIst century.* Article has its goal to identify the impact of main trends in Gulf Arabian monarchies' leading position in the Middle East and in global position as actors in international relations. Main emphasis is on structural reforms that have been imposed in the last decade of XX in the beginning of XXI century and created the economic basis of internal transformation and success in foreign policy. Also, attention is dedicated to the role and position of Arab countries in the geopolitical situation in the Middle East after the Saudi-Iran agreement and the evolution of their position regarding Russian against Ukraine.

*Key words:* arabian monarchies, foreign policy, structural reforms, geopolitical changes, Iran-Saudi Arabia Agreement.

Головною особливістю нинішнього світового розвитку є значне посилення позицій шести аравійських монархій, які об'єднані в Раду

співробітництва арабських держав Затоки (далі РСАДЗ – В. Швед). Провідна та лідируюча країна цієї групи арабських країн, – Королівство Саудівська Аравія (КСА), протягом останнього часу, а особливо після укладання мирної угоди з Іраном, продемонструвала, що стає новим глобальним актором. Як справедливо зазначив директор близькосхідної програми Центру стратегічних досліджень (Вашингтон) Дж. Алтерман, головне, на що потрібно звернути увагу у зв'язку з підписанням зазначеної угоди, так це на «зміну регіональної ролі Саудівської Аравії, яка довела, що вона є не лише кваліфікованим дипломатичним актором, а й креативним». Країна продемонструвала, що «почалася нова ера саудівської дипломатії і саудити сьогодні виходять на власний шлях у світовій політиці» [1].

Такі успіхи зовнішньої політики аравійських монархій обумовлені комплексом внутрішніх та зовнішніх причин, які створили необхідні умови для нинішнього успіху цих арабських країн. Зазначена проблема розробляється низкою закордонних дослідників, серед яких варто згадати К. Ульрішена, Х. Ібіша, С. Гендерсона, Д. Росса, Дж. Алтермана та інших. Певних результатів досягли вітчизняні науковці. Праці О. Коппель, М. Субха, О. Богомолова, О. Воловича, Н. Пророченко, В. Шведа та інших заклали основи вітчизняної історіографії щодо питань розвитку аравійських монархій у контексті їхнього виходу на передові позиції в арабському світі. Водночас, динамізм розвитку трансформаційних процесів цієї групи країн, поява нових викликів у субрегіоні Затоки протягом першої чверті ХХІ ст. потребують подальшої розробки зазначеної теми. Виходячи з вищезазначеного, у статті поставлено завдання системно дослідити та проаналізувати ті внутрішні та зовнішні чинники, які утворили для аравійських монархій ґрунт, який забезпечив досягнуті ними результати.

Провідним чинником, який забезпечив країнам, що входять у РСАДЗ, успішний історичний поступ та впевнені позиції на зовнішньополітичній арені, є процес впровадження в життя стратегічних програм широкомасштабних реформ упродовж усього ХХІ ст. Поява зазначених

програм стала відповіддю правлячих режимів на Арабську весну з тим, щоб не допустити масових протестів, тому ці реформи отримали назву «білої революції» або «революції зверху». По-друге, реформи стали своєчасною відповіддю на ті нові виклики та загрози, які постали перед арабськими монархіями у XXI ст. Зазначені чинники призвели до розробки, ухвалення та втілення глибоких реформ на теренах арабських монархій, які були названі «Баченням» і визначили пріоритетні стратегії у строках і напрямках досягнення диверсифікації, випереджаючого розвитку приватного сектору, досягнення всебічного економічного зростання, впровадження механізмів зменшення залежності від закордонної робочої сили тощо. Султанат Оман першим створив «Бачення Оману 2020» у 1995 р., згодом подібне зробили Бахрейн і Катар. У 2008 р. Кувейт ухвалив «Бачення 2035», у 2010 р. ОАЕ - «Бачення 2021» і Саудівська Аравія з її «Баченням 2030» у 2016 р. Декілька з цих документів було оновлено та ухвалено у новому форматі, включаючи «Бачення» Оману та Кувейту [2, 3].

Наступним вирішальним чинником здійснення глибоких трансформаційних перетворень стало зростання самоусвідомлення необхідності переходу до нової моделі економіки, яка базується не на видобутку та продажу вуглеводневих енергоносіїв, а на розвитку високотехнологічного виробництва, індустрії знань, економіки, заснованої на знаннях. У цьому контексті показовою є програма «Бачення Саудівської Аравії 2030», основою якої є диверсифікація її економіки, інтенсифікація економічної та інвестиційної активності [3].

Важливо зазначити, що «Бачення 2030» стало могутнім драйвером зовнішньополітичної активності країни, яка втілює у життя регіональні підходи, які базуються на широкомасштабних внутрішніх трансформаціях. Міністр закордонних справ Саудівської Аравії, принц Фейсал бін Фархан, детально пояснив взаємозв'язок моделі розвитку країни, яка нині стверджується, з новими орієнтирами та пріоритетами зовнішньополітичного курсу Саудівської Аравії. Він зазначив, що «зовнішню політику Саудівської

Аравії неможливо зрозуміти без врахування тих серйозних змін, які відбуваються у Королівстві на всіх рівнях». Останнім часом Королівство досягло значного прогресу на всіх рівнях. Королівство впроваджує модель економічної, соціальної та культурної модернізації, в той час, коли регіон переслідують суперечки, хаос та кризи. Модель Саудівської Аравії є ідеальною для будь якої країни, незалежно від того, чи є вона східною чи західною. Ця модель базується на диверсифікації співробітництва і направлена на розбудову мостів зі світом без всяких обмежень чи диктату. Саудівська модель також включає діалог з усіма світовими центрами сили і вільною від поляризації та узгодження [4]. Одним із плідних результатів впровадження в життя такої моделі розвитку стало процвітання саудівської економіки, яка перетворилася на одну з найбільш розвинених економік. Нині її обсяг сягає 1 трлн \$. До 2030 року очікується, що королівство буде серед 15 найбільших світових економік [4]. На сьогодні союз арабських монархій демонструє вражаючі успіхи у своєму економічному розвитку. Якщо у 1981 р. їхній сукупний ВВП складав 200 млрд \$, то сьогодні – понад 1,6 млрд \$, тобто виріс у 8 разів [5]. У 2023 р. очікувалось зростання ВВП країн-членів Ради співробітництва на 6,5 %, у порівнянні ж з 2021 р. цей показник зріс вдвічі [6].

Високо оцінює роль саудівської моделі розвитку ветеран американської дипломатії, а нині один із керівників Вашингтонського інституту близькосхідної політики, Д. Росс. У своєму інтерв'ю агентству Arab News, напередодні візиту Джо Байдена на Близький Схід, він зазначав, що Саудівська Аравія трансформувала себе таким чином, що її досвід має бути застосований для створення моделі для всього регіону, враховуючи, що араби ще ніколи не мали такої успішної моделі розвитку. Ця, на його думку, «нова модель для великої країни» є «меседжем для всього регіону» як потрібно прокласти шлях для розвитку [7].

Під час візиту на Близький Схід у липні 2022 р. президент США Дж. Байден у своїй промові на саміті РСАДЗ+3 (Єгипет, Йорданія, Ірак)

відзначив значну роль саудівської моделі розвитку у здобутках аравійських монархій, на цьому ж наголошувалось і у низці підписаних документів.

У Джидському Комюніке, за результатами перемовин Джо Байдена і короля Саудівської Аравії, наголошувалось, що США вітають «Бачення 2030» Королівства, як програму трансформаційних економічних і соціальних реформ, та зусилля Королівства Саудівська Аравія (КСА) щодо збільшення участі жінок в економічному житті, а також у просуванні міжрегіонального діалогу [8].

Важливо зазначити, що нинішні широкомасштабні перетворення у Саудівській Аравії мають системний характер і відбуваються одночасно з переосмисленням та реформуванням нинішньої версії ісламу, прийнятої у Королівстві. Важливим у цьому контексті є виступ спадкового принца Мохаммеда бін Салмана на форумі «Ініціатива інвестування майбутнього» та його інтерв'ю британській газеті The Guardian від 24 жовтня 2017 р. Одним із його головних меседжів став заклик повернення країни до «поміркового ісламу» та прохання щодо глобальної підтримки перетворення вкрай консервативного королівства у відкрите суспільство, яке розширює можливості громадян і залучає інвесторів. [9].

Ще одним напрямком трансформації суспільної свідомості в Саудівській Аравії стало активне просування «нового націоналізму», яке може бути назване «нео-саудизмом», головною метою якого є трансформація ідентичності, що базувалася на ісламі та арабській ідентичності, на «саудівську», що базується на принципах національної держави. Роль нео-саудизму полягає у тому, що він дозволить сприймати саудівську національність як головну ознаку ідентичності. Така трансформація є потужним сигналом того, що керівництво країни фокусується, насамперед, на внутрішніх справах на протипагу пан-ісламістам або пан-арабістам [10].

Безумовні успіхи в економічному розвитку аравійських монархій, об'єднаних в РСАДЗ, дозволило їм достатньо впевнено досягти передових позицій в арабському світі, витіснивши традиційні центри арабської політики

– Єгипет та Сирію. Їм вдалося зупинити на підступах до Аравійського півострова хвилю Арабської весни і відіграти вирішальну роль у її поразці. Саме Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати здійснили у липні 2013 р. державний переворот у Єгипті та відсторонили від влади президента М. Мурсі, висуванця єгипетських Братів-мусульман [11, с. 185].

Ситуація на Близькому Сході та у субрегіоні Затоки значно ускладнюється у середині другого десятиліття ХХІ ст. внаслідок значної зміни геополітичного балансу та політичної ваги на Близькому Сході таких глобальних центрів сили як США, РФ та КНР. Протягом кількох десятиліть США гарантували безпеку аравійським монархіям в обмін на активне використання їхньої нафти як могутньої зброї у реалізації своїх стратегічних завдань, зокрема й для протидії СРСР. Могутня американська військова парасолька дозволяла арабським країнам Затоки спрямовувати свої фінансові ресурси на інвестування свого економічного розвитку. Однак ситуація змінилася, коли США почали здійснювати «історичний розворот» у напрямку Азійсько-Тихоокеанського регіону через зростаюче суперництво на цьому просторі з КНР. Як зазначає відомий американський дослідник близькосхідної політики А.Д. Міллер, зазначене рішення «відкрило нові можливості для Китаю та Росії» [12].

Поступово відмова Вашингтону використовувати свою роль глобального поліцейського, призвела на Близькому Сході до укладання договору з Іраном щодо його ядерної програми, що мало надзвичайно серйозні наслідки для глобального переформатування всього геополітичного балансу на Близькому Сході, зокрема й у зоні Затоки. Для аравійських монархій це стало поштовхом для пошуку нових союзників, які б дозволили убезпечити їх від перспектив залишитися наодинці з агресивним іранським режимом, зовнішньополітичний курс якого набуває все більш чітких експансіоністських рис.

Саме в цей час на близькосхідну арену стала повертатися Росія, яка достатньо ефективно використовує для свого закріплення в регіоні як

серйозні прорахунки США, так й існуючі конфлікти між країнами. Для свого входження до регіону Росія застосовує низку механізмів: військову інтервенцію, продаж зброї, дипломатичне посередництво, реалізацію енергетичних та інфраструктурних проєктів, використання засобів «м'якої сили», пропаганду і ЗМІ. Особливу увагу Росія приділяє Саудівській Аравії, яка лідирує серед аравійських монархій. Дуже швидко Росія стала для Саудівської Аравії та ОАЕ своєрідним компенсатором їхньої безпеки в умовах зростаючої турбулентності та невизначеності останніх років.

Другим таким компенсатором, в умовах зменшення ролі і впливу США у регіоні, став Китай, який докладає зусиль для досягнення серйозних позицій на Близькому Сході та у субрегіоні Затоки задля забезпечення сприятливих умов у змаганні зі США. Для закріплення в регіоні Затоки Пекін ефективно використовує можливості реалізації Ініціативи «Один пояс, один шлях». Загалом торговельні відносини КНР з Близьким Сходом протягом декількох останніх років зростали буквально в геометричній прогресії. Торговельний оборот за період з 2019 до 2021 р. зріс від 180 млрд \$ до 259 млрд \$. Натомість торгівля США з Близьким Сходом зменшилася від 120 млрд \$ у 2019 р. до 82 млрд \$ у 2021 р. Сьогодні 40 % експорту вуглеводневих енергоносіїв КНР отримує від Близькосхідного регіону [13]. Стаючи найбільшим імпортером енергоносіїв із Близького Сходу, а також найбільшим торговельним партнером близькосхідних країн, КНР очікувано перевів ці економічні позиції в політичну, зокрема безпекову площину, і став відігравати все більшу роль у регіоні як глобальний актор, який успішно конкурує зі США. Як зазначив один арабський високопосадовець: «реальною американською втратою внаслідок саудівсько-іранської угоди від 10 березня 2023 р. є те, що відбулося китайське проникнення у регіон, який донедавна був зоною Вашингтону» [14].

Що стосується Саудівської Аравії, то Ер-Ріяд своєю участю в угоді з Іраном надіслав меседж, що він більше не буде пасивним у регіональній дипломатії і визначатиме власні критерії того, як збалансувати свої інтереси

в регіоні. Саудівський скептицизм щодо Ірану залишається дуже глибоким, так само як і іранська ворожість щодо Саудівської Аравії. Обидві країни розуміють, що вони залишаються ворожими одна одній, однак вірять, що нові прямі канали комунікацій слугуватимуть їхнім інтересам. Й донині саудити відчують стійку загрозу від Ірану.

У цьому контексті Королівство намагається диверсифікувати головні стовпи своєї безпеки. Нова угода з Іраном виглядає як частина ширшої стратегії саудитів проти іранської загрози, де також присутні й американські гарантії безпеки, зокрема й американські заходи щодо недопущення іранської агресії й безпекове порозуміння з Ізраїлем, яке має потенціал до поглиблення [15].

Варто зазначити, що Саудівська Аравія після укладання мирної угоди з Іраном продовжує розвивати взаємовигідні відносини зі Сполученими Штатами Америки та через американське посередництво сподівається на досягнення необхідних умов для приєднання до Угод Авраама і нормалізацію відносин з Ізраїлем. Як відзначають аналітики, зазначена саудівсько-іранська угода дала поштовх американській стороні приступити до серйозного оновлення американсько-саудівського співробітництва, й останні заяви та кроки американської адміністрації свідчать про те, що вона поступово повертається до більш стабільних відносин з Ер-Ріядом. К. Янг, старший науковий дослідник у Центрі з глобальної енергетичної політики при Колумбійському університеті, відзначає наявність зусиль у реалізації багатьох перспективних проектів, запроваджених саудитами та ініційованих американським урядом. Серед таких варто відзначити їхні спільні випробування стандартизованих антидронових систем, велику угоду щодо замовлення саудівською стороною 120 Боїнгів на суму в 37 млрд \$. Білий дім заявив, що зазначена угода дозволить створити 1 млн робочих місць у 44 штатах країни [16].

Важливим кроком у налагодженні подальшого взаєморозуміння та співпраці між США та Саудівською Аравією став візит до Королівства

одного з провідних республіканських сенаторів Л. Грехема. Як зазначав сенатор у своєму інтерв'ю, він був глибоко вражений тими успіхами, які були досягнуті саудитами в рамках впровадження «Бачення 2030». На його думку, ця програма дозволяє успішно трансформувати країну, а також він «...бачить шанс глобалізувати відносини між США, Саудівською Аравією та Ізраїлем, що призведе до трансформації всього регіону» [17]. На думку фахівців, саудівсько-іранська угода може допомогти зусиллям Ізраїлю нормалізувати відносини з Ер-Раядом. Якщо угода призведе до закінчення війни в Ємені, відносини між Саудівською Аравією та США покращаться, і це полегшить Вашингтону роботу над сприянням нормалізації відносин між Саудівською Аравією та Ізраїлем [18].

Таким чином, арабські монархії, й передусім їхній лідер – Саудівська Аравія, ефективно використовуючи ситуацію, що склалася у міжнародних відносинах як на глобальному, так і на регіональному рівнях, досягли закріплення своїх позицій у світовій політиці й створюють оновлену, достатньо гнучку, й разом з тим міцну, нову систему регіональної безпеки у Близькосхідному регіоні.

Арабські монархії обрали здебільшого нейтральну позицію щодо російської агресії проти України, хоча з самого початку висловили свою незгоду із діями Росії і закликали до повернення до дипломатії, діалогу та мирних перемовин між Росією та Україною. Всі арабські монархії підтримали резолюцію Генеральної Асамблеї ООН від 2 березня 2022 р., яка засудила російське вторгнення в Україну. Протягом усього періоду російської агресії позиції арабських монархій набувають більшої чіткості й визначеності. Нинішню позицію арабських монархій щодо російської агресії можна визначити як «позитивний нейтралітет». Цю позицію було переконливо продемонстровано під час Генеральної Асамблеї ООН 24 лютого 2023 року, яка проходила у першу річницю широкомасштабного вторгнення Росії в Україну. На ній була прийнята Резолюція «Про справедливий і сталий мир в Україні», яка містила українську «формулу

миру» і закликала РФ зупинити бойові дії та вивести свої війська з України. Всі арабійські монархії проголосували за цю резолюцію [19].

Знаковою подією, яка відзначила новий рівень відносин України з арабійськими монархіями, став візит в Україну 26 лютого 2023 р. міністра закордонних справ Саудівської Аравії принца Фейсала бін Фархада Аль Сауда. Знаменно, що це був перший офіційний візит представника такого рангу з арабського світу до України під час збройної агресії Росії, а також перший офіційний візит очільника МЗС КСА з часу встановлення дипломатичних відносин.

Він засвідчив достатньо відчутні зрушення у позиції Саудівської Аравії, як провідної країни Ради Співробітництва арабських держав Затоки, щодо повномасштабної агресії Росії проти України. По-перше, міністр закордонних справ Королівства чітко визначив підтримку Української держави в межах головних принципів ООН. По-друге, були оприлюднені конкретні дії з боку Королівства щодо дієвої допомоги нашій країні, а саме, у меморандумі про взаєморозуміння йде мова про надання Україні допомоги в розмірі 400 млн \$. Ця допомога включає 100 млн \$ гуманітарної допомоги, а також нафтовий дериватив на 300 млн \$, який було виділено Саудівським фондом розвитку. По-третє, під час зустрічі Президента України В. Зеленського з міністром закордонних справ Саудівської Аравії відбувся обмін думками щодо участі саудівської сторони у повоєнному відновленні України, а також долучення до перспективних проєктів в інвестиційній, агропромисловій та енергетичній сферах [20].

Про зростаючу симпатію до України та визнання її ролі у світовій політиці переконливо засвідчує й візит в ОАЕ першої леді України О. Зеленської (7-10 березня 2023 р.), під час якого вона провела зустріч з Президентом ОАЕ, правителем емірату Абу-Дабі, шейхом Мухаммедом бін Заїдом аль Нагаяном. Президент Еміратів є на сьогодні одним з найвпливовіших лідерів арабського світу, тому така зустріч закладає гарні перспективи щодо поглиблення українсько-еміратського співробітництва,

особливо у контексті опрацювання широкомасштабної угоди про зону вільної торгівлі між обома країнами [21].

Новим кроком у розвитку відносин України з Кувейтом стала зустріч міністра закордонних справ України Д. Кулеби з керівником Кувейтського фонду арабського економічного розвитку Валідом Аль-Бахаром під час візиту в зону Затоки (18 квітня 2023 р.). Д. Кулеба запросив цю всесвітньо відому установу долучитися до відновлення української інфраструктури після закінчення війни та почати вже зараз фінансування окремих об'єктів [22].

Таким чином, позиції арабських монархій у світовій політиці та економіці, зокрема, перетворення Саудівської Аравії на нового глобального актора, базуються, передусім, на успішному впровадженні широкомасштабних довгострокових реформ, які дозволяють зазначеним країнам забезпечити їхні передові позиції у пост-нафтову еру, і стали надійним економічним фундаментом зовнішньополітичного курсу країн-членів РСАДЗ у ХХІ ст. Вони також вміло використали зміни у геополітичному балансі Близькосхідного регіону з тим, щоб диверсифікувати основні чинники забезпечення своєї безпеки в регіоні у контексті взаємовідносин між США, Іраном, Ізраїлем та Китаєм. Щодо ставлення до російської агресії проти України, зазначені країни займають позицію, яку можна охарактеризувати як «позитивний нейтралітет». Останнім часом вони дедалі більше відчують симпатію до України і збільшують свою підтримку у її протистоянні з агресором.

### **Використані джерела та література:**

1. Alterman J.B. Saudi Arabia steps out. CSIS // Center for Strategic and International studies in Washington. March 24, 2023. URL: <https://www.csis.org/analysis/saudi-arabia-steps-out>
2. Ulrishen K. The economic diversification plans challenges and prospects for Gulf policy makers // The Arab Gulf States Institute in Washington policy papers, Washington, September 26,

2016. URL:<https://agsiw.org/economic-diversification-plans-challenges-and-prospects-for-gulf-policymakers/>

3. El-Erian M. Saudi Arabia's bold vision for economic diversification // Project syndicate. May 16, 2016. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/saudi-arabia-vision-2030-could-inspire-region-by-mohamed-a-el-erian-2016-05>

4. Al-Sulami M. Region should embrace Saudi Arabia's pioneering vision // Arab News. April, 26, 2023. URL:<https://www.arabnews.com/node/2280696>

5. Aluwaisheg A. The Gulf Cooperation Council at 40: a regional success story // Arab News. URL: <https://www.arabnews.com/node/1866036>

6. IMF Policy Paper Launch: Economic prospects and policy challenges for the QCC Countries // Arab Gulf States Institute in Washington. December, 15, 2022. URL: <https://agsiw.org/programs/imf-policy-paper-launch-economic-prospects-and-policy-challenges-for-the-gcc-countries/>

7. Interview: Veteran US diplomat Dennis Ross on significance of Biden's Saudi visit and what it can achieve // Arab News, July 15, 2022. URL: <https://www.arabnews.com/node/2121951/world>

8. The Jeddah Communique: A Joint Statement Between the United States of America and the Kingdom of Saudi Arabia // White House. July 15, 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/07/15/the-jeddah-communique-a-joint-statement-between-the-united-states-of-america-and-the-kingdom-of-saudi-arabia/>

9. Chulov M. I will return Saudi Arabia to moderate Islam, says crown prince // The Guardian, October 24, 2017. URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/24/i-will-return-saudi-arabia-moderate-islam-crown-prince>

10. Alrebh A.F. Saudi Arabia at 90: ushering in a Neo-Saudi state? // Middle East Institute. October 11, 2022. URL: <https://mei.edu/publications/saudi-arabia-90-ushering-neo-saudi-state>

11. Швед В.О. «Арабська весна» в трансформаційній динаміці надбань, глухих кутів та політичного досвіду: між цивілізаційним ідеалом та соціально-економічним ризиком. *Історичний розвиток глобальної периферії як чинник трансформації сучасної світосистеми* : зб. наук. пр. / відп. наук. ред. О.І. Лукаш. – НАН України, Держ. установа «Ін-т всесвітн. історії НАН України», Ін-т Конфуція Київ. нац. лінгвіст. ун-ту. Київ: ДУ «Ін-т всесвітн. історії НАН України», 2016. С. 181-206. 271 с.

12. Young M. How Do Carnegie scholars interpret the impact of the Saudi-Iranian Deal on their area of interests? // Carnegie Middle East Center. March 16, 2023. URL: <https://carnegie-mec.org/diwan/89273>

13. Hamzaw A. The potential inroads and pitfalls on China Foray into Middle East diplomacy. Commentary // Carnegie Endowment for International Peace. March 20, 2023. URL: <https://carnegieendowment.org/2023/03/20/potential-inroads-and-pitfalls-of-china-s-foray-into-middle-east-diplomacy-pub-89316>
14. Young M. Reconciliation not an alliance // Carnegie Middle East Center. March 16, 2023. URL: <https://carnegie-mec.org/diwan/89277>
15. Alterman J.D. Why Did China Help Saudi Arabia and Iran Resume Diplomatic Ties? // Center for Strategic and International Studies. March 10, 2023. URL: <https://www.csis.org/analysis/why-did-china-help-saudi-arabia-and-iran-resume-diplomatic-ties>
16. Ties between US, Saudi Arabia improving despite the recent China-backed deal with Iran // Al-Arabiya. April 14, 2023. URL: <https://english.alarabiya.net/News/saudi-arabia/2023/04/07/Ties-between-US-Saudi-Arabia-improving-despite-recent-China-backed-deal-with-Iran>
17. US Senator Lindsey Graham U-turns on Saudi Arabia, praised “transformation” reforms after visit to kingdom // Arab News. April 16, 2023. URL: <https://www.arabnews.com/node/2287866/saudi-arabia>
18. How Israel should approach Saudi-Iran normalization – editorial // The Jerusalem Post. April 16, 2023. URL: <https://www.jpost.com/opinion/article-739319>
19. Arab states support UN resolution condemning Russia’s invasion of Ukraine // Al-Arabiya News. February 24, 2023. URL: <https://english.alarabiya.net/News/world/2023/02/24/Arab-states-support-UN-resolution-condemning-Russia-s-invasion-of-Ukraine>
20. Президент України провів зустріч із міністром закордонних справ Королівства Саудівська Аравія // Сайт Президента України. 26 лютого 2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proviv-zustrich-iz-ministrom-zakordonnih-81293>
21. Перша леді України зустрілася з Президентом ОАЕ // Сайт Президента України. 7 березня 2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/persha-ledi-ukrayini-zustrilasya-z-prezidentom-oae-81493>
22. Дмитро Кулеба запросив Кувейт долучитися до відбудови України // Міністерство закордонних справ України. 18 квітня, 2023. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-zaprosiv-kuvejt-doluchitisy-do-vidbudovi-ukrayini>

**ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ  
ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КИТАЮ  
У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XXI СТОЛІТТЯ**

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу внутрішніх та зовнішніх чинників зовнішньої політики Китаю у першій чверті XXI століття. З'ясовано, що попри всі виклики та складнощі, які виникли з настанням XXI століття, цей історичний проміжок часу, принаймні його початок, для Китаю склався вдало. Доведено, що в нове століття країна ввійшла модернізованою і достатньо потужною щоб нарівні конкурувати з розвинутими країнами світу, зокрема США та ЄС. Встановлено, що успіхи Піднебесної в модернізації країни в першу чергу зумовлені вдалими реформами та ефективною зовнішньою політикою. Виявлено, що гнучка, прагматична та раціональна зовнішня політика стала провідником КНР у зовнішній світ та сприяла формуванню позитивного іміджу країни на міжнародній арені. Зроблено висновок, що завдяки багатогранній дипломатії Пекін спромігся не тільки уникнути протистояння з США та європейськими країнами, а навіть перетворити їх на ситуативних партнерів, отримати доступ до їх технологій та залучити їх капітал.*

***Ключові слова:** зовнішня політика, дипломатія, Китай, США, Європа, модернізація, реформи.*

***Annotation.** Oliinyk O.M. Internal and external factors shaping the foreign policy of China in the first quarter of the XXI century. The article is devoted to the analysis of internal and external factors of China's foreign policy in the first quarter of the XXI century. It has been found that despite all the challenges and difficulties that arose with the onset of the XXI century, this historical period of time, at least its beginning, turned out successfully for China. It has been proved that the country entered the new century modernized and powerful enough to compete on an equal footing with the developed countries of the world, in particular the USA and the EU. It has been established that the successes of the Celestial Empire in the modernization of the country are primarily due to successful reforms and effective foreign policy. It is revealed that a*

*flexible, pragmatic and rational foreign policy has become a guide for China to the outside world and contributed to the formation of a positive image of the country in the international arena. It is concluded that thanks to multifaceted diplomacy, Beijing managed not only to avoid confrontation with the USA and European countries, but even to turn them into situational partners, gain access to their technologies and attract their capital.*

**Key words:** *foreign policy, diplomacy, China, USA, Europe, modernization, reforms.*

В результаті драматичних економічних реформ і політики відкритості, Китай швидко інтегрувався в міжнародну систему і зараз бере участь майже в усіх основних сферах міжнародного співробітництва. Тож китайська зовнішня політика сьогодні вимагає більш ретельного дослідження та аналізу чинників її формування.

Сьогодні вивчення зовнішньої політики Китаю стає ще більш важливим у контексті піднесення Китаю. Це пояснюється тим, що зовнішня політика та поведінка зростаючого Китаю неминуче справляють вплив майже на всі основні сфери сучасного світу, включаючи міжнародну безпеку, геополітику, глобальну економіку, розвиток, навколишнє середовище, глобальну охорону здоров'я тощо, які мають суттєвий вплив на існуючу міжнародну систему. Деякі аналітики навіть припускають, що з продовженням зростання Китай, як нова глобальна супердержава, зрештою замінить США протягом цього століття. Таким чином, сьогодні ще більш важливо мати більше та краще розуміння зовнішньої політики Китаю.

Особливої актуальності дослідження набуває з точки зору з'ясування комплексу чинників, як внутрішніх так і зовнішніх, задля формування об'єктивного уявлення про зовнішньополітичні пріоритети, цілі та завдання зовнішньої доктрини Пекіну. Важливим аспектом дослідження є розуміння драйверів зовнішньополітичної поведінки очільників Пекіну та визначення їх адаптивності до змін, що відбуваються як всередині країни, так і ззовні. Науковий інтерес також становить дослідження питання про те, які зміни відбулись у зовнішній політиці Китаю і проявились в конкретних зовнішньополітичних місіях країни та специфічному змісті політики

національної безпеки Китаю, зовнішньоекономічної політики, політики міжнародної безпеки, політики щодо великих держав і регіону та політики щодо багатосторонності. В цьому контексті доцільним є аналіз політики багатосторонності Китаю, вивчення мотивів прагнення Китаю до багатосторонності, з'ясування основних рис еволюції китайської політики багатосторонності та встановлення зростання впливу Китаю в міжнародних організаціях на існуючу в світі багатосторонність.

Надзвичайно важливим напрямком дослідження є встановлення перспективних напрямків співпраці Китаю та України, відносини між якими мають статус стратегічного партнерства. В умовах затяжної російсько-української війни практичний інтерес представляє використання китайського фактору в зовнішній політиці України задля отримання перемоги над російським агресором.

Протягом останніх 20 років міжнародна дослідницька спільнота активно досліджує зовнішню політику Китаю. Такий інтерес до зовнішньої політики Пекіну зумовлений кількома основними причинами. По-перше, завдяки виваженій та ретельно продуманій зовнішній політиці, КНР досяг значних успіхів на міжнародній арені. Китайська присутність відчувається у всіх світових процесах. Китайські лідери активно використовують міжнародну платформу задля просування своїх зовнішньополітичних інтересів, відстоювання політичних прав та захисту національних цінностей. По-друге, Пекін активно використовує свої економічні можливості задля створення глобальних партнерських мереж, розбудови міжнародних транспортних та логістичних коридорів і формування глобальних партнерських регіональних та міжконтинентальних об'єднань. По-третє, Китай позиціонує себе в якості «голубу миру», виступає розробником глобальних ініціатив, які, на думку політичного керівництва країни, сприятимуть встановленню миру та розвитку.

Активну наукову розвідку проблематики зовнішньої політики Китаю здійснюють американські науковці та дослідники. Цій проблемі присвятили

свої роботи такі науковці, як Алан Ромберг, Генрі Альфред Кіссінджер, Джина Колата, Джей С. Девіс, Даніель А. Мазманян, Деніел Лінч, Євген Хуан, Е. Перрі Лінк, Елен Баррі, Заборона Гаррета, Роберт А. Капп, Роберт С. Росс, Стенлі Розен, Томас Дж. Крістенсен та ін.

Серед останніх наукових розробок, присвячених зовнішній політиці Китаю, варто зупинитись на дослідженні, яке було проведено американським Центром дослідження Китаю Інституту азійського суспільства, результати якого представлені в аналітичному огляді «Політико-економічна, зовнішня та безпекова політика Китаю: 2023». В документі розглянуто політику «нульового COVID» адміністрації Сі Цзіньпіна, встановлено її вплив на зовнішні відносини Пекіну з зовнішнім світом, проаналізовано стан відносин Піднебесної з США та ЄС. У висновках роботи дослідники представили зовнішньополітичні пріоритети КНР у 2023 р. На думку авторів, Китай намагатиметься уникати протистояння з США і шукати можливості нормалізації відносин між двома країнами, щоб зменшити ризик кризи, конфлікту або випадкової війни в найближчій перспективі, та зосередитися на економічному відновленні країни. Усвідомлюючи складність цього завдання, китайські дипломати посилюватимуть співробітництво з ЄС, відкривши ринки Китаю для німецького, французького та, можливо, британського бізнесу. Китай сигналізує, що ціною його економічної винагороди для європейських урядів буде зобов'язання не виконувати те, що Пекін вважає розгорнутою «стратегією роз'єднання» Сполучених Штатів у сфері торгівлі, інвестицій, фінансів і технологій. Стратегічна мета очільників Піднебесної полягає в тому, щоб зробити все можливе, щоб Європа не приєдналася до будь-яких майбутніх торговельних, економічних і фінансових санкцій проти Китаю, якщо останній вдасться до військових дій, щоб повернути собі Тайвань наприкінці 2020-х або на початку 2030-х років.

В Україні до дослідженню зовнішньої політики Китаю присвятили свої наукові роботи Т.В. Білошапка, Н. Гавриленко, А.В. Гончаренко, Н.Д. Городня, А.З. Гончарук, В.І. Мільчев, О.М. Олійник, В. Орлик, І.С.

Погорелова, С.С. Савчук, І.В. Семеніст, В.Ю. Федюк, Г.Г. Фесенко, С.С. Тесленко, О.М. Цапко, В.Г. Ціватий, В. Ярмоленко та інші.

Представлене дослідження є продовженням багаторічної роботи з вивчення Китаю, яке системно на постійній основі здійснює відділ історії країн Азії та Африки Інституту Всесвітньої історії НАН України.

Китай тріумфально зустрів ХХІ століття. За 20 років політики реформ та відкритості країна в 4 рази збільшила ВВП, показники економічного зростання були найвищими в світі, китайські компанії активно вийшли на зовнішні ринки, в країну стали надходити потужні обсяги іноземних інвестицій, зрештою суттєво зросла і якість життя китайців. Нечувані в світовій історії результати такого стрімкого розвитку однієї країни протягом занадто короткого проміжку часу, стали приводом для визнання ХХІ століття азійською епохою. Безумовно, «двигуном» розвитку Азії, як зрештою і всього світу, є Китай. Згідно зі звітом Світового банку, внесок КНР в світове економічне зростання протягом періоду 2013–2021 рр. в середньому становив 38,6 % [1]. Пекін активно впроваджував двосторонню та багатосторонню дипломатичну діяльність, активно включався в міжнародний обмін та співробітництво, і тим самим ще більше підвищив міжнародний статус країни. Це свідчить про те, що шлях відкритості Піднебесної до зовнішнього світу виправдав себе. Завдяки політиці відкритості світ познайомився з новим Китаєм. Так само і Китай на практиці відчув переваги міжнародного обміну та взаємодії з іншими країнами світу. Основний зміст прориву Піднебесної в теорії відкритості, який відбувся протягом 20-ти років, полягає в наступному: по-перше, була розвінчана модель закритого та напівзакритого розвитку, розроблена державна програма «відкритості зовнішньому світу», створена система «економіки відкритого типу». По-друге, Пекін почав залучати досягнення культури, створеної спільними зусиллями всього людства, включаючи капіталістичні суспільства, повною мірою почали використовуватися два типи як ресурсів, так і ринків – зовнішні та внутрішні. По-третє, були створені теорія спеціальних економічних зон (СЕЗ) та теорія

розвитку економіки відкритого типу. В-четвертих, було визначено співвідношення принципів відкритості та «опори на власні сили» [2, с. 38].

Найбільшим здобутком у зовнішній політиці країни стало відновлення суверенних прав Китаю щодо Гонконгу та Аоміню. Після тривалого періоду перебування під іноземним правлінням, ці адміністративні райони нарешті були повернуті офіційному Пекіну [3].

Політика відкритості, за визначенням архітектора китайських реформ Ден Сяопіна, не є відкритістю в якійсь одній області чи сфері, вона означає повну, всебічну, багаторівневу, широку відкритість всьому світу. За роки реформ Китай встановив тривалі, стійкі та стабільні економічні відносини з багатьма країнами та територіями світу, кількість яких постійно зростає. Керівництво країни втілює в життя стратегію ринкової багатополюсності, при цьому роль Китаю в міжнародному оточенні постійно зростає, а відповідно зростають можливості для розвитку КНР. Політика відкритості означає вступ Китаю в міжнародну економічну систему і, таким чином, поглиблюється взаємозалежність та взаємодоповнюваність економік Китаю та світу.

Однак, початок ХХІ ст. видався не таким вже безхмарним для Піднебесної. Попри всі здобутки в економічному розвитку країни, в суспільстві спостерігалися певні ознаки дезорієнтованості та розгубленості. Це було зумовлено тим, що тисячі малих та середніх підприємств (МСП) були вимушені припинити свою роботу, а відтак і звільнити працівників. Значна «армія» безробітних створювала суспільний конфлікт, що вимагало від уряду країни приймати непопулярні рішення у вигляді посилення адміністративного впливу на великі підприємства та посилювати державне регулювання економіки країни. Причиною масового закриття МСП стала азійська криза кінця ХХ століття. В результаті «втечі» капіталу з азійських країн, включаючи так званих «азійських тигрів», практично вся Південно-Східна Азія опинилася на межі боргової кризи. Регіон, з яким китайські підприємства мали тісні ділові стосунки, опинився в достатньо глибокому

кризовому стані. Китай не міг покинути проблемні країни на призволяще, оскільки це б означало провал стратегічного курсу Пекіну щодо зміцнення своєї позиції в сусідніх регіонах та втрати довіри до Китаю як надійного партнера. В складних умовах, що склалися, уряд КНР запровадив низку програм з надання фінансової та економічної підтримки південно-азійським партнерам [4].

Крім того, вихід Китаю на зовнішні ринки супроводжувався посиленням тиску з боку розвинених країн, які звинувачували Китай в порушенні правил торгівлі, валютних маніпуляціях, нехтуванні правами інтелектуальної власності та інших. По мірі зростання КНР, посилювався тиск з боку Вашингтону, який сприйняв зростання Китаю як виклик одноосібному світовому лідерству США. Сьогодні США перейшли у відкрите суперництво з Китаєм за світову першість і намагаються стримувати його поступ на світовій арені.

Погіршення зовнішнього середовища негативно вплинуло на економіку всередині Піднебесної. Темпи економічного росту почали уповільнюватися, хоча і надалі залишалися достатньо високими. Спостерігалася різниця в розвитку регіонів Китаю, зокрема, східні регіони країни значно випереджали за темпами розвитку західні. Очевидною стала різниця в доходах працюючих, і, як результат, серед населення почали з'являтися багатії, що неоднозначно сприймається в китайському суспільстві. І хоча Китай назвали «світовою фабрикою», розвиток країни спирався на трудомістку обробну промисловість і виробництво середнього та нижнього рівня. Після нової світової кризи 2008–2009 рр. керівництво Пекіну прийшло до висновку, що в нових умовах, які склалися в першу чергу ззовні, потрібна нова стратегія розвитку, оскільки високі темпи зростання вже не можливо було відновити. Якість китайського економічного зростання на ранній стадії була дуже низькою, демонструючи надмірні виробничі потужності та, як наслідок, надлишок продукції. Усі ці чинники спричинили економічний спад. У 2014 р. уряд країни приймає нову стратегію розвитку, яка отримала назву «нова

нормальність». Було прийняте рішення зосередитися на якості, а не на швидкості економічного зростання. «Нова нормальність» має три характеристики: по-перше, темпи зростання мають поступово знижуватись – від високих до середньовиважених. По-друге, адаптація економічної структури до умов, що змінюються, має тривати постійно. По-третє, застосування нових мотивацій для заохочення до економічної активності [5].

Таким чином, XXI ст. створило для Китаю нові виклики, як внутрішні, так і зовнішні, ситуація в світі та навколо Китаю примусила керівництво країни шукати нові шляхи взаємодії з зовнішнім світом. Очільники Піднебесної усвідомлювали, що альтернативи політиці реформ та відкритості не існує, а відтак потрібно знаходити нові моделі розвитку та інтеграції в світове співтовариство. Вимоги часу спонукали керівництво відмовлятися від неефективних методів роботи та розробляти більш перспективні та дієві.

На XVI з'їзді КПК, що відбувся протягом 8–5 листопада 2002 р., була дана оцінка міжнародної ситуації, що склалася в світі, а також визначені зовнішньополітичні задачі на найближчу перспективу. В своїй доповіді тодішній голова КНР Цзян Цземінь повідомив, що несправедливий і нерозумний старий міжнародний політичний та економічний порядок не змінився докорінно. Наростають непередбачувані чинники, які впливають на світ і розвиток. Фактори загрози безпеці у традиційному розумінні переплітаються з факторами такої загрози у нетрадиційному розумінні, зростає загроза тероризму. Виникли нові форми прояву гегемонізму та політики сили. Раз у раз спалахують локальні конфлікти на ґрунті національно-релігійних протиріч, прикордонних та територіальних суперечок. Спостерігається ще більша різниця в рівні розвитку Півдня та Півночі. Світ все ще дуже неспокійний, і людство стоїть перед різноманітними суворими викликами.

На з'їзді лідер Китаю представив зовнішню політику країни, яка покликана захищати мир у всьому світі та сприяти спільному розвитку. Він також сформулював низку зовнішньополітичних задач, які вирішуватиме

зовнішньополітичне відомство КНР, зокрема такі: активно просувати благородну справу миру та розвитку у всьому світі; разом із міжнародним співтовариством докладати зусиль задля того, щоб сприяти світовій мультиполяризації; стимулювати гармонійне співіснування різних сил та підтримувати стабільність міжнародної спільноти; активно стимулювати розвиток економічної глобалізації у напрямі, сприятливому для спільного процвітання, виявляти її плюси та уникати її мінусів, надавати можливість всім країнам, і особливо тим, що розвиваються, отримувати з неї користь; сприяти демократизації міжнародних відносин та намагатися забезпечувати мирну міжнародну обстановку та гарне середовище навколо себе.

Цзян Цземінь також заявив, що Китай виступає за створення справедливого та розумного нового міжнародного політичного та економічного порядку і роз'яснив як країни світу мають поводитися одна з одною в політичній, економічній, безпековій та культурній сферах.

У політичному відношенні всі країни мають поважати одна одну та консультиватися одна з одною, а не нав'язувати свою волю іншим. В економічному – один одного стимулювати і спільно розвиватися, а не створювати величезну різницю в мірі багатства та злиднів. У культурному – вчитися одне в одного і разом йти до процвітання, а не витіснити інші національні культури. Щодо безпеки – довіряти один одному, спільно її оберігати, приходити до нового її розуміння, включаючи взаємодовіру, взаємовигоду, рівність і співпрацю, вирішувати суперечки шляхом діалогів та співробітництва, а не вдаватися до зброї та погроз її застосування.

Оцінюючи роль лідерства на міжнародній арені, китайський лідер заявив, що Пекін виступає проти гегемонізму та силової політики у всіх їх формах. Китай ніколи не претендуватиме на гегемонію і здійснення експансії.

Китайське керівництво вважає, що світ є багатобарвним і різноманітним, тому Китай виступає за збереження різноманіття світу, виступає за демократизацію міжнародних відносин та плюралістичність моделей

розвитку. На думку очільників Пекіну, існуючі в світі цивілізації мають неоднакові суспільні устрої та крокують різними шляхами розвитку, однак вони мають користуватися взаємною повагою у процесі конкуренції та запозичувати один у одного все корисне і спільно розвиватися на основі того, що є у них спільного, при збереженні відмінностей. Справи тієї чи іншої країни мають вирішуватись її власним народом, а справи планети – на основі рівноправних консультацій усіх країн.

Очільники Пекіну встановили, що у своїй зовнішній політиці КНР дотримується п'яти принципів мирного співіснування, а саме: взаємна повага до територіальної цілісності та суверенітету держав, ненапад, невтручання у внутрішні відносини, рівність і взаємна вигода, мирне життя [6].

Таким чином XVI з'їзд КПК заклав основний лейтмотив зовнішньої політики Китаю на початку XXI ст., а саме – на базі п'яти принципів мирного співіснування розвивати відносини дружби та співпраці з усіма країнами світу, виступати проти гегемонізму та силової політики, стимулювати створення справедливого та раціонального нового міжнародного політичного та економічного порядку.

Філософське визначення зовнішньополітичного курсу Піднебесної стало основою для формування загальної конфігурації, спрямованості та призначення зовнішньої політики країни. В подальшому ця зовнішньополітична канва залишатиметься незмінною, проте певною мірою розширюватимуться її обрії, поглиблюватиметься її зміст, змінюватимуться методи та інструменти її втілення. Практика підтвердить вірність такого підходу, оскільки саме завдяки вдалій зовнішній політиці Пекін зможе втілювати власні соціалістичні концепти, зміцнювати економіку країни і, головне, покращувати життя людей.

На з'їзді також була прийнята нова концепція співіснування з зовнішнім світом, суть якої полягає в продовженні застосовування принципу залучення до країни у поєднанні з власним виходом за кордон, всебічного підвищення рівня відкритості до зовнішнього світу. Після вступу в 2001 р. до ВТО, Китай

відразу відчув переваги здійснення зовнішньої торгівлі на основі міжнародних правил торгівлі. Членство в ВТО надало можливість виходу Пекіну на світові ринки та суттєво знизило кількість антидемпінгових розслідувань, запроваджених низкою розвинутих країн проти Китаю. Китай також набув платформу для захисту своїх комерційних прав на рівні з іншими країнами. Нові умови взаємодії з зовнішнім світом відкрили Пекіну нові перспективи, якими він успішно скористався. Китайське керівництво приймає рішення у більших масштабах, ширших сферах і на вищому рівні включатись у міжнародне економічне та технічне співробітництво, вступати в конкуренцію, максимально використовувати міжнародний та внутрішній ринки, оптимізувати розміщення ресурсів та розширювати простір для розвитку, тобто, за допомогою відкритості сприяти реформам та розвитку [7].

На з'їзді також була прийнята стратегія «виходу назовні», що створює підстави для визнання цього з'їзду історичним. Ця стратегія заохочувала підприємства всіх форм власності до закордонного інвестування, стимулюючи через це експорт товарів і послуг, та створення потужних транснаціональних підприємств. Крім того, стратегія заохочувала брати активну участь у регіональному економічному обміні та співробітництві. Цей заклик був почутий і, в результаті, китайські підприємства почали активно здійснювати зовнішню «експансію», перш за все, в формі зовнішніх інвестицій. Інвестування за кордон здійснювалося в таких формах: транснаціональне злиття, викуп пакетів акцій, вихід на закордонні фондові ринки, створення науково-дослідних центрів, облаштування торговельно-економічних зон. На кінець 2010 р. більше 13 тис. китайських компаній створили 16 тис. підприємств за кордоном у 178 країнах світу із загальним обсягом інвестицій 68,8 млрд дол. США, з яких 24 млрд дол. США – це реінвестування прибутку, 20 млрд дол. США – інвестиції в акціонерний капітал. Загальний обсяг накопичених інвестицій становив 317 млрд дол. США, з яких 59,7 млрд дол. США – це інвестиції в акціонерний капітал, 120 млрд дол. США – реінвестування прибутку, та інші (обсягом

136,7 млрд дол. США). Темпи зростання іноземних інвестицій за 2002–2010 рр. у середньому становили 50 % на рік. У 2010 р. за обсягом іноземних інвестицій Китай випередив Японію та Велику Британію, які є одними з найбільших інвесторів у світі. Значно активізувалася діяльність китайських банків за кордоном. Великі державні банки Китаю відкрили в 29 країнах світу 47 філій та 12 представництв [8].

По мірі посилення присутності китайського бізнесу за кордоном, посилилась зацікавленість китайського політикуму в розвитку стратегії «глобалізуватися». Задля цього голова КНР 7 вересня 2013 р., під час візиту до Казахстану, запропонував глобальну ініціативу Економічного поясу Шовкового шляху – «Один пояс, один шлях». Пізніше, 3 жовтня 2013 р., під час візиту в Індонезію, Сі Цзіньпін висунув ініціативу про спільне будівництво Морського шовкового шляху ХХІ сторіччя. Ці ініціативи, по суті, стали відродженням Шовкового шляху, який з'єднував Китай з Європою у Середні віки. У рамках економічного поясу Шовкового шляху, було визначено три стратегічні напрямки його спрямованості: Китай – Центральна Азія – Росія – Європа (Балтійське море); Китай – Центральна та Західна Азія – Перська затока – Середземне море; Китай – Південно-Східна та Південна Азія – Індійський океан. Суходільний напрям будівництва проекту «Один пояс, один шлях» має спиратися на міжнародні транзитні шляхи та основні міста, що розташовані вздовж маршрутів проекту, створюючи економічні коридори, такі, зокрема, як: Китай – Монголія – Росія; Китай – Центральна та Східна Азія; Китай – Пакистан; Бангладеш – Китай – Індія – М'янма; Китай – Індокитайський півострів. У рамках Морського шовкового шляху ХХІ сторіччя було визначено два стратегічні напрямки: від приморських районів Китаю через Південно-Китайське море до Індійського океану; від узбережжя Китаю через Південно-Китайське море в Південно-Тихоокеанський регіон. Глобальний проект має зв'язати три континенти – Європу, Азію та Африку. Ініціатива «Один пояс, один шлях» – це найбільший глобальний проект в історії людства, оскільки він охоплює

60 країн та районів уздовж його стратегічних коридорів, де проживає 4,4 млрд осіб, які становлять 63 % усього населення планети. Варто зазначити, що китайська ініціатива є відкритою для будь-якої країни світу. Це означає, що будь-яка країна може звернутись до керівництва Китаю з пропозицією щодо участі у глобальному проекті, розраховуючи при цьому на підтримку.

Мета глобального проекту «Один пояс, один шлях» – зміцнити зв'язки та взаємодію між країнами, регіонами, а також допомогти створенню сприятливого клімату для інвестування, ефективного обміну товарами, послугами, капіталом, технологіями та персоналом. На відміну від традиційних форм взаємодії, в ініціативі запроваджено механізм співробітництва, спільної участі, планування, будівництва та користування плодами спільного розвитку. Більшість країн, які розташовані вздовж стратегічних напрямків, відносяться до країн, що розвиваються. Рівень середньодушового доходу цих країн залишається нижчим від рівня розвинених країн. Більшість цих країн самотужки не здатні сформувати досконалу інфраструктурну мережу. Участь цих країн в ініціативі створює нові можливості щодо будівництва шляхів та розбудови інфраструктурної мережі. Крім розвитку інфраструктури, ініціатива спрямована на розвиток галузевого співробітництва, освоєння енергоресурсів, створення виробничих парків, портових економічних зон та мереж портової логістики. Для успішної реалізації ініціативи керівництвом Китаю було виділено п'ять ключових моментів співробітництва в рамках ініціативи «Один пояс, один шлях», а саме: узгодження політичних установок, налагодження дорожньо-транспортних зв'язків, безперешкодна торгівля, вільний обіг капіталу та спільність сподівань народу.

Узгодження політичних установок передбачає зміцнення міждержавного співробітництва та активну роботу щодо створення багаторівневого міждержавного механізму обміну. Налагодження дорожньо-транспортних зв'язків має забезпечити впорядкування планування інфраструктурного

будівництва, сполучення технічних стандартів, формування інфраструктурної мережі, що з'єднає різні райони Азії, а також ті, що розташовані між Азією, Африкою та Європою. Безперешкодна торгівля спрямована на виявлення та вирішення проблем, пов'язаних зі спрощенням умов для інвестування та торгівлі, усунення торговельних та інвестиційних бар'єрів. Китайське керівництво активно обговорює ідею створення зони вільної торгівлі з країнами – учасницями проекту. Шляхом розширення сфер і масштабів взаємних розрахунків у національних валютах, здійснюватиметься вільний обіг капіталу. Це має убезпечити країни-учасниці від валютних ризиків. Важливим фактором успішної реалізації ініціативи є інтенсифікація культурного обміну між країнами. Для цього передбачається збільшувати кількість молоді, яка навчається за кордоном, поглиблювати тісну співпрацю між навчальними закладами. Китайський уряд планує надати країнам – учасницям ініціативи «Один пояс, один шлях» 10 тис. квот на отримання щорічної урядової стипендії. Посилення культурної складової ініціативи має посилити обізнаність та взаєморозуміння між народами, що є важливою запорукою формування довірчих відносин [9].

Китай значно виграв від глобалізації та політики відкритості глобальній економіці. Поширення політики відкритої торгівлі стимулювало сталий попит на глобальному рівні на китайські товари, одночасно, завдяки політиці відкритості, посилювався попит Китаю на товари інших країн. Відкритість Китаю для зовнішніх інвесторів сприяла підвищенню економічної ефективності всередині країни, що також посилювало внутрішню конкуренцію і попит на сучасні технології. Співпраця з зовнішнім світом надала можливість Китаю імпортувати іноземний досвід у багатьох галузях, – від банківського сектора до практики стандартизації товарів. Залучення значних обсягів прямих іноземних інвестицій сприяло активізації ринкової конкуренції, впровадженню сучасних технологій, запровадженню програм підвищення кваліфікації працівників, що в результаті дало можливість Китаю підвищити продуктивність виробництва. Решта світу також виграла від

піднесення Китаю. Прискорені темпи збільшення обсягів китайського експорту значною мірою зумовлені участю Китаю в глобальному виробничому ланцюгу. Більшу частину китайського експорту становить так звана переробна торгівля, коли китайські компанії, створені за участі транснаціональних компаній, імпортують сировину, переробляють її всередині країни та експортують готову продукцію за кордон [8].

Попри всі складнощі, з якими стикається Пекін, що зумовлені, в першу чергу, політикою стримування Китаю з боку США, керівництво Піднебесної не збирається різко змінювати зовнішньополітичний курс, і тим більше, потакати США. Внутрішнє суперництво, що триває в США після приходу до влади Рональда Рейгана, певною мірою дезорієнтує світову спільноту щодо реальних намірів зовнішньої політики США. І хоча з приходом до влади Джозефа Байдена, зовнішня політика США стала більш прагматичною та конструктивною, проте насторога до зовнішньополітичного курсу Вашингтону серед світової спільноти ще залишається. Чого не можна сказати про Китай. Китайський політикум не сидить склавши руки в очікуванні якихось поступок з боку США. Керівництво країни відмовилось від політики мовчазного слідування в фарватері розвинутих країн і всебічно розвиває дипломатію великої держави з китайською специфікою. В результаті Пекін втілює багатовекторну, багаторівневу та багатовимірну дипломатичну концепцію, реалізація якої створює для розвитку Китаю сприятливі зовнішні умови. Політика взаємного виграшу без висування будь-яких попередніх умов дає свої плоди. Кількість країн, що поділяють філософію Пекіну щодо світового устрою та глобального управління, з кожним роком стає більшою. Очевидно, що коло нових «друзів Пекіну» формується в основному завдяки розвинутим країнам. Як вважають китайські аналітики, присутність Китаю в певній країні, і навіть регіоні, за умови поваги до китайських цінностей та намірів, сприяє безпеці та стабільності. На їх думку, з часу започаткування концепції «йти назовні», яка, в першу чергу, була спрямована на посилення

присутності Китаю в Східній Азії, цей регіон демонструє найвищі темпи розвитку, і він є безпечнішим за будь-який інший регіон світу [10].

У 2017 р. на XX з'їзді КПК китайський «політичний бомонд» на чолі з переобраним на другий термін Сі Цзіньпіном робить наступний крок щодо посилення впливу на глобальні процеси та участі в глобальному управлінні, проголосивши ідею формування спільноти єдиної долі. На думку лідера Китаю, дипломатія великої держави з китайською специфікою покликана сприяти створенню міжнародних відносин нового типу та спільноти єдиної долі людства. Він також підкреслює, що мрія китайського народу нерозривно пов'язана з мрією народів усього світу. Здійснення китайської мрії неможливе без мирної міжнародної ситуації та стабільного міжнародного порядку. І в продовження цієї тези Сі Цзіньпін вперше пропонує затвердити нову, засновану на співпраці, концепцію загальної, комплексної та сталої безпеки. До того ж, китайський теоретик звертає увагу на те, що необхідність в зміні глобальної системи управління та побудови нової глобальної безпекової системи є результатом епохальних змін, які сьогодні спостерігаються в світі. На його думку, проблеми людства, які накопичувались в історії людства впродовж століть, сьогодні не вирішуються, а навпаки, загострюються. Існуюча система глобального управління не залишає шансу для багатьох країн на покращення життя, в першу чергу, тих, що розвиваються. В якості альтернативи лідер Китаю пропонує нову модель світового розвитку, що передбачає гармонійне співіснування при збереженні своєрідності, взаємосприйняття та взаємодоповнення. Задля цього він пропонує прагнути до відкритого, інноваційного, інклюзивного та взаємовигідного розвитку, сприяти міжцивілізаційним обмінам, створювати екологічну систему, що поважає природу та зелений розвиток [11].

Досвід широкомасштабних перетворень в Китаї, що тривають вже більше 40 років, засвідчив, що в сучасному глобалізованому світі успіх реформ, та зрештою і розвиток будь-якої країни, залежить не тільки від

зусиль власне уряду та народу, він також значною мірою залежить від ситуації в світі, і особливо в сусідніх країнах. Відтак реформатори та можновладці повинні враховувати не лише ситуацію в країні, а також і ситуацію в світі. За роки реформ Китай неодноразово опинявся в ситуації, коли економіка країни зазнавала втрат внаслідок зовнішніх потрясінь та викликів. Так було під час азійської фінансової кризи кінця 90-х років XX сторіччя, світової фінансової кризи 2008–2009 рр., а також російської воєнної агресії проти України. КНР зазнавав втрат, що уповільнювало його розвиток і навіть поставило під загрозу його амбітні плани, зокрема, побудови всебічного середньозаможного суспільства [12].

В ситуації, що склалася, Пекін більшої уваги надає питанню безпеки в світі і формуванню безпекового середовища навколо Китаю. Результатом безпекових устремлінь Сі Цзіньпіна стала запропонована у лютому 2023 р. Ініціатива глобальної безпеки. У цій ініціативі Китай представлено в якості «голуба миру», який знає як досягти миру та добробуту для людей всього світу. В документі зазначається, що сьогодні світ, час та історія змінюються набагато швидше, ніж раніше, а міжнародне співтовариство стикається з численними ризиками та викликами, які рідко зустрічалися у минулому. Регіональні гарячі точки продовжують спалахувати, локальні конфлікти та турбулентність виникають часто, пандемія COVID-19 продовжується, односторонність і протекціонізм значно зросли, а традиційні та нетрадиційні загрози безпеці переплітаються. Китайський лідер вважає, що дефіцит миру, розвитку, безпеки та управління зростає, і світ знову опинився на роздоріжжі історії. Попри всю складність ситуації в світі, на думку автора ініціативи, історичні тенденції миру, розвитку та взаємовигідної співпраці неможливо зупинити. В документі підкреслюється, що підтримка миру та безпеки у всьому світі, сприяння глобальному розвитку та процвітанню мають бути спільним прагненням усіх країн. З документу видно, що китайський лідер намагається довести світу, що Китай здатний очолити рух на досягнення глобальної безпеки. У якості доводів щодо цієї позиції, в ініціативі наведено

приклади інших успішних форматів з міжнародної безпеки, ініціатором яких був Пекін, зокрема, Китайсько-африканський форум миру та безпеки, Форум безпеки Близького Сходу, Пекінський форум Сяншань, Глобальний форум співробітництва громадської безпеки та інші міжнародні діалогові платформи для сприяння поглибленню обміну та співпраці у сфері безпеки. Суть представленої ініціативи полягає в тому, що керівництво Китаю закликає до створення більшої кількості глобальних форумів безпеки для забезпечення нових платформ для урядів, міжнародних організацій, аналітичних центрів і громадських організацій, які нададуть їм змогу використовувати свої переваги та брати участь у глобальному управлінні безпекою [13].

Оприлюднивши ініціативу, Сі Цзіньпін рішуче взявся за її втілення. І вже невдовзі, 10 березня цього ж року, світ облетіла новина, що Іран та Саудівська Аравія домовилися відновити дипломатичні зв'язки після семирічної перерви. Угоду підписали 10 березня 2023 р. у Пекіні представники Ірану, Саудівської Аравії та КНР. Після підписання угоди Саудівська Аравія та Іран звернулися до Дамаску щодо відновлення відносин між Саудівською Аравією та Сирією. За повідомленням засобів масової інформації, саудівський міністр закордонних справ заявив про свій план відвідати сирійську столицю в квітні 2023 р. Очікується, що під час цього візиту буде досягнуто домовленість про відновлення дипломатичних відносин між Саудівською Аравією та Сирією. З цього приводу американське агентство U.S. News and World Report повідомило, що Пекін здивував світ несподіваною новиною, яка є найбільшим доказом того, що Китай прагне до більш плідного, доброго іміджу в глобальній дипломатії. На думку генерального секретаря ООН Антоніу Гутерріша, угода між Саудівською Аравією та Іраном про відновлення дипломатичних відносин за посередництва Китаю відкриває можливість для врегулювання конфлікту в Ємені [14].

Отримавши дипломатичну перемогу на Близькому Сході, голова КНР відчув, що цю тріумфальну ходу він може продовжити і на російсько-українському фронті, заявивши про свій візит до рф. І навіть той факт, що Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав міжнародні ордери на арешт президента росії володимира путіна, а також уповноваженої з прав дитини Марії Львової-Белової, не зупинив плани Сі Цзіньпіна щодо його візиту до червонокам'яної столиці. Китайський лідер розраховував на те, що в умовах повної ізоляції від зовнішнього світу, кримінальний президент рф погодиться на резолюцію щодо відновлення миру в Україні. З такими надіями він відправився до москви. Однак кримінальний президент рф видався непоступливим, і не підтримав ініціативу очільника Піднебесної, що фактично поклало кінець сподіванням Сі Цзіньпіна на конструктивну співпрацю з москвою в питанні припинення війни в Україні та відтворення миру [15].

Візит голови КНР до москви також переконав Пекін в необхідності пошуку нових безпекових механізмів, проте вже без участі рф. Результати не примусили на себе довго чекати. Вже 18 травня 2023 р. амбіційний лідер Китаю запросив на саміт «Китай – Центральна Азія» в м. Сіань голів центральноазійських країн. Впродовж двох днів учасники саміту розглядали шляхи тіснішої співпраці між Китаєм та п'ятьма країнами Центральної Азії. Лідери країн Центральної Азії підтримали Ініціативу глобальної безпеки та інші глобальні ініціативи очільника КНР, а також пообіцяли брати участь у кожній з них. Цей саміт засвідчив перерозподіл центрів впливу в Центральній Азії. До цієї події центром впливу на регіон вважалася рф, хоча більшою мірою формально, оскільки з кожним роком її вплив знижувався. З огляду на атмосферу, в якій проходив саміт, питання, які підіймали його учасники, та прийняті рішення, сьогодні можна однозначно стверджувати, що лідерство рф в центральноазійському регіоні відійшло в історію. Новим лідером центральноазійської спільноти став Китай [16].

Таким чином, можна зробити висновок, що попри всі виклики та складнощі, які виникли з настанням XXI століття, цей історичний проміжок часу, принаймні його початок, для Китаю склався вдало. В нове століття країна ввійшла модернізованою і достатньо потужною, щоб нарівні конкурувати з розвиненими країнами світу, зокрема США та ЄС. Успіхи Піднебесної в модернізації країни, в першу чергу, зумовлені вдалими реформами та ефективною зовнішньою політикою. Гнучка, прагматична та раціональна зовнішня політика стала провідником КНР в зовнішній світ та сприяла формуванню позитивного іміджу країни на міжнародній арені [17]. Завдяки багатогранній дипломатії Пекін спромігся не тільки уникнути протистояння з основними конкурентами, мова йде в першу чергу про США та європейські країни, а навіть перетворити їх на ситуативних партнерів, отримати доступ до їх технологій та залучити їх капітал. Завдяки прагматичності зовнішньої політики Китай спромігся навіть перетворити, зокрема ЄС, на стратегічного партнера і «оплутати» його вигідними проектами та ініціативами. Якщо сьогодні США відкрито заявляють про незадоволення політикою Пекіну та відкрито вступають в суперництво з ним, то ЄС займає більш стриману позицію. ЄС не може відкрито піти на конфронтацію з Піднебесною, оскільки це відразу позначиться на економіці спільноти, а головне, якості життя європейців. Тому сьогодні ЄС намагається зберегти статус-кво як по відношенню до США, так і по відношенню до Китаю.

Існуюча парадигма зовнішньої політики КНР, що базується на принципах мирного співіснування, повазі до міжнародного права та статуту ООН, демонструє свою адаптивність до зовнішніх викликів та ризиків [18]. Зовнішня політика Пекіну демонструє іноваційність, а її інструментарій постійно розширюється. В складні історичні проміжки часу, коли більшість країн світу опинялися на межі банкрутства та колапсу, Китай, навпаки, демонстрував життєздатність і виходив із скрутних становищ переможцем. Так, після азійської кризи кінця XX-го сторіччя Китай перетворився на

азійського велетня і став лідером економічного розвитку Азії. Після світової фінансової кризи 2008 р. Пекін очолив лідерство в світовому розвитку і став другою найбільшою економікою в світі. Сьогодні, під час російсько-української війни, зазнаючи тиску з боку США та ЄС щодо утримання від надання допомоги рф, Пекін і надалі залишається «на плаву», поступово просуваючи свої глобальні ініціативи та отримуючи нові перемоги на міжнародній арені. Прозорлива зовнішня політика Пекіну убезпечила Китай від зближення з рф. Сьогодні рф залишилася наодинці з зовнішнім світом, майже повністю втратила здатність проводити власну зовнішню політику та доживає останні часи свого сумнівного лідерства на світовій арені.

Сучасна зовнішня політика Піднебесної формувалася під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Зокрема, серед найбільш вагомих внутрішніх чинників варто виокремити такі:

По-перше, подолання бідності та формування середньозаможного суспільства. На самому початку політики реформ та відкритості, яку проголосив наприкінці 70-х років архітектор китайських перетворень Ден Сяопін, було зазначено, що «соціалізм це не бідність, і навіщо взагалі бувати соціалізм, якщо ми не подолаємо бідність» [19]. Завдяки вдалій зовнішній політиці, Китай спромігся залучити іноземний капітал, західний досвід управління підприємствами, нові технології та устаткування. Унаслідок цього країна перетворилася на «світову фабрику», подолала бідність та досягла середньозаможного рівня життя громадян.

По-друге, забезпечення збалансованого регіонального розвитку. На початку реформ, завдяки близькості до морських портів, швидкими темпами розвивалися західні регіони країни, що призвело до розриву в темпах регіонального економічного зростання країни. Так, центральні, і особливо східні, регіони значно поступалися в економічному розвитку західним. Однак це явище той самий Ден Сяопін пояснив як прояв природніх переваг географічного положення західних регіонів, і закликав не вбачати в цьому трагедії, а створювати умови для внутрішньої економічної інтеграції та

гармонізації економічного розвитку. З часом увага економічної політики уряду КНР перемістилася на центральні та східні регіони. Завдяки прагматичній зовнішній політиці Пекіну вдалося сформувати привабливий імідж цих регіонів та створити сприятливий інвестиційний клімат. Як результат, в ці регіони також почали надходити іноземні інвестиції, пожвавилася економічна активність, і таким чином зменшився розрив в регіональному економічному зростанні.

По-третє, справедливий розподіл національного доходу. Слід зазначити, що «батько» китайських реформ застерігав співвітчизників від несправедливого розподілу національного багатства. Він попереджав, що на початку деякі вирвуться вперед і стануть багатшими. Однак цього не потрібно боятися, і необхідно зробити так, щоб з часом «багаті поділилися з біднішими». Він знову послався на те, що соціалізм, це суспільство рівних можливостей, не припустимо щоб одні збагачувалися за рахунок інших, і кожен має право жити гідно та заможного [20]. В цьому контексті він закликав можновладців вчитись всьому передовому в світі та переймати все, що відповідає інтересам Китаю. В цьому контексті одним із завдань зовнішньополітичного відомства Пекіна стало налагодження обміну з передовими освітніми, науковими та культурними колами іноземних країн. Міжнародний обмін став каналом залучення до КНР провідних науковців та відомих культурних діячів світового рівня, «найкращих» мізків, отримання сучасних ноу-хау та передових технологій. Сотні тисяч китайських студентів отримали можливість вчитися за межами країни. Сьогодні за кількістю студентів, що навчаються закордоном, та кількістю іноземних студентів, що навчаються в Китаї, КНР посідає перше місце в світі.

До найбільш важливих зовнішніх чинників формування зовнішньої політики Пекіну варто віднести наступні:

По-перше, міжнародна торгівля та іноземні інвестиції. Завдяки політиці зовнішньої відкритості Китай спромігся налагодити вигідну зовнішню торгівлю, стрімко розвивати експортні потужності та забезпечити

надходження валютних коштів. В 2001 р., після вступу КНР до СОТ, можливості Китаю в зовнішньоекономічній сфері значно зросли. Китай не тільки став основним реципієнтом іноземних інвестицій, а й отримав можливість виходу на міжнародні ринки капіталу, перетворився на одного з провідних закордонних інвесторів. Варто зазначити, що Пекін скористався цією можливістю і спромігся інтегруватись в світову економіку, влитись в міжнародні логістичні мережі та транспортну інфраструктуру. Експеримент «йти на зовні» видався вдалим і посилив глобалізаційні амбіції Китаю. Сьогодні Піднебесна є генератором низки глобалізаційних проєктів, зокрема таких: «Один пояс, один шлях», Ініціатива глобального розвитку, формування спільноти єдиної долі та інших.

По-друге, міжнародна конкуренція. Вже на початку XXI століття Китай відчув загострення міжнародної конкуренції. Основні, в першу чергу західні, партнери розпочали запроваджувати обмежувальні заходи на китайський експорт, звинувачувати Пекін в несправедливій торгівлі, валютних маніпуляціях, інтелектуальному піратстві та інших. На допомогу Пекіну прийшло своєчасне членство в СОТ, що забезпечило Китаю можливість відстоювати свої інтереси та права на основі міжнародного права. Історія засвідчила непоодинокі випадки, коли Китай ставав переможцем у міжнародних суперечках та вигравав справи в міжнародних комерційних судах. Сьогодні суперництво між КНР та США переросло у відкрите протистояння. В той же час, варто зазначити, що суперники вирішують комерційні проблеми на основі міжнародних правил та стандартів. Варто також звернути увагу на те, що незважаючи на обмежувальні заходи з боку суперників Китаю, це суттєво не впливає на його зовнішню торгівлю. Обсяг торгівлі КНР, зокрема з США та ЄС, постійно зростає, при цьому, в першу чергу, завдяки зростанню китайського експорту, і, як наслідок, обсяг дефіциту зазначених країн у торгівлі з Китаєм зростає.

По-третє, міжнародна безпека. З проблемами міжнародної безпеки Пекін стикнувся як в політичній, так і в економічній площині. Провівши вдало

політику повернення територій, зокрема Макао та Аоміня, Пекін стикнувся з більшою проблемою, а саме – поверненням Тайваню. Попри всі успіхи в налагодженні співробітництва між двома берегами Тайванської протоки, поки що Піднебесній не вдається вирішити цю проблему. В цьому питанні знову перетнулися інтереси Пекіну та Вашингтону. Хоча Вашингтон визнав існування одного Китаю, в той же час він активно виступає за збереження інтересів мешканців Тайваню і навіть надав Тайваню військові гарантії безпеки. Така позиція США не подобається китайському керівництву і воно про це відкрито заявляє. Змінилася і тональність спілкування керівництва КНР з американською стороною. Вона стала більш критичною і навіть агресивною. З посиленням військової міці, китайські можновладці відкрито демонструють свої військові спроможності і навіть готовність відстоювати свої інтереси за допомогою воєнної сили.

Для Пекіна існують й інші важливі безпекові питання на міжнародній арені. Зокрема, західні країни звинувачують КНР у порушенні прав людини в Сіньцзян-Уйгурському автономному районі, порушенні морського права в Східно-Китайському та Південно-Китайському морях, міжнародному піратстві, стриманій позиції Китаю щодо російсько-української війни та інших. Однак Китай володіє достатнім дипломатичним інструментарієм щоб уникати політичного протистояння та підтримувати відносини з своїми опонентами. Все ж таки серед всіх безпекових проблем, які є у Піднебесній на міжнародній арені, питання Тайваню залишається ключовим. Від вдалого вирішення тайванської проблеми, і це стосується в першу чергу зовнішньої політики Пекіну, значною мірою залежить подальший поступ КНР на міжнародній арені.

В умовах російсько-української війни китайський фактор для України є важливим, тому що, на думку автора, може бути використаний для перемоги над російськими інтервентами. Відомо, що сьогодні Китай є фактично єдиною країною, яка має вплив на політику Москви і здатна вплинути на амбіції її кримінального очільника. Варто зазначити, що Київ та Пекін наразі

підтримують діалог з цього питання. Першочерговим завданням української сторони є недопущення надання будь-якої підтримки з боку Піднебесної її російським сателітам. Значною мірою українському керівництву це вдається, однак війна триває, тому необхідно посилювати діалог з Китаєм, віднаходити нові аргументи впливу на китайську сторону та розвивати двосторонню співпрацю.

### **Використані джерела та література:**

1. World Bank report: China's economic contribution to world economic growth in ten years exceeds the sum of G7. URL: [https://www.tellerreport.com/business/2022-10-26-world-bank-report--china-s-economic-contribution-to-world-economic-growth-in-ten-years-exceeds-the-sum-of-g7.SJxI6d\\_LEi.html](https://www.tellerreport.com/business/2022-10-26-world-bank-report--china-s-economic-contribution-to-world-economic-growth-in-ten-years-exceeds-the-sum-of-g7.SJxI6d_LEi.html) (дата звернення: 02.06.2023).
2. Ли Теин. Реформы и открытость. Москва: Вече, 2010. 750 с.
3. MING K. CHAN. Different Roads to Home: the retrocession of Hong Kong and Macau to Chinese sovereignty. *Journal of Contemporary China*. 2003. № 12(36), August. P. 493–518.
4. SHALENDRA D. SHARMA. Why China Survived the Asian Financial Crisis? *Brazilian Journal of Political Economy*. April-June 2002. № 22(2). URL: <https://www.scielo.br/j/rep/a/wmnzTsFNvVjbxnyH8S4fFkf/#:~:text=Although%20the%20Asian%20flu%20effected%20China%20on%20both,of%20the%20crisis%20has%20earned%20it%20much%20plaudits>
5. Jiao Feng. Prospects for the Chinese Economy. *China Today*. 2015, April. Vol. 64, № 4. P. 26–29.
6. Full Text of Jiang Zemin's Report at 16th Party Congress. URL: <http://www.china.org.cn/english/features/49007.htm>
7. Yeling Tan. How the WTO Changed China. *Foreign Affairs*. 2021, March/April 2021. URL: <http://www.china.org.cn/english/features/49007.htm>
8. Олійник О. М. КИТАЙ В «АЗІЙСЬКОМУ СТОЛІТТІ»: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР, ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ, РЕГІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ. *Історичний розвиток глобальної периферії як чинник трансформації сучасної світосистеми*: збірник наукових праць / НАН України ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Інститут Конфуція Київського національного лінгвістичного університету. Київ, 2016. С. 104–128.

9. Олійник О. М. ІНІЦІАТИВА «ОДИН ПОЯС, ОДИН ШЛЯХ» – ПРОЕКТ СВІТОВОГО ЗНАЧЕННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ. *Вісник інституту економіки та прогнозування*. 2018. № 6. С. 50–54.
10. Gavin Bade. «A sea change»: Biden reverses decades of Chinese trade policy. *Politico*. URL: <https://www.politico.com/news/2022/12/26/china-trade-tech-00072232>
11. Full text of the report to the 20th National Congress of the Communist Party of China. URL: <https://english.www.gov.cn/2022special/20thcpccongress/>
12. Олійник О. М. Формування та розвиток політики реформ і відкритості. *Китай в період реформ і відкритості: збірник наукових праць / За заг. ред. Н. Д. Городньої; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститут Конфуція Київського національного лінгвістичного університету*. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. С. 11–45.
13. The Global Security Initiative Concept Paper. URL: [https://www.globalsecurity.org/military/library/report/2023/global-security-initiative\\_concept-paper\\_prc\\_20230221.htm](https://www.globalsecurity.org/military/library/report/2023/global-security-initiative_concept-paper_prc_20230221.htm)
14. UN Secretary-General Applauds Iran-Saudi Agreement on Restoring Diplomatic Ties. URL: <https://www.tasnimnews.com/en/news/2023/05/19/2897993/un-secretary-general-applauds-iran-saudi-agreement-on-restoring-diplomatic-ties>
15. Ivan Nechepurenko, Cassandra Vinograd. Some Details on the Agenda for Xi Jinping's Visit to Russia. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2023/03/20/world/europe/some-details-on-the-agenda-for-xi-jinpings-visit-to-russia.html>
16. Three takeaways from the China-Central Asia Summit. URL: <https://news.cgtn.com/news/2023-05-20/Three-takeaways-from-the-China-Central-Asia-Summit-1jXfehTxA0E/index.html>
17. Zhiqun Zhu. China's Foreign Policy. URL: <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0025.xml>
18. Peaceful Coexistence Strategy and China's Diplomatic Power. *The Chinese Journal of International Politics*. 2013. Vol. 6, No. 3. P. 233–272.
19. Deng Xiaoping. To Uphold Socialism We Must Eliminate Poverty. URL: <https://www.marxists.org/reference/archive/deng-xiaoping/1987/133.htm>
20. Chris Buckley, Alexandra Stevenson and Cao Li. *Warning of Income Gap, Xi Tells China's Tycoons to Share Wealth*. URL: <https://www.nytimes.com/2021/09/07/world/asia/china-xi-common-prosperity.html>

## ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ІНДІЇ: ЗНАЧЕННЯ ТА ВПЛИВ НА СУЧАСНУ СИСТЕМУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

*Анотація.* У статті наголошується, що найважливішими чинниками індійської зовнішньої політики виступають цивілізаційні засади та особливості розвитку країни, які сформувалися ще в стародавній Індії. Підкреслюється, що головною метою Індії останніми десятиріччями було досягнення статусу провідної держави світу. Важливою складовою цього процесу виступала й активна діяльність Індії у напрямі підвищення її ролі та значення в статусі південно-азійського регіонального лідера. Індійські цивілізаційні принципи та надбання дозволили країні досягти значних успіхів не тільки в економічному розвитку та модернізації, але й сприяли формуванню міжнародного іміджу, зваженої зовнішньої політики країни. Нейтральна позиція Індії щодо проблем російсько-української війни обумовлена переважно особливостями цивілізаційного розвитку та усталеними, традиційними принципами її зовнішньої політики. Ця особливість не має перешкоджати конструктивному діалогу та розвитку двосторонніх відносин Індії та України у майбутньому.

*Ключові слова:* цивілізаційні чинники, зовнішня політика Індії, позиція Індії у російсько-українській війні, перспективи українсько-індійських відносин.

*Annotation. Lukash O.I. Civilization Factors of India's Foreign Policy Formation: Significance and Impact on the Modern System of International Relations. The article shows that the most important factors of Indian foreign policy are the foundations of civilization and features of the country's development, which were formed in ancient India. It is emphasized that the main goal of India in recent decades was to achieve the status of a leading, great world power. An important component of this process was India's dynamic activity in the direction of increasing its role and importance in the status of a South Asian regional leader. Indian civilization foundations and achievements allowed the country to attain significant success not only in the direction of economic development and modernization, they also positively contributed to the formation of the country's international image and balanced foreign policy.*

*India's neutral position on the problems of the Russian-Ukrainian war is largely determined by the peculiarities of civilization development and the established traditional principles of its foreign policy. This should not prevent constructive dialogue and the development of bilateral relations between India and Ukraine in the future.*

**Keywords:** *civilization factors, India's foreign policy, India's position in the Russian-Ukrainian war, prospects for Ukrainian-Indian relations.*

Республіка Індія є великою за площею й успішною азійською країною, визнаною у світі демократією, яка спромоглася наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. не тільки визначити плани подальшої трансформації плюралістичного суспільства, але й здійснити значні соціально-економічні перетворення, довела відданість принципам нейтралітету та невтручання у справи інших країн, що сприяло створенню нового іміджу країни на міжнародному рівні, стало важливою передумовою підвищення її ролі на світовій арені.

Важливим підтвердженням актуальності представленої теми можуть бути результати офіційного візиту прем'єр-міністра Республіки Індія до США у липні 2023 р. Формат індійсько-американської зустрічі на вищому рівні, широке коло розглянутих міжнародних питань (у тому числі тих, що стосуються України), продемонстрована тенденція до значного розширення та поглиблення різносторонньої співпраці та взаємодії між двома державами, зміст двосторонніх документів, не формальна, а дружня обстановка під час зустрічей Дж. Байдена і Н. Моді на різних рівнях – все це стає яскравим свідченням високого авторитету Індії на міжнародній арені та її значення і впливу на розвиток найважливіших подій сучасного світу [1].

У той же час, стримана позиція Індії щодо проблем російсько-української війни, її неприєднання до економічних санкцій щодо Росії, нейтралітет у питаннях прийняття важливих міжнародних резолюцій ООН із засудження російської агресії, великі закупки нафти й газу в РФ – викликають певне занепокоєння (а часом й обурення як в США, Україні, так і в інших країнах). У цьому контексті видається доцільним і надзвичайно актуальним виокремити та проаналізувати основні чинники та особливості

формування зовнішньої політики сучасної Індії, як у контексті з'ясування специфіки її позицій у конкретних міжнародних питаннях (у тому числі – військових конфліктів, війн), так й у контексті вивчення ролі та значення її міжнародного авторитету і досвіду, особливо зважаючи на зростаючий інтерес до цієї теми та велику «плутанину» в її трактуванні у багатьох сучасних українських виданнях.

Підкреслимо, що позиція Індії у російсько-українській війні дуже активно обговорюється останнім часом в українських ЗМІ та Інтернет виданнях. Цьому питанню присвячені публікації відомих науковців, фахівців та журналістів. Варто відмітити публікації О. Ворожбит, А. Гриценка І. Куса, Г. Ермана, О. Лукаш, А. Світлевської [див. докл.: 2].

Публікації вказаних авторів містять великий та різноманітний фактичний матеріал, пропозиції, міркування. Що стосується українських досліджень аналізу впливу провідних чинників (в першу чергу культурно-цивілізаційних) на формування зовнішньої політики Індії, то тут спостерігаємо дуже малу кількість як дослідників, так і наукових праць. Заслуговують на увагу наукові роботи О. Борділовської [3], П. Ігнат'єва [4], О. Лукаш [5], в яких фрагментарно представлена ця тема. Видається доцільним узагальнити, проаналізувати ці публікації й, спираючись на результати аналізу попередніх індологічних досліджень, виокремити наступні аспекти зазначеної проблеми, про які йдеться нижче.

У проведенні досліджень з цієї теми необхідно, перш за все, звернути увагу на те, що провідним чинником формування зовнішньополітичного курсу Індії виступає завдання наполегливого та активного *економічного розвитку*. Його результати добре відомі в наш час: країна увійшла в п'ятірку країн світу, що демонструють найбільш високі показники ВВП, та займає, за даними ООН, сьоме місце в рейтингу найбільш розвинутих економік світу у 2022–2023 рр. після США, Китаю, Японії, Німеччини, Великобританії, Франції. Це, безсумнівно, величезний успіх та результат наполегливих зусиль

Індії, яка з середини ХХ й до початку ХХІ століття пройшла важкий шлях від колоніальної країни до провідної держави світу.

До того ж варто додати й *демографічний фактор* – населення Індії швидко зростає й останні данні свідчать про те, що воно підійшло до позначки в 1,4 млрд, що перевищує сучасне населення Китаю. За цим показником Індія стає першою у світі. Завдання успішного економічного підйому та забезпечення швидко зростаючого населення (з величезним відсотком молоді) визначаються як головні, *провідні чинники* розвитку багатовекторної зовнішньої політики країни. Вони обумовлюють розвиток плідних міжнародних відносин Індії з країнами різних регіонів світу задля забезпечення індійської економіки та суспільства природними енергоносіями (перш за все – нафтою і газом, запаси яких в країні обмежені), сировиною для виробництва, сучасною технікою та технологіями, продуктами харчування та іншими вкрай необхідними товарами. Саме цей, економічний, чинник накладає суттєвий відбиток на увесь комплекс зовнішньої політики Індії в останні десятиліття й привносить більш *прагматичний характер* у форми і методи її здійснення (де національні інтереси розвитку превалюють над всіма іншими питаннями міжнародних відносин, у тому числі обумовлюючи позицію Індії щодо російсько-української війни, її нейтралітет у прийнятті резолюцій та введення санкцій).

Другим за значенням чинником індійської зовнішньої політики є *міжнародно-цивілізаційний* (глобальний та регіональний) фактор. Головною метою Індії наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. було досягнення *статусу провідної держави світу*. Важливою складовою цього процесу виступала й активна діяльність Індії у напрямку підвищення її ролі та значення у статусі південно-азійського *регіонального лідера* [6]. Також надзвичайно важливою особливістю є те, що саме у цей період відбувається актуалізація та модернізація у зовнішній політиці країни *індійських цивілізаційних принципів*, котрі традиційно виступають головним підґрунтям міжнародних відносин. До них відносяться основи та принципи *гандизму*, *«панча-шила»*, *Руху*

*неприєднання, концепцій «єдиного світу» та «єдності у розмаїтті».* Тобто спостерігається підвищення ролі та значення *цивілізаційних основ* у

Індійське керівництво докладає значних зусиль для реалізації основної мети своєї зовнішньополітичної стратегії – *входження до клубу провідних держав світу*. Про це свідчить і той факт, що найважливіші міжнародні події та форуми проходять останнім часом за участі, під егідою чи на території Індії: 49-й саміт G-7 (травень 2023 р., м. Хіросіма, Японія) – робоча зустріч В. Зеленського і Н. Моді та обговорення лідерами двох країн «Української формули миру», де прем'єр-міністр Індії чітко висловив свою позицію президентові України щодо російсько-української війни: «Я дуже добре розумію ваш біль і біль громадян України. Можу вас запевнити, що для вирішення цього питання Індія і я особисто зробимо все, що в наших силах» [7]; активна та ретельна підготовка Індією саміту G-20 у Нью-Делі (вересень 2023 р.); історична індійсько-американська зустріч на вищому рівні президента США Дж. Байдена і прем'єр-міністра Індії Н. Моді, що відбулася в США 21-23 червня 2023 р. і де серйозно обговорювалось коло питань, що стосуються ситуації в Україні; саміт ШОС, котрий відбувся 4 липня 2023 р. в Нью-Делі, де Індія проявила дуже стриману та обережну позицію щодо прийняття в Індії та участі «опального» російського лідера у роботі цього саміту у форматі «оф-лайн».

Зауважимо, всі ці важливі міжнародні події зазнали відчутного впливу Індії як унікальної світової країни-цивілізації, де цивілізаційні особливості базуються на цінностях традиційних індійських релігійно-філософських систем (в першу чергу індуїзму, буддизму, джайнізму та інших). Ці вчення, які мають спільну основу, і досі визначають менталітет нації і абсолютно всі напрямки суспільного життя індійців, в тому числі – стратегічну лінію поведінки на міжнародній арені. В Індії з давніх часів сформувалося поняття *ахімси* (ненасилля), навколо якого будувались всі принципи життя людини, загальної суспільної поведінки, в тому числі міжнародних відносин.

При аналізі особливостей та специфіки зовнішньої політики Індії необхідно враховувати, що індійська філософія базується на традиції взаємоповаги та шанування ідей і поглядів інших, принципах ненасилля, терпимості, толерантності (у наш час – «балансування»). Пріоритет *мирного співіснування*, ненасилля між суперниками в індійській зовнішній політиці, який ми спостерігаємо і в наш час, бере свій початок від світоглядних понять давніх індійців, релігійні церемонії яких завжди супроводжуються молитвами про мир для всього живого у світі. Слід відзначити, що практично всі важливі стародавні індійські джерела, що стосуються зовнішніх відносин та політики, проголошують *пріоритет миру* у вирішенні будь-яких спірних питань.

Цікавим є той факт, що в Індії вперше на загальнодержавному рівні стратегія відносин із сусідами, що базувалася на принципі ненасилля, була ухвалена ще імператором Ашокою (близько 273 – 232 рр. до н.е.), який був третім імператором найбільшої в історії Індії держави Мауріїв.

В індійських стародавніх джерелах містяться відомі факти, що після кривавої війни з сусідньою державою Калінга, Ашока повністю переглянув свої світоглядні принципи. Перебуваючи під впливом буддійського вчення, для якого поняття *ахімси* є центральним, він *відмовився від війни як засобу* вирішення міжнародних конфліктів взагалі. Надалі традиційно війна в індійців вважалась *останнім засобом* у політиці, натомість високо цінувалося вміння жити в гармонії з сусідами, можливість використовувати здобутки інших і навчати їх власним цінностям. Тому до наших часів війна, як явище, сприймається у індійців дуже негативно, як самий останній засіб, який необхідно по можливості оминати, гасити методами дипломатії та переговорів.

Варто відзначити, що Індія практично не мала у своїй історії територіальних амбіцій і не прагнула військових захватів територій ані малих, ані великих своїх сусідів. Протягом низки тисячоліть в Індії важко віднайти приклади агресії у зовнішній діяльності. Звичайно, не обійшлася

індійська історія й без війн, проте вони мали в основному локальний характер, і як правило, були проявом оборонної (безпекової) стратегії. Підкреслимо цікаву особливість: індійське суспільство набагато частіше приймало у своє суспільство і поглинало загарбників. У свій час Індіра Ганді зазначала з цього приводу, що багато разів з метою пограбування та захопту територій в Індію вторгалися різні завойовники, але майже всі вони так і залишалися в країні та внесли свою частку в індійську своєрідну культуру, тобто збагатили її, що на практиці підтверджує життєздатність стародавньої індійської концепції «єдності у розмаїтті».

Індійська цивілізація протягом багатьох тисячоліть сповідувала принцип *ненасилля* і цей чинник не слід недооцінювати в наш час, оскільки ця традиція має своє продовження у сучасній зовнішньополітичній стратегії Індії. Пріоритет мирного вирішення будь-яких спірних ситуацій, терпимість до звичаїв представників інших народів та релігій сформували традиції державної поведінки індійців, які можемо спостерігати і в сучасний період. Вони відомі під загальною назвою *гандизм*, і саме ця концепція є визначальною для розуміння принципів зовнішньої політики сучасної Індії.

У своїх працях і виступах індійські фахівці та політичні лідери наголошують на тому, що зовнішньополітичний курс Індії зазвичай демонструє досить оригінальне *поєднання гуманітарних і прагматичних принципів*: з одного боку – *гандизм*, з його традиційним для Індії пріоритетом вирішення питань безконфліктним шляхом, а з іншого – посилення *безпеки та обороноздатності* країни, спрямоване на захист національних інтересів. Як відзначав відомий індійський дипломат Дж. Дікшіт, в індійській зовнішній політиці існували два виміри: перший – ідеалізм, другий – «реальність» (тобто прагматизм) [8]. Він також підкреслював, що ці два напрями притаманні індійській науці про міждержавні відносини з давніх-давен і сформувалися приблизно в один і той самий час, у другій половині I тис. до н.е. Перший – під впливом ідеї *ахімси*, яку після прийняття буддизму почав втілювати у життя згаданий вище індійський імператор

Ашока; а другий, *прагматичний*, походить із так званої політичної школи відомого давньоіндійського діяча – Каутільї (близько 321–297 рр. до н.е.), головного міністра (радника) імператора Чандрагупти (династія Маур'ї). Обидва ці напрями, *ідеалізм* та *реалізм (прагматизм)*, мають спільний пріоритет – вирішення конфліктів ненасильницьким шляхом. У багатьох індійських історичних джерелах саме Каутілью вважають (хоча це питання досі остаточно не з'ясоване) автором (упорядником) визначної та легендарної «Артхашастри», індійського стародавнього політичного та економічного трактату, назву якого однозначно складно перекласти з санскриту, але виходячи з аналізу його змісту, цю назву можна перекласти як «Наука керувати, правити» або «Наука про політику» [9; 10; 11].

Як зазначав відомий український фахівець Л. Гайдуков, одна з частин «Артхашастри» має цікаву назву «Про шість методів зовнішньої політики», до котрих відносяться: мир, війна, похід, стан очікування, пошуки допомоги та *подвійна політика* [12], тобто вже тут ми бачимо тенденцію до *реалістичного (прогматичного)* характеру зовнішньої політики. Проте інші, пізніші автори зводять їх (цілком природно) до двох основних – миру і війни, і більшість джерел, які складаються з філософсько-релігійних і правових трактатів, наголошують на необхідності пошуків мирних засобів вирішення будь-яких проблем [див. докл.: 3].

Миролобні погляди індійців на світ та прихильність до ідеї ненасилля призвели до надзвичайно цікавого феномену в історії національно-визвольного руху країни. Боротьба індійців за незалежність від колонізаторів набула абсолютно своєрідної форми та методів, які навряд чи були можливими у будь-якій іншій країні. Цей особливий шлях здобуття незалежності пов'язаний з діяльністю видатної не лише у масштабах Індії, але й усього світу людини – М.К. Ганді. Феномен *гандизму* ще довго буде приваблювати філософів та громадських діячів усього світу. Багато вчених, політиків, літераторів визначають М.К. Ганді як неперевершеного майстра *політичного компромісу* [див. докл.: 13].

У формуванні своїх теорій та поглядів він спирався не стільки на світовий досвід, скільки саме на традиції суспільної та філософської думки індійців. У цьому контексті відомий український індолог О.О. Чувпило зазначав, що загалом досить еkleктичний світогляд М.К. Ганді був в основному сформований під впливом індійської релігійно-філософської думки [14]. Етичні норми індусів він спромігся втілити в політичну діяльність, проголосивши принцип ненасильства, волів бачити свою батьківщину вільною і всіляко запобігав кровопролиттю. Його метод боротьби отримав назву «*сатьяграха*» («наполегливість в істині») і передбачав *відкрите проголошення вимог*, громадянську *непокору* та *відмову* від будь-якого співробітництва з супротивником і мав виключно *ненасильницький* характер.

Гандизм вчив не тільки терпимості, але й *незалежності* думки та дій, саме він навчив індійців усвідомлювати себе великою нацією. Він повернув індійцям менталітет, відчуття самоповаги та гідності: нація з таким великим минулим не може посідати якісь другорядні місця у світових справах, не може бути підкореною. Саме принципи гандизму стали основою *зовнішньої політики* Індії, зокрема – *незалежного курсу* у міжнародних справах.

Широке використання Індією у своїй зовнішньополітичній діяльності п'яти принципів мирного співіснування «*панча шила*» та її активна позиція в Русі неприєднання цілком збігаються з настановами Ганді, які творчо та наполегливо продовжував та успішно впроваджував у життя видатний державний і політичний діяч, прем'єр-міністр Індії Дж. Неру.

Вагомим чинником створення іміджу Індії як послідовної та миролюбної країни стала її роль в *Русі неприєднання*, де вона виступила ініціатором та активним учасником багатьох важливих заходів [15]. Незважаючи на радикальні зміни у світі та значне зменшення ролі Руху неприєднання, який протягом трьох десятиріч існування біполярного світу виступав у ролі «третьої сили», багато індійців досі вірять у доцільність цих принципів.

Окрім теорії ненасильства, світогляд індійців передбачає сприйняття світу як цілісної «єдиної родини» (єдиного світу), що є продовженням традиційного індійського філософського світогляду. Концепція «*єдиного світу*» є основою сучасної зовнішньої політики Республіки Індія, відповідно до якої держава будує стиль і методи відносин з іншими країнами. Саме тому *однополярний світ* не відповідає традиційній індійській політичній теорії. Згідно з індійською концепцією «єдиного світу», жодна країна не має ніяких підстав керувати світом, якою б могутньою вона не була. Разом з тим, Індія також ніколи не поділяла ідеї *біполярного світу*, і саме тому стала одним з фундаторів Руху неприєднання, як певної альтернативи двом полюсам. Тільки багатоваріантність, різноманітність сильних регіональних центрів (*багатополюсність*) співпадає з важливими індійськими цивілізаційними принципами концепцій «єдиного світу» і «єдності у розмаїтті».

Аналізуючи провідні *цивілізаційні чинники* формування зовнішньої політики Індії, варто зазначити, що за більш ніж 70-річчя з моменту здобуття незалежності відбулися глибинні зміни у тому, як саме Індія сприймається у світі. Її тепер поважають не просто як країну з великою культурною спадщиною і традицією ненасильства, але й як потужну державу, спроможну захищати себе та відстоювати свої національні інтереси. Релігійно-політичний симбіоз, який вже довгий час традиційно визначає політичну історію Індії, знов стає актуальним. Беручи до уваги нові загрози світового масштабу, пов'язані з розвитком процесів глобалізації, загрозами, що несе російська-українська та інші війни, ми говоримо сьогодні про актуальність та значення цивілізаційних цінностей – ненасильства, відданості правді, взаєморозуміння, поваги до прав людини, свободи, сміливості у боротьбі проти прояву терору та несправедливості.

На схожих принципах та цінностях будується і зовнішня політика сучасної України, що переживає важкі часи російської агресії. У такій нелегкій ситуації для нашої країни надзвичайно важлива міжнародна підтримка. Природно, що як керівництву нашої країни, так й усій нашій

українській спільноті, дуже хотілося б більш твердої та чіткої позиції Індії у підтримці українського народу у нинішній страшній та жорстокій війні. Але категорично засуджувати Індію за традиційну політику *нейтралітету* видається не доцільним. Тому що у випадку Індії, це особливий, *активний нейтралітет*, в рамках якого в сучасних складних міжнародних умовах вона успішно проводить політику «балансування», вигідного «прагматизму», підтримуючи ділові, політичні, торговельно-економічні контакти з протилежними сторонами, об'єднаннями, форматами.

Такий формат зовнішньої політики дає Індії можливість не тільки вирішувати політичні та економічні завдання на свою користь, але й виступати посередником, переговорником, своєрідним «мостом» для протилежних сторін щодо вірогідних узгоджень та пропозицій задля справедливого вирішення найскладніших питань «війни і миру». Індія відкрито не засуджує агресію та тероризм росії, але на всіх міжнародних форумах та майданчиках активно виступає за мирне, дипломатичне врегулювання цієї проблеми, надає Україні значну гуманітарну допомогу (об'єми якої будуть надалі збільшуватись, а напрями – розширюватись), виконує дуже важливу «утримуючу» місію по відношенню до РФ, що чітко спостерігається під час останніх міжнародних самітів, форумів, візитів.

Прикладами цього можуть слугувати дії та вислови індійського керівництва, коли восени 2022 р. під час зустрічі з російським президентом, Н. Моді проголосив добре відомий та яскравий вислів про те, що нині «не час для ведення війни», а також негативно сприйняв російські ядерні погрози, натякаючи на «шантаж та ескалацію» міжнародної напруги, що, як було зазначено вище, повністю не відповідає принципам індійської зовнішньої політики.

Стримана позиція Індії щодо РФ та її керівника яскраво проявилася й під час підготовки та проведення саміту ШОС в Нью-Делі 4 липня 2023 р., який планувалося провести у форматі «оф-лайн», але в останній момент індійські організатори, схоже, ухвалили рішення не запрошувати до себе «опального»

російського диктатора, який знаходиться під санкціями та загрозою міжнародного трибуналу, а вирішили провести саміт ШОС у форматі онлайн. Здається, для останнього таке рішення було дуже некомфортним, його виступ трансливався на екрані та залишив враження невпевненості російського лідера у своєму майбутньому та наявності нестабільності у його державі, про що пишуть індійські та інші іноземні фахівці. Вірогідно, що російською «помстою» за такий перебіг подій на саміті, як пишуть індійські дослідники, були певні технічні «каверзи», організовані РФ для того, щоб зіпсувати виступ прем'єр-міністра Індії під час урочистого відкриття форуму ШОС [16].

У контексті залучення Індії до участі у вирішенні проблем України, серйозним досягненням, як вже підкреслювалося, були результати офіційного візиту Н. Моді до США у червні 2023 р., де у спільній Декларації (важливому заключному документі), підписаній між Індією та США, міститься спеціальний пункт 25, який стосується України [17]. У ньому йдеться про те, що Індія та США глибоко стурбовані конфліктом в Україні та висловлюють співчуття через його жахливі трагічні наслідки, підкреслюється зростаючий вплив війни на глобальну економіку, включно з загрозами продовольчій та паливно-енергетичній безпеці; лідери обох держав закликали міжнародну спільноту докласти більше зусиль для пом'якшення наслідків війни, вони зобов'язалися продовжувати надавати гуманітарну допомогу Україні, а також закликали поважати міжнародне право, принципи Статуту ООН, територіальну цілісність та суверенітет, обидві країни погодилися щодо важливості післявоєнної реконструкції України.

Проведений короткий аналіз дозволяє виокремити головні чинники та особливості формування сучасної зовнішньої політики Індії, які характеризуються наступними рисами її традиційного цивілізаційного розвитку:

- збереження *традиційних цивілізаційних підходів* у міжнародних відносинах, дотримання основних засад, визначених принципами гандизму та «панча шила», передусім – ненасилля, неприєднання, мирне співіснування;

- *спадковість* стратегічного курсу (незважаючи на зміну політичних лідерів та партій), який демонструє певну *незалежність у зовнішній політиці*, а також характеризується національним *консенсусом* у зовнішньополітичних питаннях, компромісом у взаємодії всіх політичних сил і партій;

- усвідомлення важливості розвитку геоeкономіки в умовах глобалізованого світу з метою подальшого *цивілізаційного прогресу*, чітке розуміння взаємозалежності між внутрішнім соціально-економічним розвитком країни та її успіхами на міжнародній арені;

- збільшення ролі багатосторонньої дипломатії, активізація участі у різноманітних механізмах та інститутах управління глобального і регіонального рівня, з використанням великого досвіду своєї *традиційної миролюбної зовнішньої політики*;

- зростаючий вплив цивілізаційних чинників на активізацію *регіонального напрямку* зовнішньої політики Індії як в Південній Азії, так і на Азійському континенті в цілому, що додає специфічних рис процесам формування нових об'єднань та ролі Індії у трансформації Індійсько-Тихоокеанського регіону (ІТР);

- спрямування зовнішньополітичного курсу на *стратегічне партнерство* з провідними державами майбутньої світової багатополлярної системи (перш за все, з США, Китаєм, ЄС, країнами АСЕАН та іншими), що також має своїм підґрунтям індійський цивілізаційний принцип «єдиного світу».

Зважаючи на важливість для нашої країни чіткої позиції Індії щодо російсько-української війни, необхідно враховувати наступне. Вивчення та дослідження провідних чинників та особливостей формування зовнішньої політики Індії, обумовлених, по перше, специфікою її цивілізаційного

розвитку, може мати вагоме значення для України. Досвід цієї держави, зокрема власне бачення світу і свого місця в ньому, вміння використовувати свої цивілізаційно-культурні особливості у глобальній стратегії і відстоювати право незалежного зовнішньополітичного курсу доцільно вивчати та опрацьовувати в Україні. Корисним видається також вивчення досвіду модернізації цієї країни, практики поєднання внутрішніх трансформацій та успіхів на міжнародній арені для зміни іміджу країни.

Успіхи Республіки Індія, за якими сьогодні спостерігає увесь світ, мають сприяти розвитку конструктивних двосторонніх відносин з цією країною, незважаючи на стриману позицію Індії щодо російсько-української війни; використанню її міжнародного авторитету і впливу задля просування інтересів та вимог України, втілення на практиці «Української формули миру», збільшення гуманітарної допомоги Україні; розробці спільних планів та проектів післявоєнного відновлення економіки нашої країни, враховуючи великий позитивний досвід українсько-індійського співробітництва та допомоги багатьох українських підприємств і фахівців у розбудові індійської економіки, науки, освіти у важкі роки постколоніального відродження Індії.

### **Використані джерела та література:**

1. Візит прем'єр-міністра Індії Нарендри Моді до США 21-23 червня 2023 р. URL: <https://niss.go.ua/doslidzhennya/mizhнародni-vidnosyny/vizyt-premyer-ministra-indiyi-narendry-modi-do-ssha-21-23-june-2023/>
2. Ворожбит О. Нандан Уннікрішнан: Якщо доведеться обирати між Києвом і Москвою... URL: <https://tyzhden.ua/nandan-unnikrishnan-iakshcho-dovedetsia-obyraty-mizh-kyievom-i-moskvoiu-indiia-budemushena-obraty-rosiiu/>; Гриценко А., Кус І. Війна в Україні: позиція та інтереси зовнішніх гравців. Індія. URL: <https://uifuture.org/publications/vijna-v-ukrayini-pozycziya-ta-interesy-zovnishn/>; Ерман Г. Індійці про Україну нічого не знають. Чому Індія лишається нейтральною та як це можна змінити URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63746368>; Лукаш О. Про позицію Індії щодо російсько-української війни. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rt-proty-ukrainy/pro-pozytiuu-indii-shchodo-rosiiskoukrainskoi-viiny.html6>; Світлевська А. Вбивча

нейтральність: чи змінять Китай та Індія ставлення до війни в Україні. URL: <https://www.unian.ua/politics/vbivcha-neytralnist-chi-zminyay-kitay-ta-indiya-stavlennya-do-viyuni-v-ukrayini/>

3. Борділовська О.А. Еволюція зовнішньополітичної стратегії республіки Індія у постбіполярний період: дис. ... докт. політолог. наук: 23.00.04. Київ, 2010. С. 56-67.
4. Ігнат'єв П.М. Індія на шляху до лідерства в Південній Азії. Чернівці, 2006. 504 с.
5. Лукаш О.І. «Єдність у різноманітності» як головна особливість розвитку індійської цивілізації. *Цивілізаційні чинники світобудови: джерела походження, потенціал взаємодії та виміри конструктивізму (країни Азії та Африки)*: зб. наук. праць. НАН України, ДУ «Ін-т всесвіт. історії НАН України»; редкол.: В.О. Швед, О.І. Лукаш, Н.Д. Городня та ін. К., 2015. с. 51-60.
6. Лукаш О.І. Регіональна політика Індії в умовах глобалізації на рубежі ХХ–ХХІ ст. *Індологія в Україні (Всеукраїнські конференції індологів: тези, доповіді, промови, статті)*: зб. наук. праць / відп. наук. ред. О. І. Лукаш; НАН України, Всеукр. асоц. індологів; Посольство Республіки Індія в Україні. К., 2018. С. 270-284.
7. Результати саміту G7 в Хіросімі: Україна – в центрі уваги. URL: [https://lb.ua/world/2023/05/23/556513\\_rezultati\\_samitu\\_g7\\_v\\_hirosimi.html](https://lb.ua/world/2023/05/23/556513_rezultati_samitu_g7_v_hirosimi.html)
8. Dixit J.N. Makers of Indian foreign policy. New Delhi: Harper Collins Publishers India Books, 2004. P. 33.
9. King, Governance, and Law in Ancient India: Kauṭilya's Arthaśāstra / A New Annotated Translation by P. Olivelle. New York : Oxford University Press, 2013. 784 p.
10. McClish M. The History of the Arthaśāstra: Sovereignty and Sacred Law in Ancient India. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 285 p.
11. Original text: Артхашастра или Наука политики. Пер. с санскрита В.И.Кальянов, М, 1959. 707 с.
12. Гайдуків Л.Ф. «Артхашастра»: мистецтво міждержавних відносин *Пам'ять століть*. 1998, № 6. С. 39
13. Payne Robert. The Life and Death of Mahatma Gandhi. New York, 1994. 703 p.
14. Чувпило О. До питання про морально-етичні погляди М.К.Ганді. *Індія: давнина і сучасність*: зб. наук. праць. Вип. І. 2-ге вид., доп. та уточн. / відп. наук. ред. О.І. Лукаш; НАН України, ДУ "Ін-т всесв. історії НАН України", Всеукр. асоц. індологів. К., 2016. С.21.
15. Лукаш О. Індія в Русі неприєднання: історія і сучасність. *Індія: давнина і сучасність*: зб. наук. праць. Вип. І. 2-ге вид., доп. та уточн. / відп. наук. ред. О.І. Лукаш; НАН України, ДУ "Ін-т всесвіт. історії НАН України", Всеукр. асоц. індологів. К., 2016. С.41-62.
16. Diminishing returns: On India and its Shanghai Cooperation Organisation engagement. URL: <https://www.thehindu.com/opinion/editorial/diminishing-returns-the-hindu-editorial-on-india->

and-its-shanghai-cooperation-organisation-engagement/article67045791.ece

17. Joint Statement from the United States and India. Briefing Room. Statements and Releases.

URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/06/22/joint-statement-from-the-united-states-and-india>

## ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЯПОНІЇ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

***Анотація.** У статті представлений аналіз змін зовнішньополітичної стратегії і тактики Японії, які відбулися в контексті війни, розв'язаної РФ проти України. Висвітлюються трансформації, яких зазнав курс чинної японської влади (уряду Ф. Кішиди) у питаннях ролі Японії в Індо-Тихоокеанському регіоні та у процесах зміцнення глобальної безпеки; забезпечення національної безпеки в умовах зростання турбулентності світових процесів, переформатування відносин з РФ та Україною.*

*Зазначається, що напад Росії на Україну став тригером для суттєвого перегляду японською владою підходів до питань власної безпеки і засобів її забезпечення, включаючи зміцнення відносин з країнами-партнерами, незалежно від їх географічного розташування, де основним критерієм стало дотримання норм міжнародного права і принципу державного суверенітету.*

*Висвітлюється різнобічна та активна підтримка України Японією і фактори, які впливають на її зміст.*

***Ключові слова:** українсько-російська війна, українсько-японські відносини, зовнішня політика Японії.*

***Annotation.** Prorochenko N.O., Shepelska I.Iu. Transformation of Japan's foreign policy in the context of the Russian-Ukrainian war. The article presents an analysis of changes in Japan's foreign policy strategy and tactics that took place in the context of the war waged by the Russian Federation against Ukraine. The transformations experienced by the current Japanese government (the government of F. Kishida) on the role of Japan in the Indo-Pacific region and in the processes of strengthening global security, as well as ensuring national security in the conditions of increasing turbulence of world processes and reformatting relations with the Russian Federation and Ukraine are highlighted.*

*Attention is drawn to the fact that Russia's aggression against Ukraine became a trigger for a significant revision by the Japanese authorities of approaches to the issues of their own*

*security and means of ensuring it, including strengthening relations with partner countries, regardless of their geographical location, where the main criterion was compliance with the norms of international law and the principle of state sovereignty.*

*The comprehensive and active support of Ukraine by Japan and the factors affecting its content are highlighted.*

**Keywords:** *Ukrainian-Russian war, Ukrainian-Japanese relations, Japan's foreign policy.*

До російсько-української війни японське суспільство майже нічого не знало про Україну, а зовнішня політика влади була зосереджена на балансуванні між сусідами-гігантами, – Росією та Китаєм, – і на зміцненні відносин зі своїм стратегічним союзником – США, що виступає основним гарантом безпеки і суверенітету Країни Вранішнього Сонця, та країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону. Основним засобом розвитку міждержавних відносин були економічні зв'язки.

Повномасштабна агресія Росії проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 р., змусила японську владу переоцінити як ступінь небезпеки таких дій для світової системи, так і свою політику. Адже очевидним стало те, що: 1) РФ здійснила неспровоковане порушення норм міжнародного права і суверенітету незалежної держави; 2) для протидії агресору і відновлення стабільності у світі необхідні зусилля всіх країн, незалежно від їхньої відстані від епіцентру конфлікту; 3) відсутність належної загальносвітової реакції на агресію може надихнути інші країни на експансію із застосуванням сили (для Японії побоювання пов'язані насамперед з Китаєм). Тому Японія була однією з перших держав, що рішуче засудила війну. 28 лютого 2022 р., під час телефонної розмови з президентом України В. Зеленським, прем'єр-міністр Японії Фуміо Кішіда висловив солідарність з народом України [1]. Агресія Росії була названа «безрозсудними діями, які явно порушують міжнародне право», позиція Японії є принциповою і однозначною. Вона вимагає виведення російських військ з України, введення жорстких санкцій проти Росії і надання фінансової підтримки для відбудови

України. Таку позицію поділяє більшість громадян. За результатами опитування Yomiuri Shimbun (7 березня 2022 р.), 82 % респондентів підтримали позицію свого уряду щодо російсько-української війни [2].

Вторгнення Росії в Україну викликало суттєву корекцію зовнішньої політики Японії у багатьох напрямках. Особливих трансформацій, на нашу думку, зазнали підходи до питання щодо регіональної та глобальної ролі японської держави, національної безпеки, відносин з РФ та Україною. Дослідження японського досвіду пошуку адекватних відповідей на виклики нинішніх міжнародних криз, вважаємо, є актуальним для української держави і є метою статті.

Дана проблематика досить широко представлена науковими розвідками, коментарями політиків і активно висвітлюється у ЗМІ. В українському дослідницькому осередку зовнішню політику Японії досліджував М. Белесков [3] українсько-японські відносини були у фокусі уваги О.М. Теленко, С.С. Лебеденко, М. Настич [4], О.О. Горбачик та О.І. Козій [5], Н. Середюка [6], В. Циганюк [7]. Особливо варто відзначити медійну та експертну активність чинного Посла України в Японії С. Корсунського [8].

Серед зарубіжних науковців, які досліджують вплив російсько-української війни на політику Японії та глобальний безпековий клімат, співробітник Чиказької ради з глобальних справ і Проекту національної безпеки Трумена Крейг Кафура [9], співробітник Китайського інституту при Лондонському університеті Дункан Бартлет [10], старший науковий співробітник Фонду миру Сасакава Бонджі Охара [11].

Питання українсько-російської війни об'єктивно висвітлюється японськими ЗМІ. Найбільш впливовими є інформаційне агенство Кьодо (Kyodo), газети Asahi (The Asahi Shimbun), Йоміурі (The Yomiuri Shimbun), Ніккей (Nikkei). Майнічі (The Mainichi Shinbun), суспільний мовник NHK.

Міжнародний порядок, який утворився після Другої світової війни, забезпечив Японії надзвичайно сприятливі умови для повоєнного

відновлення і подальшого перетворення на третю економіку світу та єдину азійську країну-члена G7. Тому і японська політична еліта, і суспільство вважають міжнародну стабільність, засновану на дотриманні принципу державного суверенітету, одним з головних пріоритетів національної безпеки. Неспровокована агресія Росії проти України, на думку японців, загрожує світовій стабільності в цілому, оскільки збільшує ймовірність застосування сили для зміни статус-кво і в інших регіонах, зокрема й Індо-Тихоокеанському\*.

За таких обставин спостерігається зростання уваги Японії до глобальних процесів. Так, активна позиція японської держави у конфлікті на Європейському континенті обумовлена бажанням консолідації навколо не стільки регіональних проблем і процесів, скільки навколо принципів і цінностей, які поділяють партнери: демократія, верховенство закону, прав людини, дотримання норм міжнародного права, вільна торгівля. На фоні зростання зовнішньополітичної активності Китаю, Японія прагне розширити коло партнерів завдяки європейським країнам, активно допомагаючи їм у підтримці України. Японія вважає, що має допомогти Європі для того, щоб в разі спалаху конфлікту в Індо-Тихоокеанському регіоні мати змогу також очікувати на підтримку позарегіональних партнерів. Як наслідок, протягом 2022–2023 рр. Японією підписано Угоду з Великою Британією «про взаємний доступ» для оптимізації оборонних заходів у зазначених країнах, що посилить присутність Великої Британії в Індо-Тихоокеанському регіоні, проведено консультації з питань безпеки з Францією та ФРН, прийняті рішення про відкриття в Токіо офісу зв'язку НАТО, а також про оновлення Індивідуальної програми партнерства між Японією та НАТО з урахуванням нових безпекових викликів.

Активізується діяльність Японії і в Індо-Тихоокеанському регіоні. Це викликано тим, що військова та економічна потужність Китаю викликає побоювання щодо його прагнення змінити регіональний та міжнародний порядок на свою користь. Ще у 2016 р., за прем'єрства Ш. Абе, Японія

сформулювала концепцію «вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону» (FOIP) як засобу захисту від розколу і конфронтації через створення тут інфраструктури, що забезпечить вільну і відкриту торгівлю і співпрацю. Уряд Ф. Кішіди поновив зусилля щодо реалізації цієї концепції. У березні 2023 р. було прийнято план, який передбачає інвестиції в сумі 75 млрд дол. до 2030 р. на підтримку розвитку країн регіону. Кішіда заявив, що основними напрямками реалізації плану стануть підтримання миру, співпраця країн регіону у розв'язанні глобальних проблем, створення мережі глобальних зв'язків і забезпечення принципу відкритих морів і повітряного простору [12]. Японія також стала учасницею неформальної групи «Partners in the Blue Pacific» (PBP), яка була створена у червні 2022 р. за участі США, Великої Британії, Австралії та Нової Зеландії для допомоги тихоокеанським острівним державам і для протидії Китаю в Індо-Тихоокеанському регіоні [13].

Після Другої світової війни в Японії була прийнята конституція, яка вважається найбільш пацифістською в світі. Адже стаття 9 передбачає повну відмову від війни «як суверенного права нації та від загрози або застосування сили як засобу вирішення міжнародних суперечок» [14]. На підставі конституції розроблені підзаконні акти, які, зокрема, забороняють уряду надавати зброю країнам, які перебувають у стані війни. Так, затверджені у 2014 р. «Три принципи передання оборонного обладнання і технологій», встановили заборону на їх постачання в країни, які залучені до конфліктів [15]. Адже протягом післявоєнних десятиліть було сформовано образ «країни, що любить мир», який став складовою японської ментальності. Тому спроби змінити принципи оборонного експорту, навіть для країн, що зазнали вторгнення з порушенням норм міжнародного права, викликає опір і в парламенті, і в суспільстві. Опитування свідчать, що 76 % японців виступають проти надання зброї країнам, які знаходяться у стані конфлікту [16].

Пацифістська політика у галузі безпеки давала можливість економити ресурси, але була продиктована не відсутністю зовнішніх загроз, а опорою на підтримку США, з якими Японію пов'язує Договір про взаємне співробітництво і гарантії безпеки (1960 р.), що включає ядерні гарантії. Проте аналіз агресії Росії проти України, яка відбулась без оголошення війни, і з багаторазовими запевняннями «північного сусіда» про відсутність таких намірів, начебто вони просто «проводять військові навчання», а також відмова країн-підписантів Будапештського меморандуму надсилати війська в Україну для її захисту, змусили японську владу замислитися над збільшенням готовності власних сил до протидії вірогідній агресії. Адже в оточенні Японії тільки дві демократичні країни – Тайвань і Південна Корея, а три авторитарні – КНДР, КНР і РФ. Всі три володіють ядерною зброєю і дві з них демонструють експансіоністські наміри.

Для забезпечення своєї безпеки у розпорядженні Японії є сили самооборони, які оснащені найсучаснішим озброєнням, але яким було заборонено володіти військовими можливостями для нападу на інші країни, здійснювати превентивні заходи (наприклад, можна збивати ворожі ракети, але не можна завдавати ударів по пусковим системам). Російсько-українська війна спричинила гострі дискусії щодо цієї норми всередині Японії, адже країна також знаходиться в зоні потенційної небезпеки: Північна Корея періодично запускає балістичні ракети в бік Японського моря, РФ і КНР проводять військові навчання поблизу японської території, у 2022 р. китайські кораблі входили в акваторію Японії протягом 258 з 365 днів [17]. Тому 16 грудня 2022 р. були внесені зміни до планування стратегії національної безпеки, які були зафіксовані у «Трьох документах національної безпеки»: Стратегії національної безпеки, Стратегії національної оборони і Плані нарощування оборони. Зокрема, відбувся відхід від суто оборонної політики, нові документи передбачають можливість здійснення превентивних атак на супротивника. Також взято курс на зміцнення власної військової потужності – прийнято рішення про збільшення

оборонного бюджету вдвічі (з 1 % до 2 %) до 2027 р. За 5 років планується витратити на оборону 320 млрд дол. Так Японія вийде на третє місце за військовими витратами після США і КНР [18]. Водночас, чинний уряд Ф. Кішиди (значною мірою через позицію самого прем'єра – уродженця Хіросіми і прихильника ядерного роззброєння) виступає проти розміщення на території Японії ядерної зброї. Цю позицію підтримує і більшість громадян країни, яка єдина в історії зазнала ядерного бомбардування.

Російська агресія проти України кардинально змінила японсько-російські відносини. У 1956 р. між Японією і Радянським Союзом було підписано Декларацію, яка проголошувала припинення стану війни між країнами і встановлення дипломатичних відносин. Але не були розв'язані територіальні суперечності навколо «Північних територій» (острівів Кунашир, Хабомаї, Еторофу та Шикотан) в японській термінології, або «Курильських островів» в радянській, які були окуповані СРСР після Другої світової війни. За часів досить тривалого перебування при владі уряду Ш. Абе (2006–2007, 2012–2020 рр.) Японія докладала зусиль для досягнення компромісу у вирішенні територіальної суперечки щодо Північних територій, та укладання мирного договору. Прем'єр Ш. Абе 27 разів зустрічався з Путіним [19]. Одним зі шляхів досягнення політичних завдань японська влада вважала розвиток економічної співпраці. Так в уряді Ш. Абе було створено посаду міністра з економічної співпраці з Росією, а японські економічні проекти оцінювались у 20 млрд йєн (140 млн дол.) [20]. З приходом до влади уряду Фуміо Кішиди (4 жовтня 2021 р.), після здійснення російської агресії проти України були переоцінені перспективи врегулювання територіальної суперечки навколо північних територій. У синій книзі МЗС Японії за 2022 р. вони названі «незаконно окупованими» Росією, це формулювання було вжито японською стороною вперше з 2003 р. [21]. Росія відреагувала жорстко: 21 березня 2022 р. вона вийшла з переговорів щодо Північних територій, оголосила Японію «недружньою країною» і заморозила спільні економічні проекти на Курилах. У травні

2022 р. РФ ввела безстрокову заборону на в'їзд до Росії прем'єр-міністра Ф. Кішиди та деяких міністрів і депутатів. Така реакція РФ була передбачувана і свідчить про рішучість японської влади у підтримці коаліції країн, які стали на захист України і всього міжнародного права. Утім, брак важелів впливу на Росію і зближення останньої з Китаєм сприймаються в Японії як додаткова небезпека. У новій редакції Стратегії національної безпеки Китай позначений як «найбільш безпрецедентний стратегічний виклик» для Японії [22].

Після російської агресії 2022 р. Японія кардинально змінила своє ставлення і до політики санкцій. У 2014 р. після анексії Криму і розв'язання війни на Донбасі японська влада вдалася до суто символічних санкцій і не змінила курс на пошук компромісу з Росією щодо територіальної суперечки, який підтримувався продуктивною економічною співпрацею. Японія намагалася лавірувати між Москвою і Пекіном, щоб не опинитися «між двох вогнів». Загроза з боку Китаю сприймалася як більш вірогідна небезпека. Після російського вторгнення стало очевидним, що РФ і КНР виступають як партнери у спробах здійснити ревізію світового порядку силовим шляхом. І в 2022 р. Японія підтримала всі санкції G7. Так, були заморожені активи 919 російських громадян і компаній, 327 осіб, що причетні до анексії Криму та подій на сході України (з 2016 р.), 35 осіб і компаній Білорусі [23]; введено обмеження на експорт технологій подвійного призначення, заблоковано доступ до платіжної системи SWIFT. Станом на квітень 2023 р. Японія запровадила 19 пакетів санкцій проти РФ [24]. Під час головування у G7 (2023 р.) Японія доклала зусиль до створення Механізму координації правозастосування для боротьби з ухилянням від санкцій та їхнім обходом [25]. Японія засудила Росію за порушення міжнародного права та міжнародного гуманітарного права, надала фінансову підтримку Міжнародному кримінальному суду (МКС) для порушення справ щодо злочинів проти цивільного населення і руйнування цивільної інфраструктури України [26].

Дії чинної японської влади мають широку суспільну підтримку. За результатами опитування Kyodo News (березень 2022 р.) 86 % респондентів підтримали запровадження санкцій проти РФ, 75 % вважали, що російська агресія проти України може підштовхнути Китай до експансії щодо Тайваню та островів Сенкаку, 91 % підтримали прийом біженців з України [27].

На нашу думку, найбільш наочно зростання зовнішньополітичної активності Японії проявилось у відносинах з Україною, хоча японсько-українські відносини, особливо в гуманітарній сфері, були динамічними на протязі всього періоду української незалежності. Але напад Росії на Україну і героїчний спротив українського народу сприяли збільшенню підтримки і допомоги і, за словами Посла України в Японії С. Корсунського, змусили багато що «зробити вперше». Парламентом Японії вперше в його історії було прийнято заяву і відповідну резолюцію із засудження дій Росії (проти проголосували тільки дві особи). Вперше в історії в парламенті Японії виступив іноземний лідер, – український президент В. Зеленський (23.03.2022 р.). Вперше в історії Японія надала допомогу збройним силам іншої держави – України. Японська конституція забороняє надавати зброю, але уряд зробив виключення для нашої країни і вирішив надати нелетальне обладнання (дрони, каски, куленепробивні жилети, зимовий одяг, персональні аптечки, пайки та багато іншого), для чого знадобилися спеціальні рішення [28]. Вперше в історії Японія прийняла на лікування іноземних військових, – українських військових, що зазнали поранень на полі бою.

В ході візиту прем'єр-міністра Японії Ф. Кішіди до Києва (21 березня 2023 р.) було підписано заяву про підвищення статусу японсько-українських відносин до рівня «особливого глобального партнерства», що передбачає спільні зусилля у створенні глобальної системи безпеки. Було відзначено, що агресія Росії створила загрозу не тільки для України чи Європи, а зазіхнула на мир і стабільність в усьому світі, а отже є небезпекою і для Індо-Тихоокеанського регіону, до якого належить Японія. Ця зустріч

зафіксувала спільне бачення двох держав стану і перспектив світової політичної системи. Ілюстрацією цього є й офіційне визнання Україною статусу Північних територій як окупованих РФ, постанову про що було прийнято Верховною Радою України 7 жовтня 2022 р. [29]. Реальним продовженням досягнутих під час зустрічі лідерів Японії і України домовленостей став початок переговорів про укладання між сторонами Генеральної угоди з захисту інформації. За даними аналітичного центру Кільського інституту світової економіки (ФРН), Японія посідає 4 місце серед країн (без урахування сукупної підтримки ЄС) за обсягами допомоги Україні (фінансової, гуманітарної, військової) [30].

Японія завжди була досить закритою для біженців країною. Зазвичай уряд схвалював не більше 1 % заявок щодо надання притулку біженцям. Проте для українців було започатковано безпрецедентну для японської історії програму підтримки біженців (українські біженці в Японії отримують статус «евакуйованих»), яка включає безкоштовну освіту, фінансову підтримку, надання місця для проживання. На кінець травня 2023 р. Японія прийняла 2444 українця і запровадила спеціальний закон, який дозволить подовжити їх перебування в Японії [31].

Російсько-українська війна стала поштовхом для суттєвої трансформації зовнішньої політики Японії. Вона загострила сприйняття і владою, і суспільством тенденцій, що спостерігалися останніми роками: посилення конфронтації між США та КНР, посилення мілітаризації Східної Азії та ескалації ситуації навколо Японії, що втілюється у зростанні напруженості навколо Тайваню та островів Сенкаку, провокацій з боку КНДР, зростання агресивності РФ, військово-політичного зближення цих держав, збільшення ризику збройного зіткнення.

Тому задля підвищення готовності до нових, передусім силових викликів, Японія переходить до політики ремілітаризації, збільшення власної обороноздатності, розширення кола союзників, в тому числі завдяки позарегіональним державам, посилює увагу до військово-політичної та

економічної співпраці. Слід також відзначити, що реакція Японії на міжнародні конфлікти зазвичай зосереджувалась на гуманітарній підтримці. Сьогодні японська влада демонструє більш активну політичну залученість до процесу припинення російсько-української війни.

#### Примітки:

\* Східна Азія, Тихоокеанський регіон та Індійський океан тепер вважаються однією стратегічно суміжною територією – Індо-Тихоокеанським регіоном.

#### Використані джерела та література:

1. Press Conference by the Prime Minister regarding His Telephone Talk with President Zelensky of Ukraine. Prime Minister's Office of Japan. February 28, 2022. URL: [https://japan.kantei.go.jp/101\\_kishida/statement/202202/\\_00016.html](https://japan.kantei.go.jp/101_kishida/statement/202202/_00016.html) (дата звернення: 01.08.2023).
2. Ravy Buddhavarapu. Ukraine war has pushed Japanese away from war-renouncing stance, political analyst says. CNBC. May 24, 2022. URL: <https://www.cnbc.com/2022/05/24/ukraine-war-has-pushed-japanese-away-from-war-renouncing-stance-political-analyst-says.html> (дата звернення: 02.08.2023).
3. Белесков. М. Аудит зовнішньої політики: Україна-Японія. *Дискусійна записка*. Київ: Інститут світової політики. 2016. 54 с.
4. Теленко О.М., Лебеденко С.С., Настич М. Політика Японії щодо України в контексті російської агресії. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. № 112. Р. 31–34. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/654> (дата звернення: 02.08.2023).
5. Горбачик О. О., Козій О. І. Позиція провідних країн Азії щодо російсько-української війни 2022 р. На прикладі Японії, Південної Кореї і Китайської Народної Республіки. *The Russian-Ukrainian War (2014 - 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic and legal aspects: collective scientific monograph*. 2022. Riga: “Baltija Publishing”. Р. 484 – 491. (2022). DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-58>.
6. Середюк Н. Українсько-японські відносини та їхній вплив на розвиток Української держави. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*.

- Чернівці: Чернівецький національний університет. 2020. Т. 42. С. 89-98. DOI: 10.31861/mhpi2020.42.89-98.
7. Циганюк В. Переформатування зовнішньої політики японії в умовах російсько-української війни // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 44. С. 206-213. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.25>.
8. Корсунський С. «Золотий тиждень» японської дипломатії: що робить Японія для зміцнення підтримки України в Азії? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yaponiyapidtrymka-ukrayiny/31831080.html> (дата звернення: 23.07.2022); Посол Корсунський: Японія — наш головний партнер в Азії. **RFI**. 12.01.2023. URL: <http://surl.li/fonuz> (дата звернення: 23.07.2022)
9. Kafura C. Does the Russia-Ukraine War Herald a New Era for Japan's Security Policy? *The Diplomat*. May 16, 2022 URL: <https://thediplomat.com/2022/05/does-the-russiaukraine-war-herald-a-new-era-for-japans-security-policy/>(дата звернення: 02.08.2023).
10. Bartlett D. Japan Resets Its Role in Europe in the Wake of Ukraine War. *The Diplomat*. March 28, 2022. URL <https://thediplomat.com/2022/03/japan-resets-its-role-in-europe-in-the-wake-of-ukraine-war/> (дата звернення: 02.08.2023).
11. Охара Б. Американсько-японський безпековий альянс: на що варто звернути увагу в Україні. Аналітичний коментар. Нова Європа. 2021. Березень. с. 8.
12. Murakami S., Kaushik K. Japan plans \$75 bln investment across Indo-Pacific to counter China. *Reuters* March 20, 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/japan-announces-75-bln-new-plan-counter-china-indo-pacific-2023-03-20/> (дата звернення: 02.08.2023).
13. Statement by Australia, Japan, New Zealand, the United Kingdom, and the United States on the Establishment of the Partners in the Blue Pacific. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/06/24/statement-by-australia-japan-new-zealandthe-united-kingdom-and-the-united-states-on-the-establishment-of-the-partners-in-the-bluepacific-rbp/> (дата звернення: 02.08.2023).
14. The Constitution of Japan. URL: [https://japan.kantei.go.jp/constitution\\_and\\_government\\_of\\_japan/constitution\\_e.html](https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html) (дата звернення: 02.08.2023).
15. The Three Principles on Transfer of Defense Equipment and Technology Ministry of Foreign Affairs of Japan. 2014. URL: [https://www.mofa.go.jp/press/release/press22e\\_000010.html](https://www.mofa.go.jp/press/release/press22e_000010.html) (дата звернення: 02.08.2023).

16. Nishimura R. Searching for Japan's Role in the World Amid the Russia-Ukraine War URL: <https://instytutboyma.org/en/searching-for-japans-role-in-the-world-amid-the-russia-ukraine-war-2/> (дата звернення: 02.08.2023).
17. Гривінський Р. Голос України в Японії. Главком. 7 липня, 2023 URL: <https://glavcom.ua/longreads/zhoden-inshij-zbrojnij-konflikt-ne-viklikav-tut-takoji-reaktsiji-velika-rozмова-pro-te-jak-japonija-vojuje-za-ukrajinu-938354.html> (дата звернення: 02.08.2023).
18. Ерман Г. Союзник №1 в Азії? Як особливе партнерство з Японією може допомогти перемозі та відбудові України. BBC. 15 квітня, 2023 URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cbrqmn92g3lo> (дата звернення: 02.08.2023).
19. Ibid.
20. Nishimura R. Searching for Japan's Role in the World Amid the Russia-Ukraine War URL: <https://instytutboyma.org/en/searching-for-japans-role-in-the-world-amid-the-russia-ukraine-war-2/> (дата звернення: 02.08.2023).
21. Japan readopts hard-line stance on territorial dispute with Russia. ABS-CBN NEWS. Apr 22, 2022. URL: <https://news.abs-cbn.com/overseas/04/22/22/japan-readopts-hard-line-stance-on-territorial-dispute-with-russia>
22. Ерман Г. Союзник №1 в Азії? Як особливе партнерство з Японією може допомогти перемозі та відбудові України. BBC. 15 квітня, 2023 URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cbrqmn92g3lo> (дата звернення: 02.08.2023).
23. Nishimura R. Searching for Japan's Role in the World Amid the Russia-Ukraine War URL: <https://instytutboyma.org/en/searching-for-japans-role-in-the-world-amid-the-russia-ukraine-war-2/> (дата звернення: 02.08.2023).
24. Ерман Г. Союзник №1 в Азії? Як особливе партнерство з Японією може допомогти перемозі та відбудові України. BBC. 15 квітня, 2023 URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cbrqmn92g3lo> (дата звернення: 02.08.2023).
25. G7 Leaders' Video Conference. Ministry of Foreign Affairs of Japan. February 25, 2023: URL: [https://www.mofa.go.jp/ocm/oc/page6e\\_000329.html](https://www.mofa.go.jp/ocm/oc/page6e_000329.html) (дата звернення: 02.08.2023).
26. Посол Японії: є одна річ, яка ясно показує необхідність реформи Радбезу ООН – це війна РФ в Україні. 29.12.2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/881352.html><https://interfax.com.ua/news/interview/881352.html> (дата звернення: 02.08.2023).

27. 86% back Japan's sanctions on Russia over invasion in Ukraine: poll KYODO NEWS. March 20, 2022. URL: <https://english.kyodonews.net/news/2022/03/65dff5d6bb6c-breaking-news-support-rate-for-japan-cabinet-rises-to-601-kyodo-poll.htm> (дата звернення: 02.08.2023).
28. Посол Японії: є одна річ, яка ясно показує необхідність реформи Радбезу ООН – це війна РФ в Україні. 29.12.2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/881352.html> (дата звернення: 02.08.2023).
29. Постанова про Звернення до міжнародного співтовариства щодо Північних територій Японії. Верховна Рада України URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/228949.html> (дата звернення: 02.08.2023).
30. Trebesch, C., Bushnell, K., Franz, L, et al., Ukraine Support Tracker, Kiel Institute for the World Economy: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/> (дата звернення: 02.08.2023).
31. Nishimura R. Searching for Japan's Role in the World Amid the Russia-Ukraine War URL: <https://instytutboyma.org/en/searching-for-japans-role-in-the-world-amid-the-russia-ukraine-war-2/> (дата звернення: 02.08.2023).

## ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ В'ЄТНАМУ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ТА ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ

*Анотація.* У статті розглядається процес формування зовнішньої політики В'єтнаму у контексті історичних та політичних процесів, що відбувались у країні протягом другої половини ХХ сторіччя та перших десятиліть нинішнього. Аналізуються реформи політичної системи В'єтнаму, які через стратегію оновлення призвели до суспільної модернізації країни та перетворили її на потужну економічну державу. Проаналізовано головні чинники успіху зовнішньої політики В'єтнаму, одним з яких є вступ країни до організації АСЕАН, що відбувся у 1995 році. В статті доведено, що завдяки багатьом політичним і соціокультурним чинникам, що є спільними для В'єтнаму і держав-членів АСЕАН, а також виваженій зовнішній політиці, країна домоглась особливої прихильності інвесторів і торговельних партнерів цього інтеграційного угруповання. Приділено значну увагу розвитку зовнішніх відносин та співробітництва В'єтнаму з такими країнами як Китай, Японія, Індія, Сполучені Штати Америки, країни Європейського Союзу та РФ.

**Ключові слова:** модернізація, оновлення, Рух неприєднання, АСЕАН, АТЕС, АСЕМ, Азійсько-Тихоокеанський регіон.

*Annotation.* Prypik Ye.O. **The main directions of Vietnam's foreign policy in the context of historical and politico-economic processes of modernity.** The article examines the process of forming Vietnam's foreign policy in the context of the historical and political processes of the country in recent history. Paying tribute to the Asian conservatism and seeing a reform of the political system as a threat to the foundations of the statehood and national unity, the Vietnam leaders has chosen its path of social modernization – a “renovation” strategy (in Vietnamese – “Đổi Mới”) that has transformed the country within twenty years into another Asian tiger. The “renovation” course was to allow the policy of “open doors” in foreign economic relations. External factors for the successful development of the Vietnam's foreign policy include the ASEAN membership. Due to the many political and socio-cultural factors common to Vietnam and the ASEAN member states (Vietnam joined ASEAN in 1995) and the continued political stability of the country, Vietnam has achieved a particular favor from the

*investors and trading partners of this association. Considerable attention has been paid to the development of Vietnam's foreign relations and cooperation with China, Japan, India, the USA, the European Union and the Russian Federation.*

**Key words:** *modernization, renewal, Non-Aligned Movement, ASEAN, APEC, ASEM, Asia-Pacific region.*

У статті аналізуються головні чинники, що призвели до формування сучасної зовнішньої політики В'єтнаму у контексті історичних та політичних процесів, що відбувались у країні протягом другої половини минулого сторіччя та перших десятиліть нинішнього. У грудні 1986 р. Комуністична партія В'єтнаму на своєму VI з'їзді висунула принципово новий стратегічний курс розвитку країни – політику «Дой Мой» (оновлення), яка швидко дала вражаючі результати. Завдяки послідовній реалізації політики оновлення й реформам ринкового характеру, В'єтнам, який ще не так давно входив у розряд найвідсталіших країн світу, міцно встав на шлях динамічного й стабільного економічного розвитку і на сьогодні є однією з найбільш успішних країн Азії, що розвиваються. Кардинально змінились і суттєво посилились його позиції й місце у міжрегіональних відносинах та на світовій арені внаслідок реалізації нового курсу зовнішньої політики країни. В'єтнам став авторитетним членом впливового регіонального угруповання АСЕАН та гідним, шанованим партнером міжнародної спільноти.

Серед досліджень українських науковців щодо зазначеної проблеми слід особливо виокремити роботи Т.В. Грищенко, в яких здійснений ґрунтовний аналіз багатьох важливих моментів, що торкаються соціально-політичних аспектів модернізації в'єтнамського суспільства, зокрема й розбудови зовнішньої політики країни. Це, зокрема, знайшло віддзеркалення в дисертаційному дослідженні вченої (див. докл. Грищенко Т.В. Соціально-політичний вимір в'єтнамського досвіду модернізації: автореф. дис...канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 2000).

Крім того, доцільно звернути увагу на аналіз сучасного стану історичних та політичних процесів, що відбувались у В'єтнамі протягом останньої декади минулого сторіччя та перших десятирічч'їв нинішнього, які розглянуті у низці наукових праць С.О. Шергіна (див. докл: Шергін С.О. Ще одне «диво»? В'єтнам: політика «оновлення» і трансрегіональне співробітництво. *Політика і час*. 1998. № 8. С. 19.) та Є.О. Припіка (див. докл: Шергін С.О., Припик Є.О. В'єтнам на шляху суспільної модернізації та міжрегіонального співробітництва. *Зовнішні справи*. 2020. № 4. С. 40-47). У даних роботах, зокрема, аналізуються реформи політичної системи В'єтнаму, які через стратегію оновлення та послідовний розвиток зовнішньої політики та міжрегіональної співпраці призвели до суспільної модернізації країни та перетворили її на потужну економічну державу.

Серед зарубіжних авторів у контексті висвітлення проблематики модернізації В'єтнаму внаслідок реалізації в'єтнамським керівництвом політики реформ та оновлення країни («Дой Мой»), разом із зміною зовнішньополітичного курсу, слід відзначити напрацювання американських дослідників Д.В. Елліота (див. докл: Elliott D.W. *Changing worlds: Vietnam's transition from cold war to globalization*. Oxford University Press. 2012) та Ф.З. Брауна (див. докл: Brown F.Z. *Vietnam's Tentative Transformation. Democracy in East Asia*. The Johns Hopkins University Press. 1998. P. 184 – 198), а також роботи німецького вченого Х.Р. Діеса (див. докл: Vietnam 30 years after “Đổi Mới”: achievements and challenges. *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie*. 2016. Vol. 60. Issue 3. P. 121–133).

За свою довгу історію, яка налічує близько двох тисяч років, В'єтнам майже тисячу з них знаходився під іноземним пануванням. Після здобуття незалежності у вересні 1945 р. В'єтнам змушений був знов протягом багатьох років відстоювати своє право бути вільним і постійно захищати свою землю від загарбників.

Після закінчення другої світової війни, протягом якої В'єтнам перебував під японською окупацією, в результаті Серпневої революції

2 вересня 1945 року було проголошено Демократичну Республіку В'єтнам. Але невдовзі країна стала об'єктом агресії з боку Франції, яка намагалась поновити своє колоніальне панування. Перша національно-визвольна війна проти французьких колонізаторів, що тривала з 1946 по 1954 роки, завершилась підписанням Женевських угод у 1954 р., згідно з якими французькі війська залишили територію В'єтнаму, а країна була тимчасово розділена на дві частини по 17-й паралелі. Женевськими угодами передбачалось проведення вільних виборів в обох частинах В'єтнаму з метою визначення його майбутнього політичного режиму та возз'єднання країни. Проте виконання угод було зірване в результаті проголошення у жовтні 1955 р. Республіки В'єтнам на півдні країни та відмови її президента Н.Д. Зьєма від проведення вільних виборів на підконтрольній йому території [1].

Тим часом північ країни залишилась під контролем Демократичної Республіки В'єтнам (далі – ДРВ) на чолі з комуністичним режимом Хо Ши Міна. Оскільки процес мирного об'єднання країни зайшов у глухий кут, комуністичне керівництво ДРВ вирішило підтримати повстання комуністичних сил на півдні В'єтнаму з метою повалення проамериканського режиму в Республіці В'єтнам та почало надсилати туди регулярні підрозділи північно-в'єтнамської армії. Це призвело до втручання Сполучених Штатів Америки в цей конфлікт на боці уряду Республіки В'єтнам і початку масштабного конфлікту, який отримав у Сполучених Штатах назву В'єтнамської війни, а у В'єтнамі (ДРВ) – Американської агресії. Війна тривала 9 років (1964-1973 рр.) і завершилась підписанням Паризької мирної угоди в 1973 р., за умовами якої американські війська були виведені з території В'єтнаму. Паризька мирна угода передбачала мирне об'єднання двох частин В'єтнаму після проведення вільних та демократичних виборів на Півдні, проте у березні 1975 р. північно-в'єтнамські війська вторглись на територію Республіки В'єтнам та швидко її захопили. 2 липня 1976 р. було

проголошено створення єдиної незалежної в'єтнамської держави – Соціалістичної Республіки В'єтнам (далі – СРВ).

Однак, після перемоги в'єтнамських комуністів і возз'єднання двох частин В'єтнаму політика комуністичного Китаю по відношенню до свого південного сусіда стала змінюватись. Китайське керівництво було об'єктивно не зацікавленим у появі поблизу своїх кордонів сильної прорадянсько орієнтованої держави (у листопаді 1978 р. В'єтнам уклав довгостроковий договір про дружбу та співробітництво з СРСР) і чинило тиск на свого південного сусіда. Так, у 1974 р. Китай захопив спірні Парасельські острови, які до цього, за твердженням в'єтнамської сторони, протягом декількох століть належали В'єтнаму [2].

Також характерним прикладом зіткнення китайської та радянської “сфер впливу” у цьому регіоні послужили події в Камбоджі, де в 1975 р. до влади прийшли “червоні кхмери” на чолі з Пол Потом, і які обрали КНР своїм єдиним зовнішньополітичним союзником. Після того як на початку 1979 р. серія прикордонних конфліктів між В'єтнамом і Камбоджею (тоді – Демократична Кампучія) призвела до повномасштабного вторгнення В'єтнаму на територію цієї країни та повалення прокитайського режиму “червоних кхмерів”, а згодом встановлення пров'єтнамського (а отже й прорадянського) режиму в Камбоджі, Китай вирішив діяти, щоб “провчити” свого південного сусіда [3]. У березні-травні 1979 р. відбувся масштабний прикордонний військовий конфлікт між КНР і В'єтнамом, який забрав життя близько 40 тисяч осіб і завершився виведенням китайських військ з території СРВ та відновленням кордону між КНР і В'єтнамом.

В'єтнамська окупація Камбоджі тривала протягом 1979-1989 рр. і завершилась виведенням в'єтнамських військ з території цієї країни. Протягом цього ж періоду тривали постійні дрібні конфлікти та провокації на кордоні між КНР та СРВ. Повністю відносини між КНР і В'єтнамом були відновлені та нормалізовані тільки в 1991 р. за підсумками переговорів на вищому рівні між керівництвом обох країн [4].

В той же час, під впливом перебудови в СРСР та реформ в КНР, в'єтнамське керівництво у 1986 р. оголосило про початок проведення “політики оновлення” (“Дой Мой”). Новий курс в'єтнамського керівництва передбачав поступову й обережну лібералізацію соціально-економічного життя під суворим контролем держави і комуністичної партії зі збереженням формальних атрибутів соціалістичного ладу в країні. У 1992 р. була прийнята нова конституція В'єтнаму, де принципи зовнішньої політики СРВ викладені у ст.14 цього документу. Вони визначають, що Соціалістична Республіка В'єтнам прагне розвивати відносини й співробітництво зі всіма країнами світу, незалежно від їх політичного та соціального ладу, на принципах поваги до незалежності, суверенітету й територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи, рівноправності та врахування взаємних інтересів; прагне зміцнювати солідарність, дружбу та співробітництво з соціалістичними державами й сусідніми країнами; активно підтримує та бере участь у спільній боротьбі всіх народів світу за мир, національну незалежність, демократію й соціальний прогрес.

Наразі зовнішня політика В'єтнаму характеризується такими основними напрямками:

- розвиток двосторонніх відносин зі всіма країнами світу, з наданням пріоритету країнам АСЕАН;
- зміцнення відносин з традиційно дружніми країнами;
- активний розвиток відносин з країнами Азії, Африки та Латинської Америки;
- поглиблення стосунків з індустріально розвиненими країнами Європи та Північної Америки, зокрема у фінансовій, інвестиційній, науковій і технологічній сферах;
- багатостороння дипломатія;
- “економічна дипломатія” та активна участь у регіональній та міжнародній економічній інтеграції.

Головним завданням зовнішньої політики СРВ було визначено забезпечення сприятливих зовнішніх умов для перетворення В'єтнаму до 2020 р. на індустріально розвинену та впливову у політичному сенсі регіональну державу, чого в'єтнамському керівництву в цілому вдалось досягнути. Домінуючими при цьому залишаються принципи позаблоковості та дружньої рівновіддаленості [5].

У регіональному плані В'єтнам приділяє особливу увагу *співробітництву з країнами АСЕАН* (Асоціації держав Південно-Східної Азії), як у плані міждержавних відносин, так і на рівні структур та форумів цієї Асоціації. Своє членство в АСЕАН В'єтнам розглядає як засіб економічного та політичного включення у регіональні інтеграційні процеси. Участь в Асоціації В'єтнам використовує також як інструмент дистанціювання від усіх світових держав, здатних вплинути на зовнішню або внутрішню політику країни. Характерною особливістю цієї організації є однакостайність у питанні невторчання у внутрішні справи один одного. В'єтнам послідовно обстоює цей принцип. Водночас, урізноманітнення форм регіонального співробітництва (АСЕАН+6, АСЕАН+3, АСЕАН+1, Східно-Азіатський саміт тощо) сприяє збалансуванню національних інтересів і подоланню суперечностей. Лідери країн АСЕАН розглядають економічне співробітництво як важливу складову переходу до політичної взаємодії та забезпечення піднесення культурно-гуманітарної сфери країн регіону Південно-Східної Азії.

Підвищену увагу офіційний Ханой приділяє розвитку відносин з прикордонними Лаосом і Камбоджею, намагаючись відігравати роль лідера групи CLMV (Камбоджа, Лаос, М'янма, В'єтнам) у складі АСЕАН. В'єтнам активно взаємодіє зі своїми сусідами у рамках так званого «трикутника розвитку» та організації Великого Меконгу [6]. В'єтнам також неодноразово брав на себе роль своєрідного посередника для М'янми у контактах з критиками режиму цієї країни.

Співробітництву з *КНР* В'єтнам історично приділяє підвищену увагу. Офіційний Пекін, використовуючи як політичні, так і економічні важелі, наполегливо демонструє своє бажання бути прикладом для СРВ. При цьому КНР поєднує заходи політичного характеру, насамперед постійні обміни візитами на рівні офіційних осіб, з активним заохоченням своїх прихильників у В'єтнамі [7]. В 2020 р. відзначалась 70-та річниця встановлення дипломатичних відносин між двома державами, відповідно були проведені Рік Китаю в СРВ та Рік В'єтнаму в КНР. Також був завершений процес демаркації сухопутних кордонів між двома країнами.

В останні роки Китай залишався найбільшим торговельним партнером В'єтнаму. У 2024 р. річний товарообіг двох країн склав 205,2 млрд дол. США. Водночас, відносини між державами, з огляду на існуючі суперечки довкола територіальної приналежності Парасельських островів і архіпелагу Спратлі, є доволі складними. У 2012-2014 рр. В'єтнам та Китай продовжили оскаржувати приналежність островів після серії інцидентів в даному районі, одним із інструментів чого була протидія навігації в'єтнамських риболовних суден.

Незмінно висока увага надається розвиткові політичних та економічних зв'язків з *Японією*, яка є однією з лідерів за обсягом реальних інвестицій в економіку СРВ. У листопаді 1992 р. Токіо відновив Офіційну програму допомоги розвитку для В'єтнаму і надав цій країні фінансову допомогу у розмірі 370 млн дол. США. У березні 1993 р. відбувся офіційний візит прем'єр-міністра СРВ В.В. К'єта до Японії. Важливо підкреслити, що він став першим головою в'єтнамського уряду, який відвідав Японію. У 1994 р. японський прем'єр-міністр Т. Мураяма став першим головою японського уряду, який офіційно відвідав В'єтнам, а у травні 1995 р. вперше з офіційним візитом відвідав країну вранішнього сонця генеральний секретар ЦК Комуністичної партії В'єтнаму, пост якого на той час займав До Миой. Японія також є першою країною «Великої сімки», яку відвідав з офіційним візитом генеральний секретар ЦК КПВ.

Протягом 2000-х рр. політичні та торговельно-економічні відносини між Японією і В'єтнамом продовжували стрімко розвиватись. На початку 2000 р. Японський банк міжнародного співробітництва (JBIC) профінансував проект будівництва мосту Тхань Чі через річку Хонгха у Ханой, а також будівництво південної частини Ханойської кільцевої дороги. У грудні 2003 р. була започаткована Спільна в'єтнамсько-японська ініціатива, покликана зробити В'єтнаму більш сприятливим для японського бізнесу. Постійно зростали обсяги японської допомоги в рамках Офіційної програми допомоги розвитку В'єтнаму. Так, у 2006 р. ця допомога становила 835,6 млн дол. США, а у 2011 р. вона складала вже 1,76 млрд дол. США.

У 2007 р. відбувся державний візит до Японії президента СРВ Н.М. Чіета. Він став першим головою в'єтнамської держави, який відвідав Японію з початку встановлення дипломатичних відносин між двома країнами. У 2009 р. генеральний секретар ЦК КПВ Н.Д. Мань здійснив офіційний візит до Японії, у ході якого домовився з прем'єр-міністром Японії Т. Асо започаткувати стратегічне партнерство двох країн.

У жовтні 2010 р. під час офіційного візиту прем'єр-міністра Японії Н. Кана до В'єтнаму було прийнято спільну декларацію про стратегічне співробітництво заради миру та процвітання в Азії [8]. Водночас Японія є першою країною «Великої сімки», яка встановила стратегічне партнерство з В'єтнамом.

Протягом останніх п'ятнадцяти років ряд в'єтнамських високопосадовців, у тому числі президент Соціалістичної Республіки В'єтнаму, прем'єр-міністр і генеральний секретар Комуністичної партії В'єтнаму, відвідали Японію. Зокрема, під час візиту прем'єр-міністра В'єтнаму Н.Т. Зунга до Японії у 2011 р. було укладено кредитну угоду на загальну суму 1,2 млрд дол. США між Японським агентством з міжнародного співробітництва та Міністерством фінансів В'єтнаму. Крім того, Японія пообіцяла надати В'єтнаму два гранти на загальну суму 900 млн дол. США для розвитку космічної програми країни. Водночас у 2012 р. уряд Японії

виділив В'єтнаму 1,9 млрд дол. США в рамках програми Офіційної допомоги розвитку.

Слід звернути увагу на те, що візит прем'єр-міністра Японії С. Абе до В'єтнаму у січні 2013 р. був його першим закордонним візитом у якості новообраного глави уряду Японії. Важливим кроком назустріч було те, що водночас 2013 р. був оголошений роком в'єтнамсько-японської дружби. Під час візиту очільники урядів двох країн підписали договір про подальшу активізацію співробітництва у здійсненні важливих програм та проектів, таких як стратегія індустріалізації В'єтнаму в рамках в'єтнамсько-японського співробітництва на період до 2020 р. та його перспектива на 2030 р.

У березні 2014 р. відбувся державний візит президента В'єтнаму Ч.Т. Шанга до Японії на запрошення японського імператора Акіхіто. Головною метою візиту було поглиблення стратегічного партнерства між двома країнами та подальша активізація співпраці у різних сферах [9]. Особливо слід наголосити на тому, що згаданий державний візит Ч.Т. Шанга до Японії став другим візитом президента В'єтнаму з моменту встановлення дипломатичних відносин між двома країнами у 1973 р.

У вересні 2015 р. на запрошення прем'єр-міністра Японії С. Абе генеральний секретар ЦК Комуністичної партії В'єтнаму Н.Ф. Чонг здійснив свій перший офіційний візит до Японії. Як підкреслив Н.Ф. Чонг під час переговорів з японськими колегами, В'єтнам продовжить свою послідовну політику, згідно з якою Японія є одним із найважливіших партнерів В'єтнаму. Він також зазначив, що В'єтнам завжди високо цінував активний внесок Японії у справу миру, співпраці, регіонального та глобального розвитку протягом останніх десятиліть. Генеральний секретар Комуністичної партії В'єтнаму зазначив, що його візит до Японії мав на меті підняти японсько-в'єтнамські відносини на новий рівень. Основний акцент було зроблено на обговоренні таких ключових питань: економічна інтеграція двох країн, зміцнення політичної взаємодовіри та розширення співпраці у вирішенні регіональних та міжнародних проблем.

Офіційний візит генерального секретаря Комуністичної партії В'єтнаму Н.Ф. Чонга до Японії вважається обома країнами важливою віхою, яка відкриває нові горизонти, надалі розширять та поглиблюватиме відносини «широкого японсько-в'єтнамського стратегічного партнерства заради миру та процвітання в Азії» під гаслом «зміцнення довіри, економічних зв'язків, розширення співпраці, сталого розвитку, орієнтації на майбутнє».

У березні 2017 р. імператор Японії Акіхіто з дружиною здійснив перший державний візит до В'єтнаму на запрошення президента СРВ Ч.Д. Куанга. У рамках свого візиту до В'єтнаму імператор Японії Акіхіто та імператриця Мітіко зустрілися з президентом СРВ Ч.Д. Куангом, генеральним секретарем ЦК КПВ Н.Ф. Чонгом, прем'єр-міністром Н.С. Фуком та головою Національних зборів СРВ Н.Т.К. Нган. На зустрічах сторони наголосили, що перший державний візит імператора Акіхіто з дружиною до В'єтнаму має історичне значення для в'єтнамсько-японських відносин. Керівники країн також висловили впевненість у тому, що цей візит посприятиме зміцненню взаємної довіри та розуміння між народами двох країн, а також подальшому розвитку відносин стратегічного партнерства між Токіо та Ханоем на найближчу перспективу.

Під час візиту прем'єр-міністра Японії Й. Суґи до В'єтнаму у жовтні 2020 р., який став його першою закордонною поїздкою після вступу на посаду у вересні 2020 р., країни підписали угоди про співпрацю на суму 40 млн дол. США. За результатами переговорів Й. Суґи зі своїм колегою прем'єр-міністром В'єтнаму Н.С. Фуком, Японія та В'єтнам погодилися реалізувати проекти співпраці у сфері кліматичних змін, запобігання стихійним лихам і боротьби з ними, покращення спроможності справлятися з посухою та проникненням у ґрунт солоної води, захисту навколишнього середовища тощо. Обидві сторони зобов'язалися співпрацювати на регіональних і міжнародних форумах, таких як Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Меконг та Організація Об'єднаних Націй, а також розвивати механізми економічного співробітництва в рамках Всеосяжної та

прогресивної угоди про Транстихоокеанське партнерство, а також в рамках Всебічного регіонального економічного партнерства [10].

У ході свого візиту прем'єр-міністр Японії Й. Суга підтвердив намір своєї країни продовжувати активну допомогу В'єтнаму у реалізації його національної програми з індустріалізації та модернізації через програму Офіційної допомоги розвитку. Він також пообіцяв продовжити співробітництво з В'єтнамом у реалізації національної стратегії індустріалізації країни відповідно до Рамкової угоди про співпрацю між В'єтнамом і Японією до 2030 р. [11]. Крім того було оголошено, що Японія надасть В'єтнаму 500 млн дол. США на розвиток інфраструктури. Це, насамперед, будівництво нових та модернізація існуючих автомобільних доріг, мостів та електростанцій.

У спільній заяві за підсумками візиту сторони досягли згоди щодо поглиблення торговельно-економічної співпраці. До того ж Японія надасть підтримку В'єтнаму у трансформації моделі його економічного розвитку. Японія, яка є найбільшим донором В'єтнаму в рамках програми Офіційної допомоги розвитку, пообіцяла продовжувати та посилювати допомогу В'єтнаму у розбудові інфраструктури та розробці природних ресурсів країни [12]. Японія сприятиме підвищенню ефективності використання В'єтнамом Офіційної допомоги розвитку та планує виділити на ці цілі близько 835 млн дол. США.

Важливо зазначити, що у листопаді 2023 р. президент В'єтнаму В.В. Тхионг здійснив офіційний візит до Японії з нагоди 50-річчя встановлення дипломатичних відносин між двома державами. Відбулись зустрічі президента СРВ з японським імператором Нарухіто та імператрицею Масако, з прем'єр-міністром Японії Ф. Кішидою. За підсумками зустрічі Президент СРВ та прем'єр-міністр Японії оприлюднили спільну заяву щодо підвищення рівня відносин між Японією і В'єтнамом до всеосяжного стратегічного партнерства заради миру і процвітання в Азії та в усьому світі.

Триває зближення В'єтнаму зі *Сполученими Штатами Америки*. В'єтнам розглядає співробітництво з США через призму економічної вигоди (США є найбільшим ринком збуту в'єтнамських товарів), а також як противагу китайській експансії у регіоні. Так, показовим в плані перспективи американської присутності в регіоні став виступ екс-міністра оборони США Р. Гейтса під час його перебування в Ханой. Зокрема, він заявив, що «...протягом тривалого часу Сполучені Штати були активним гравцем в регіоні, і станом на теперішній час будуть продовжувати брати участь не тільки в економічних питаннях, а й у питаннях регіональної безпеки». Тим самим було підтверджено позицію США щодо необхідності вирішення спірних питань на багатосторонньому рівні, а не виключно у двосторонньому форматі між країнами, інтереси яких перетинаються у Південно-Китайському морі, як це пропонує Китай.

Влітку 2012 року відбулись спільні американсько-в'єтнамські військово-морські навчання, які були вкрай негативно сприйняті Китаєм. У ході 3-го раунду в'єтнамсько-американського Діалогу з питань оборонної політики, В'єтнам та США домовились продовжувати практику спільних навчань на морі. У відповідь заступник міністра закордонних справ КНР заявив, що деякі сусіди Китаю «грають з вогнем» і застеріг США від втручання в його справи.

У 2013 р. відбувся візит Президента В'єтнаму Ч.Т. Санга до США, який став другим в історії візитом Глави СРВ до Сполучених Штатів після нормалізації дипломатичних відносин між двома країнами у 1995 році. Двосторонні відносини між двома державами продовжують інтенсивно розвиватись, особливо після того, як у 2013 р. було встановлено відносини всебічного партнерства між В'єтнамом та США. Американське керівництво наголошує на важливій ролі В'єтнаму в регіоні Південно-Східної Азії і висловлює бажання посилювати своє співробітництво з цією країною. У 2016 р., під час свого візиту до СРВ, президент США Б. Обама оголосив про повне зняття ембарго на поставки американської зброї до В'єтнаму. Це

рішення було спрямоване на те, щоб допомогти В'єтнаму посилити обороноздатність військово-морських сил СРВ та безпеку її морських кордонів. Це дає нам змогу говорити про те, що політика США стосовно В'єтнаму цілком відповідає американській стратегії зміни балансів в регіоні Південно-Східної Азії.

Водночас торговельне співробітництво між В'єтнамом і США розвивається стрімкими темпами. Обсяги товарообігу між двома країнами у 2023 р. досягли позначки у 128,71 млрд дол. США, що у 285 разів більше, ніж цей показник становив у 1995 р. (рік нормалізації дипломатичних відносин між В'єтнамом і Сполученими Штатами). При цьому В'єтнам має значне позитивне сальдо, яке становило 109,13 млрд дол. США у 2023 р. Треба також зазначити, що ринок Сполучених Штатів займає перше місце за обсягами в'єтнамського експорту, який дорівнював у 2023 р. 118,92 млрд дол. США, випереджаючи при цьому всі країни ЄС разом взяті, а також КНР та Японію.

Однак, попри триваюче між країнами зближення, на порядку денному залишається низка розбіжностей з окремих актуальних питань, зокрема щодо дотримання прав людини та релігійних свобод у В'єтнамі, подолання наслідків застосування військово-повітряними силами США дефоліанту «агенту оранж» під час В'єтнамської війни тощо. Крім того, у ході всіх зустрічей представники в'єтнамського уряду закликають США визнати СРВ країною з ринковою економікою та включити її до Генеральної системи преференцій.

Водночас, одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики Ханоя залишається європейський. Для *Європейського Союзу* співробітництво з В'єтнамом становить інтерес через те, що економічні та політичні позиції ЄС у Південно-Східній Азії помітно поступаються американським і китайським. В'єтнам же зацікавлений у розвитку відносин з ЄС, оскільки цей вектор формує суттєву протизвагу у відносинах з основними торговельними партнерами, – США, КНР, Японією.

У червні 2019 р. відбулось підписання угоди між В'єтнамом і Європейським Союзом про створення Зони вільної торгівлі. Ще раніше було також укладено Угоду про партнерство та всебічне співробітництво між СРВ та ЄС. Ринок країн Євросоюзу посідає друге місце за обсягами експорту в'єтнамських товарів (47,59 млрд дол. США у 2023 р.), а Європейський Союз є другим за обсягом інвестором в економіку СРВ. В'єтнамом встановлено відносини стратегічного партнерства з Німеччиною, Францією, Великобританією, Іспанією та Нідерландами. Проте, основними питаннями, щодо яких сторони поки що не можуть знайти консенсусу, залишаються міграційна політика та права людини.

Досить тісними й динамічними є відносини стратегічного партнерства з *Росією*. Регулярно відбувається обмін візитами на високому та найвищому рівнях. Так, у 2001, 2006, 2010, 2013, 2017 та 2024 рр. відбулись офіційні візити президента РФ у В'єтнам. У ході візиту в 2017 р. президент РФ взяв участь у саміті країн-членів АТЕС, що проходив у місті Дананг (СРВ). Водночас, на запрошення російського керівництва з офіційними візитами Росію відвідали в 2002, 2010, 2014 та 2018 рр. генеральний секретар ЦК Комуністичної партії В'єтнаму, а в 2004, 2008, 2012, 2017 та 2021 рр. Президент СРВ. Також регулярно проводяться зустрічі глав держав у рамках багатосторонніх міжнародних форумів, зокрема АТЕС, АСЕМ, АСЕАН+РФ тощо. У листопаді 2013 р. за результатами державного візиту президента РФ у В'єтнам була прийнята спільна заява про подальше зміцнення відносин всеохоплюючого стратегічного партнерства між двома країнами. З метою подальшого розвитку таких відносин 2019 рік було проголошено перехресним Роком В'єтнаму в Росії та Росії у В'єтнамі.

Важливим елементом економічної взаємодії РФ і В'єтнаму є співробітництво в енергетичній, зокрема нафтогазовій, галузі, де основним об'єктом є російсько-в'єтнамське (колишнє радянсько-в'єтнамське) СП з видобутку нафти та газу на континентальному шельфі Півдня В'єтнаму – «В'єтсовпетро» (65 % видобутку нафти у країні). Продовжується реалізація

спільних проектів у галузі енергетики, зокрема щодо розширення і модернізації в'єтнамського нафтопереробного заводу «Зунгкуат», а також спорудження першої атомної електростанції в СРВ. У жовтні 2010 р., в рамках візиту президента РФ Д. Медведєва до В'єтнаму, було підписано міжурядову угоду, яка передбачала будівництво першої в країні атомної електростанції «Ніньтхуан-1» з чотирма реакторами. У листопаді 2011 р. в ході візиту Президента СРВ до Росії було укладено угоду щодо надання Російською Федерацією кредиту у розмірі 8 млрд дол. США на будівництво атомної електростанції «Ніньтхуан-1», а також додатково 500 млн дол. США на створення центру ядерної науки і технологій на території В'єтнаму.

Російська Федерація підтвердила готовність розпочати підготовку персоналу для майбутньої атомної електростанції, що споруджується у В'єтнамі, та навчання в'єтнамських спеціалістів-ядерників у вищих навчальних закладах РФ. Будівництво атомної електростанції «Ніньтхуан-1» мало розпочатись у 2014 р., перший блок планувалося ввести в експлуатацію в 2020 р., останній четвертий – в 2024 р. Пізніше, у листопаді 2015 р. дата введення атомної електростанції в експлуатацію була перенесена з 2024 р. на 2028 р., а в листопаді 2016 р. В'єтнам призупинив будівництво АЕС. Причиною цього стало зниження росту енергоспоживання в СРВ, а також зниження світових цін на нафту і вугілля. В'єтнамом було оголошено, що в енергетичному плані країни до 2030 р. бюджет на атомну енергетику не закладений.

Також однією з основних сфер взаємодії між РФ і В'єтнамом є військова галузь. Так, у ході візиту прем'єр-міністра СРВ до Росії в 2009 р. було підписано низку контрактів на постачання до В'єтнаму озброєння і військової техніки, зокрема підводних човнів та винищувачів, на загальну суму 1,6 млрд дол. США.

Російські компанії суттєво вииграють від наявності між сторонами регулярних політичних контактів високого рівня, системної роботи спільних міжурядових органів.

Двостороння торгівля між Росією і В'єтнамом досягла рекордного рівня у 7,1 млрд дол. США в 2021 р., збільшившись на 25,9 % (на 1,46 млрд дол. США) порівняно з 2020 р. Однак через санкції, запроваджені проти Росії внаслідок її вторгнення в Україну, обсяг двосторонньої торгівлі з В'єтнамом скоротився більш ніж удвічі наприкінці 2023 р. до приблизно 3 млрд дол. США.

Водночас доволі гострими питаннями двосторонніх відносин є проблеми в'єтнамців у РФ через зростання спрямованої проти них дискримінації та обмеження на здійснення підприємницької діяльності, а також обмежувальні санкції з боку Росії щодо імпорту в'єтнамських продуктів.

Протягом останніх років продовжувалось зближення В'єтнаму з *Індією*. У ході візиту президента Індії до В'єтнаму в 2014 р. обидві сторони погодились продовжувати співпрацю в рамках регіональних і міжнародних форумів та підтвердили зобов'язання підтримувати кандидатури один одного на виборах непостійних членів Ради безпеки ООН. Керівники двох країн були одностайні в баченні важливості забезпечення безпеки судноплавства у Південно-Китайському морі (ПКМ), врегулювання спорів у цьому регіоні мирним шляхом на основі поваги до міжнародного права, зокрема Конвенції ООН з морського права 1982 р., а також дотримання Декларації про правила поведінки сторін у ПКМ.

Стало розвиваються відносини СРВ з країнами Африки, Середнього та Близького Сходу, Південної Азії та Латинської Америки, країнами-учасницями Руху неприєднання.

Зовнішня політика СРВ націлена на забезпечення сприятливих зовнішніх умов для реалізації стратегії оновлення, здійснення планів економічного будівництва, проведення соціально-економічних реформ, формування системи міжнародних відносин, сприятливих для мирного та стійкого розвитку країни. Звідси – прагнення до зміцнення міжнародної безпеки, до подолання негативних тенденцій у регіональних відносинах,

врегулювання конфліктних ситуацій, вироблення “кодексу поведінки” держав АТР. Відносно слабкий В’єтнам, для того, щоб досягти поставлених завдань, постійно наголошує на так званій “дружній до всіх” політиці, отримуючи від цього помітні дивіденди.

Плідною щодо інтеграції В’єтнаму у світову спільноту є його діяльність у рамках таких міжнародних структур, як АТЕС, АСЕМ, Міжнародна організація франкофонії, Рух неприєднання. Останніми найважливішими для СРВ зовнішньополітичними подіями стали: обрання двічі до складу непостійних членів Ради Безпеки ООН (2007 та 2019 рр.), набуття членства у Світовій організації торгівлі (січень 2007 р.), ратифікація Статуту АСЕАН (березень 2008 р.), головування в АСЕАН у 2010 та 2020 рр. У червні 2019 року В’єтнам вдруге був офіційно обраний непостійним членом Ради безпеки ООН на період 2020-2021 рр. Це є свідченням того, що В’єтнам намагається відігравати ще більш значну роль в ООН, яка високо оцінює поступ В’єтнаму у подоланні бідності та реалізації Цілей Тисячоліття.

### **Використані джерела та література:**

1. Nguyễn Khắc Viện. Vietnam. A long history. Thế Giới Publishers. Hanoi. 2009.
2. Đỗ Đức Thịnh. Vietnam. A Chronological History. Nhà Xuất Bản Thế Giới. Hanoi. 2020.
3. Thayer C. Background Brief. Vietnam’s Intervention in Cambodia, 1978-89. URL: <https://www.viet-studies.net/kinhte/Thayer-VNCambodiaIntervention.pdf>
4. Lai C.A Coercive Brotherhood: Sino-Vietnamese Relations from the 1990s to 2018. *Journal of Contemporary China*. 2019. DOI:10.1080/10670564.2019.1645484
5. David W. P. Elliott, Changing Worlds: Vietnam’s Transition from Cold War to Globalization. Oxford: Oxford University Press, 2012, 408 pp.
6. Schuler, P. Vietnam’s foreign policy under Đổi Mới. *Pacific Affairs*, 2020. Vol. 93, № 1, March 2020.
7. Albuyeh R., & Paradis M. Thawing Rivalries and Fading Friendships: An Experimental Approach to Rapprochement and Alienation. *Political Psychology*, 2018, № 39(4), P. 811-827. URL: <https://doi.org/10.1111/pops.12441>

8. Milestones in Bilateral Relations between the Socialist Republic of Vietnam and Japan. *Consulate General of the Socialist Republic of Vietnam in Osaka – Japan*. URL: <https://vnconsulate-osaka.org/en/milestones-bilateral-relations>
9. Strong ties bind Vietnam, Japan. *The Japan Times*. March 17, 2014. URL: [https://classified.japantimes.com/nationalday/pdfs/20140317-Vietnamese\\_president--s\\_visit.pdf](https://classified.japantimes.com/nationalday/pdfs/20140317-Vietnamese_president--s_visit.pdf)
10. Japan Prime Minister Suga Travels to Vietnam for Bilateral Talks. *Voice of America*. October 19, 2020. URL: [https://www.voanews.com/a/east-asia-pacific\\_japan-prime-minister-suga-travels-vietnam-bilateral-talks/6197320.html](https://www.voanews.com/a/east-asia-pacific_japan-prime-minister-suga-travels-vietnam-bilateral-talks/6197320.html)
11. Decision No. 1043/QĐ-TTg approving Vietnam’s industrialization strategy within the framework of Vietnam – Japan cooperation through 2020 with a vision toward 2030. *United Nations Environment Program. Law and Environment Assistance Platform*. URL: <https://leap.unep.org/en/countries/vn/national-legislation/decision-no-1043qd-ttg-approving-vietnams-industrialization>
12. Tsuno M. The Role of Japanese Official Development Assistance in Viet Nam’s Socio-economic Development. *Economic Research Institute for ASEAN and East Asia*. URL: [https://www.eria.org/uploads/7\\_ch\\_3-Role-of-Japanese-in-VietNam.pdf](https://www.eria.org/uploads/7_ch_3-Role-of-Japanese-in-VietNam.pdf)

**ВПЛИВ БЕЗПЕКОВОЇ СИТУАЦІЇ  
В ПІВДЕННО-КИТАЙСЬКОМУ МОРІ  
НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ В'ЄТНАМУ ТА ФІЛІППІН**

*Анотація. Метою статті є висвітлення змін, які відбулися у зовнішній політиці В'єтнаму і Філіппін під впливом неправомірної політики КНР у Південно-Китайському морі у 2009–2016 рр. Використання КНР сили і загрози силою та порушення норм міжнародного права примусили В'єтнам і Філіппіни суттєво посилити співробітництво з США у сфері безпеки та оборони. Водночас вони реалізовували стратегію хеджування шляхом розвитку співробітництва з усіма великими державами, включаючи КНР, з метою уникнення залежності від США. Неefективність зусиль США стримати неправомірні дії КНР політичними та дипломатичними засобами, обумовила кардинальні зміни у зовнішній політиці їхнього союзника Філіппін за адміністрації Р. Дутерте, а саме – поступки КНР і згорання співробітництва з США.*

**Ключові слова:** Південно-Китайське море, В'єтнам, Філіппіни, КНР, США, Південно-Східна Азія.

*Annotation. Gorodnia N.D. The Impact of Security Situation in the South China Sea on the Foreign Policies of Vietnam and the Philippines. This article intends to highlight the changes in the foreign policy of Vietnam and the Philippines under the influence of China's increasingly assertive policy in the South China Sea in 2009-2016. China's use of force and threat of force in violation of international law made Vietnam and the Philippines to significantly strengthen cooperation with the United States in the security and defense. At the same time, they implemented a hedging strategy by developing cooperation with all major powers, including China, in order to avoid dependence on the U.S. The ineffectiveness of the U.S. efforts to curb China's assertive actions by political and diplomatic means led to radical changes in the foreign policy of its ally the Philippines. Under R. Duterte's administration they made concessions to China and curtailed cooperation with the United States.*

**Key words:** South China Sea, Vietnam, Philippines, China, United States, Southeast Asia.

Ситуація в Південно-Китайському морі має суттєвий вплив на регіональну безпеку в Південно-Східній Азії (ПСА) та ширшому регіоні. Тривалий час тут існують територіальні суперечності між КНР і деякими державами Південно-Східної Азії, а також між державами ПСА, в основі яких – принцип «виключних економічних зон».

Згідно з Конвенцією ООН з морського права 1982 р., кожна держава має право на «виключну морську економічну зону» у морському просторі максимальною шириною 200 морських миль від найближчої точки її берегової лінії. Проте Закон КНР про кордони в Південно-Китайському морі 1992 р. визначив їх по «лінії дев'яти пунктирів», яка поширюється на 200 морських миль виключних морських економічних зон інших держав. При збільшенні економічних і військових можливостей Китаю, його політика в Південно-Китайському морі ставала більш наполегливою. У зв'язку з цим посилились територіальні суперечності КНР з окремими державами Південно-Східної Азії, передусім з В'єтнамом і Філіппінами. Це мало суттєвий вплив на їхню зовнішню політику.

Безпекова ситуація у Південно-Китайському морі є предметом постійної уваги дослідників наукових центрів держав Азійсько-Тихоокеанського регіону [1, 2, 3, інші]. Переважно це праці політологів, які відстежують поточну ситуацію, особливо в період загострення, для вироблення політичних рекомендацій. Традиційні регіональні стратегії безпеки держав ПСА розкрито у статті австралійської дослідниці Е. Го [4]. У працях української дослідниці В. Мусійчук (Інститут сходознавства НАН України) [5, 6] проаналізовано концепт стратегічного партнерства у зовнішній політиці В'єтнаму, висвітлено оцінки в'єтнамськими політиками відносин між СРВ і КНР. Стратегія і політика В'єтнаму в контексті конфлікту з КНР в Південно-Китайському морі, зокрема, аналізується у статтях в'єтнамських науковців Фам Нгок Мінх Транг [2], Нгуена Зе Фуона [7] і філіппінського вченого Річарда Джавада Ейдаріана [8].

Зміни в політиці Філіппін стосовно Китаю під впливом зростання китайської могутності й наполегливості в Південно-Китайському морі висвітлюються в публікаціях Е. Боуера, Й. Саккоманно [9] і Р. Круз де Кастро [10].

Окремий напрямок досліджень представляють праці, у яких розкривається динаміка розвитку співробітництва В'єтнаму [11–14] і Філіппін [15–17] з США у сферах безпеки та оборони, інтереси сторін і чинники, які впливали на прогрес чи регрес їхнього співробітництва. Значна увага авторів приділяється змінам у стратегічній ситуації в Південно-Китайському морі.

Окремі аспекти проблематики цієї статті висвітлені у працях її автора, Н. Городньої [18–20].

Метою цієї статті є висвітлення змін, які відбулися у зовнішній політиці В'єтнаму і Філіппін під впливом посилення напористої політики КНР у Південно-Китайському морі у 2009–2016 рр.

Для держав Південно-Східної Азії «виняткова економічна зона» в Південно-Китайському морі має важливе значення з точки зору контролю над морськими шляхами через їхні території, безперешкодного використання рибних ресурсів, а також розвідування і видобутку енергетичних ресурсів на морському шельфі, що стало можливим після винайдення на початку ХХІ ст. відповідних технологій. Для КНР контроль над Південно-Китайським морем, окрім цього, є важливим також з точки зору приєднання Тайваню.

Оскільки через стратегічні морські шляхи Південно-Китайським морем проходить значна частина світової торгівлі, ситуація в цьому регіоні має не лише регіональне, а й глобальне значення.

На початку 1995 р. китайські війська окупували риф Пангалібан, який за Конвенцією ООН з морського права належав до виняткової економічної зони Філіппін. У липні 1995 р. – березні 1996 р. з метою тиску на Тайвань КНР здійснила серію військових навчань у Тайванській протоці, включаючи використання ракет. Тайванська криза продемонструвала можливість

силового приєднання Тайваню до КНР. Посилились також суперечності між Китаєм і Японією за острови Сенкаку у Східно-Китайському морі, що спричинило погіршення китайсько-японських відносин.

Під впливом силової політики КНР у 1995–1996 рр. регіональні держави почали зміцнювати союзи і партнерства з США, які суттєво послабились після закінчення Холодної війни. Якщо на початку 1990-х рр. сенат Філіппін не ратифікував угоду про продовження оренди США стратегічно важливої військово-морської бази Субік, під впливом окупації Китаєм рифу Панганібан, Філіппіни виявили зацікавленість у відновленні військового співробітництва з США. Результатом цього було підписання двосторонньої військової угоди з США, відомої як *VFA* (англ. *Visiting Forces Agreement*), яка дозволяла відновити двосторонні військові навчання на територіях Філіппін та США [19].

Китаю вдалося відновити позитивний регіональний імідж під час Азійської фінансово-економічної кризи 1997–1998 рр., коли він продемонстрував прагнення побудувати «дружнє, мирне і процвітаюче сусідство». З грудня 1997 р. почав функціонувати форум «АСЕАН+3» за участі країн Південно-Східної та Північно-Східної Азії, включаючи КНР, але без участі США та інших не азійських держав.

У 2002 р. КНР і АСЕАН підписали Рамкову угоду про створення зони вільної торгівлі, а також Декларацію про поведінку сторін у Південно-Китайському морі, що дозволило на деякий час розрядити напруження. У наступні роки КНР і АСЕАН підписали угоди про вільну торгівлю товарами і послугами, а також про інвестиції. З 2005 р. КНР в односторонньому порядку відкрила свої ринки для держав-членів АСЕАН. Угода про вільну торгівлю КНР і АСЕАН (КАФТА) повністю набула чинності з 1 січня 2010 р. [18, с. 172–191].

На початку XXI ст. КНР реалізовувала стратегію «мирного розвитку» і здійснювала «дипломатію посмішок». Завдяки «м'якій силі», передусім розвитку торговельно-економічних зв'язків на регіональному,

субрегіональному і двосторонньому рівнях та допомозі розвитку найбідніших регіональних держав (через пільгові кредити і гранти), суттєво посилювався вплив КНР у Південно-Східній Азії. Держави ПСА почали розглядати відносини з КНР передусім з точки зору торговельно-економічних можливостей, а територіальні диспути в Південно-Китайському морі відійшли на другий план.

В умовах глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр., коли західні ринки суттєво скоротилися, а економіка КНР продовжила зростати, суттєво зросла економічна залежність держав АСЕАН від КНР. В умовах кризи різко посилювався не лише регіональний, але й глобальний вплив КНР – фінансовий, економічний, політичний. Паралельно зросли геополітичні амбіції КНР, включаючи трансформацію в своїх інтересах світового порядку (в якому, як вважали не тільки в Пекіні, а й у Москві, домінували держави Заходу). Паралельно посилювалась неправомірність політики КНР у Південно-Китайському та Східно-Китайському морях, і, відповідно, територіальні спори з деякими регіональними державами. Потужним чинником їх посилення були прогнози стосовно великих запасів нафти і газу на шельфі Південно-Китайського моря. Тому в центрі конфліктів опинилися судна, які здійснювали такі розвідки.

У 2009–2010 рр. відновилися рейди патрульних човнів КНР, які стежили за виконанням Закону про морські кордони 1992 року. У 2009–2010 рр. це виявилось передусім у затримці в'єтнамських рибаків у винятковій економічній зоні В'єтнаму біля Парасельських островів і захопленні їхніх риболовецьких суден. До цього додалися дії, які зривали розвідки енергетичних ресурсів на морському шельфі. У 2009 р. китайські патрульні затримали неподалік Парасельських островів більше 100 в'єтнамських рибаків, у першій половині 2010 р. – близько 50. У квітні 2010 р. китайський уряд заявив, що Південно-Китайське море є одним з «основних інтересів» КНР [14, с. 7]. Також були оголошені плани КНР розвивати туризм на одному з Парасельських островів, за який дві держави воювали у 1974 р.

У 2010 р., коли В'єтнам головував в АСЕАН і формував порядок денний регіональних форумів, він виніс на обговорення питання про ситуацію в Південно-Китайському морі. Спочатку секретар оборони США Р. Гейтс під час діалогу Шангри-Ла у Сингапурі у червні 2010 р., а в наступному місяці держсекретар Х. Клінтон на Регіональному форумі АСЕАН заявили про стратегічний інтерес США у захисті вільного судноплавства у Південно-Китайському морі, важливого для міжнародної торгівлі. Х. Клінтон повідомила також, що США сприятимуть багатостороннім переговорам між КНР і АСЕАН з цього питання [21]. Йшлося про розробку і підписання КНР і АСЕАН обов'язкового для виконання Кодексу поведінки в Південно-Китайському морі, який мав замінити політичну Декларацію про поведінку сторін у Південно-Китайському морі 2002 р. Китай прагнув урегулювати це питання на двосторонній основі окремо з кожною зацікавленою державою. Тому в Пекіні заяву Х. Клінтон оцінили як антикитайський акт.

Уникнення домінування однієї держави у Великій Східній Азії було одним з найважливіших завдань регіональної політики США впродовж усього ХХ ст. Домінування Китаю в Південно-Китайському морі могло створити перешкоди для міжнародної торгівлі, у тому числі для постачання критично важливих енергетичних ресурсів для союзників США – Японії та Республіки Кореї. Воно створювало додаткові загрози для регіональної безпеки, могло сприяти розвитку силової політики КНР, посиленню тиску на держави ПСА і, передусім, на Тайвань.

Протиправні дії китайських патрульних човнів у Південно-Китайському морі проти в'єтнамських суден, які розвідували поклади нафти на морському шельфі, продовжилися у 2011-2013 рр. Китайські патрулі перешкоджали діям в'єтнамських суден і перерізали їхні кабелі [14, с. 7].

Найбільшим був інцидент у травні 2014 р. біля Парасельських островів (через два місяці після анексії Росією Криму). Китайська національна офшорна нафтова корпорація (CNOOC) розмістила тут мобільну бурову

установку для видобутку нафти. Оскільки це була територія, яка згідно з Конвенцією ООН з морського права була винятковою економічною зоною СРВ, Ханой закликав Пекін прибрати обладнання і припинити буріння, виступив з численними протестами, виніс це питання на обговорення АСЕАН і погрожував звернутися до міжнародного суду. Коли до місця буріння прибули в'єтнамські патрульні човни, китайські патрулі застосували проти них водяні гармати.

Політика КНР в Південно-Китайському морі спонукала керівництво СРВ до розвитку співробітництва з США у сфері безпеки. Прогрес у цьому напрямку, включаючи військову і розвідувальну сфери, спостерігався з кінця 2003 р., коли дві держави здійснили стратегічну переоцінку стрімкого зростання регіонального впливу Китаю і почали вважати двостороннє співробітництво корисним для підтримки регіонального балансу сил. У листопаді 2003 р. відбувся перший візит військового корабля США в порт міста Хошимін (колишній Сайгон). З того часу візити кораблів ВМФ США до портів Хошимін і Дананг відбувалися щорічно [22]. Проте, за оцінкою посла США у В'єтнамі Р. Бургхарта, тогочасні стратегічні зрушення у двосторонніх відносинах не варто було переоцінювати. Незважаючи на високу оцінку ролі США у підтримці регіонального балансу сил, найбільш важливими для В'єтнаму залишалися відносини з Китаєм, а недовіра до США зберігалася [23].

Позиція В'єтнаму змінилася починаючи з 2009 р. під впливом дій КНР у Південно-Китайському морі. Готовність в'єтнамського керівництва розвивати співробітництво з США у сфері безпеки суттєво зросла. Унаслідок цього зазначене співробітництво перейшло на новий рівень. У 2009 фінансовому році США вперше виділили кошти на військову допомогу В'єтнаму [11, с. 21].

У серпні 2010 р., з нагоди 15-річчя нормалізації американсько-в'єтнамських відносин, в порт Дананг прибули авіаносець «Джордж Вашингтон» і есмінець «Джон Маккейн», які взяли участь у навчаннях

небойового характеру. Такі заходи, як Військово-морська діяльність (Naval Engagement Activity), стали щорічними. З часом їхній формат розширився, включаючи взаємодію військових на узбережжі та на морі у сферах пошуку і порятунку, безпеки довкілля, знешкодження мін, підтримки безпеки на морі.

17 серпня 2010 р. у Ханой відбувся перший політичний Діалог СРВ і США у сфері оборони на рівні заступників міністрів міністерств оборони. Він став майданчиком для прямих переговорів між військовими і доповнив політичний, безпековий та оборонний Діалог, який відбувався з 2008 р. Параметри нових двосторонніх відносин у сфері безпеки обговорювались під час візиту у Вашингтон заступника міністра оборони СРВ (вересень 2010 р.). У жовтні В'єтнам відкрив порт в бухті Камран для надання іноземним кораблям технічної й логістичної підтримки на комерційній основі. Першими, хто скористався такими послугами по ремонту та обслуговуванню кораблів, були США [13].

Для США ключовим компонентом співробітництва з В'єтнамом у сфері оборони було отримання доступу військових кораблів до стратегічно важливої бухти Камран. Вона розглядалась як важлива складова безпекової інфраструктури США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Проте В'єтнам відкрив цей порт, по-перше, для небойових кораблів, по-друге, для всіх держав, а не тільки США.

В'єтнам був найбільше зацікавлений у модернізації військово-морських сил і розвитку здатності захищати свої кордони в Південно-Китайському морі. У зв'язку з цим в'єтнамський уряд прагнув зняття США ембарго на продаж зброї й устаткування летального характеру, який Америка використовувала як засіб дипломатичного тиску, щоб спонукати В'єтнам покращити ситуацію з правами людини у В'єтнамі. В'єтнамський уряд розцінював це як втручання США у внутрішні справи СРВ [20].

За словами віце-прем'єр-міністра і міністра закордонних справ В'єтнаму Фам Бінь Мінь (2010 р.), в'єтнамський уряд намагався захистити свої інтереси у Південно-Китайському морі п'ятьма шляхами: через

регулярний діалог між урядами СРВ і КНР, представниками компартій і військовими двох держав; підтримку Декларації 2002 р. про поведінку сторін в Південно-Китайському морі та розроблення на її основі Кодексу поведінки, обов'язкового для виконання; інтернаціоналізацію диспуту в Південно-Китайському морі шляхом інформування про нього на міжнародних форумах; прискорення програм оборонної модернізації з акцентом на покращенні повітряних і морських можливостей; диверсифікацію зовнішніх відносин шляхом поширення партнерства на широке коло держав [13].

У вересні 2011 р. В'єтнам і США підписали Меморандум про взаєморозуміння у розвитку двостороннього оборонного співробітництва. Його пріоритетними сферами були безпека на морях, зв'язки між оборонними університетами і дослідницькими інститутами, регулярний діалог на високому рівні у сфері оборони. Згода в'єтнамського уряду підписати з США такий документ була важливим показником готовності В'єтнаму розширити військове співробітництво. Того ж року міністерство оборони СРВ вперше направило офіцерів на навчання в американські військові коледжі та інші інституції [11, с. 20].

У 2011 р. розпочався «стратегічний поворот» політики США до Східної Азії та Азійсько-Тихоокеанського регіону. Однією з його основних цілей було визначено збереження регіонального міжнародного порядку, заснованого на певних правилах, за якого великі держави не використовують силу чи загрозу силою для реалізації своїх національних інтересів. У Пекіні «перебалансування» політики США на Східну Азію розцінили як реалізацію стратегії стримування Китаю.

Демонстрацією стратегічного повороту стало 8-денне тихоокеанське турне президента Б. Обами у листопаді 2014 р. Він також взяв участь у Східноазійському саміті, до якого США приєдналися у 2011 р. За ініціативи США до порядку денного саміту було включене питання про територіальні диспути в Південно-Китайському морі. Б. Обама акцентував на морській безпеці, заснованій на правилах, включаючи свободу навігації і польотів,

засудив використання сили чи погрози силою, підтримав дипломатичний процес урегулювання диспутів, включаючи розробку АСЕАН і КНР Кодексу поведінки в Південно-Китайському морі.

У червні 2012 р. секретар оборони США Л. Панетта відвідав В'єтнам, включно з портом Камран. Це був перший візит американського посадовця такого рівня до цієї стратегічної бухти після закінчення В'єтнамської війни, що мало символічне значення. Проте під час спільного брифінгу міністр оборони В'єтнаму повторив, що в'єтнамський уряд не розглядає доступ американського ВМФ до бухти Камран як одну з умов розширення двосторонніх зв'язків. У порт Камран могли входити лише небойові кораблі підтримки.

Розвиток співробітництва з США був лише одним з напрямів багатовекторної стратегії СРВ у сфері безпеки. Найбільше в'єтнамський уряд був зацікавлений у модернізації армії і флоту за допомогою США, а також у дипломатичній підтримці Вашингтону через порушення КНР міжнародних норм.

Паралельно з розвитком співробітництва з США, В'єтнам докладав багато зусиль для стабілізації відносин з КНР. Здійснювалися заходи для розвитку взаємної довіри через обміни між представниками компартій, урядів, а також діалоги та співпрацю між військовими. Така співпраця проходила у різних формах. З 2009 р. в'єтнамський та китайський флоти здійснювали щорічні спільні патрулювання у Тонкінській затоці. У 2010 р. відбулися перші візити військових кораблів СРВ у порти КНР і перші спільні морські навчання, спрямовані на пошук і порятунок на морях. Міністри оборони двох держав розпочали щорічний стратегічний діалог. У жовтні 2011 р. В'єтнам і Китай підписали Угоду про основні принципи, які є основою вирішення морських питань, на базі якої намагалися координувати свою діяльність в Південно-Китайському морі. У лютому 2012 р. міністри закордонних справ двох держав підтвердили прагнення до мирного вирішення морських питань, було встановлено гарячу лінію між МЗС двох

держав, створено механізм робочих зустрічей на рівні генеральних директорів з демаркації території і спільного розвитку поза межами Тонкінської затоки [11, с. 21; 14, с. 10].

В'єтнам і Філіппіни, відносини яких з Китаєм також ускладнилися через його неправомірні дії в Південно-Китайському морі, розраховували знову винести питання про ситуацію в Південно-Китайському морі на обговорення регіональних самітів у 2012 р. Проте Камбоджа, яка у тому році головувала в АСЕАН і приймала усі регіональні саміти, на прохання КНР не включила це питання у порядок денний. Як заявив речник МЗС Камбоджі, Китай виступає проти інтернаціоналізації диспутів із залученням США й інших держав, прагне вести двосторонні переговори з державами, з якими існують територіальні суперечності. Через позицію Камбоджі міністри закордонних справ АСЕАН вперше за 45 років зустрічей не змогли узгодити текст Спільного комюніке. Оскільки рішення в АСЕАН приймаються консенсусом, одна з держав-членів цієї Асоціації може заблокувати її рішення. Коли перед камбоджійським урядом постав вибір – солідарність з державами-членами АСЕАН чи з КНР, відносини з яким динамічно розвивалися, – він обрав Китай. У подальшому відносини між КНР і Камбоджею лише зміцнювались. У квітні 2019 р. був підписаний «План дій щодо побудови камбоджійсько-китайської спільноти спільного майбутнього». Унаслідок такого розвитку китайсько-камбоджійських відносин, Камбоджа отримувала можливість заблокувати будь-які спільні рішення АСЕАН, які не відповідали інтересам КНР.

У 2013 р. в США була сформована друга адміністрація Б. Обами, а в Китаї до влади прийшло нове покоління лідерів на чолі з Сі Цзіньпіном.

У липні 2013 р. відбувся візит у США президента В'єтнаму Чион Тан Шанга, під час якого він наголосив на важливості співробітництва у застосуванні принципів морського права. Дві держави оголосили про формування «всебічного партнерства». У Спільній заяві Чион Тан Шанга і Б. Обами як найбільш важливі виокремлювались три сфери співробітництва:

права людини, морська безпека і більш тісні зв'язки між військовими. Президенти домовились розширювати співробітництво між військовими, включаючи такі сфери як миротворчі операції, військова освіта та тренування, включаючи тренування берегової охорони [24].

У жовтні 2013 р. США підписали з В'єтнамом угоду про допомогу в розвитку берегової охорони. Було оголошено про надання В'єтнаму пакета допомоги для зміцнення морської безпеки, покращення можливостей здійснювати прибережне патрулювання, чому спряло заплановане надання впродовж кількох років щорічно по шість нових патрульних суден для берегової охорони, а також побудова тренувального об'єкта в північному місті Хайфон, пошук та порятунок, рятувальні роботи під час катастроф. Поза цим пакетом в'єтнамська берегова охорона мала у найближчий час отримати кілька катерів США, які вже були у використанні [12, с. 13-14].

Незважаючи на це, рішення з двох найбільш важливих для США і СРВ питань, – доступ військових кораблів США в бухту Камран і зняття американського ембарго на продаж В'єтнаму летальної зброї, – не були прийняті. Американські аналітики прогнозували, що співпраця у сфері розвитку берегової охорони залишиться найвищим рівнем оборонного співробітництва між США і В'єтнамом на середньострокову перспективу [12, с. 13].

Крім зближення з США, В'єтнаму паралельно розвивав співробітництво з іншими регіональними державами. Так, у листопаді 2013 р. відбувся візит генерального секретаря Комуністичної партії В'єтнаму Нгуен Фу Чонга в Індію, під час якого було підписано вісім угод. Серед них – угоди про енергетичне співробітництво і захист інформації у сфері оборони, які оцінювались як найбільш важливі у визначенні траєкторії двосторонніх відносин. В'єтнамський уряд запропонував Індії проекти з видобутку нафти в Південно-Китайському морі, індійський уряд В'єтнаму – кредитну лінію на 100 млн дол. на купівлю військового обладнання [25, с. 265–266].

Під керівництвом Сі Цзіньпіна глобальні амбіції КНР зросли, неправомірність її політики в Південно-Китайському і Східно-Китайському морях посилилась. У листопаді 2013 р. Китай оголосив про Зону розпізнавання повітряної оборони КНР (ADIZ) над Східно-Китайським морем. Вона покривала значну частину повітряного простору над цим морем, включно з островами Сенкаку, за приналежність яких КНР мала територіальні суперечки з Японією. Це означало, що Китай міг застосувати силу проти літаків, які не дотримуються його розпоряджень.

Встановлення Зони розпізнавання повітряної оборони КНР над Східно-Китайським морем відбулося без будь-яких консультацій КНР з Японією та США, в умовах часткового призупинення роботи американського уряду, спричиненого великим дефіцитом федерального бюджету, що призвело до встановлення режиму економії. Це стосувалося й оборонного бюджету США, скорочення якого було заплановане на наступні п'ять років. За оцінками оглядачів, це рішення Пекіну було частиною довгострокових зусиль Китаю змінити статус-кво і поставити під свій контроль як Східно-Китайське, так Південно-Китайське моря. Існувала занепокоєність, що Китай міг встановити таку само Зону щодо контролю Південно-Китайського моря. Пекін запевнив, що цього не станеться, але у 2013–2014 р. Китай розпочав будівництво штучних островів у Південно-Китайському морі, на яких могли бути побудовані аеродроми для повітряного контролю над цим морем. Паралельно китайський уряд почав реалізовувати масштабну ініціативу інфраструктурного будівництва «Пояс і шлях», який передбачав реалізацію масштабних інфраструктурних проєктів по всьому світу, на суші й на морях.

Під впливом інциденту в Південно-Китайському морі у травні 2014 р., коли відбулося розгортання китайської нафтової установки Haiyang Shiyou 981 у в'єтнамській винятковій економічній зоні (ВЕЗ) із залученням китайського військово-морського флоту з 6 бойових кораблів і 40 судноплавних берегових охоронних кораблів, відбулися подальші зрушення в оборонному співробітництві В'єтнаму та США. Під час цієї кризи міністр

закордонних справ СРВ Фам Бінь Мінь телефонував держсекретарю Дж. Керрі й просив підтримки США. У жовтні 2014 р. під час візиту Фам Бінь Міня у Вашингтон, американський уряд оголосив про часткову ліквідацію ембарго на продаж В'єтнаму озброєння, необхідного для захисту безпеки на морях [20]. Наступного місяця (у листопаді 2014 р.) під час візиту Б. Обама в КНР були підписані меморандуми про взаєморозуміння і заходи розвитку довіри між військовими США та КНР, що свідчило про бажання двох держав уникнути небезпечних сутичок на морях і в повітрі (нагадаємо, що це відбулося після анексії РФ українського Криму, під час розв'язаної Росією гібридної війни на Донбасі).

У контексті реалізації стратегії запобігання можливим ризикам, пов'язаних з силовими діями КНР у Південно-Китайському морі, у червні 2015 р. міністр оборони СРВ підписав зі своїм американським колегою Заяву про Спільне бачення оборонного співробітництва. Її зміст узгоджувався зі змістом Меморандуму 2011 р. і водночас розширював співробітництво у Південно-Китайському морі, включаючи підвищення взаємної інформованості про морські простори та більший доступ військових кораблів США до в'єтнамських портів [14, с. 11].

У липні 2015 р. відбувся перший за всю історію двосторонніх відносин офіційний візит у США політичного лідера В'єтнаму, Генерального секретаря Комуністичної партії Нгуєн Фу Чонга, що мало важливе символічне значення. Під час переговорів з Б. Обамою він підтвердив прагнення В'єтнаму розвивати співробітництво зі США у Південно-Китайському морі. Лідери двох держав заявили про обов'язок країн регіону забезпечити свободу навігації цим морем, підтримку мирного вирішення територіальних спорів відповідно до міжнародного закону і необхідність відмови від використання сили чи односторонньої зміни статус-кво [26].

Того ж місяця США оголосили про п'ятирічну Ініціативу з морської безпеки Південно-Східної Азії (MSI). Вона передбачала надання додаткової фінансової допомоги п'ятьом державам АСЕАН, включаючи В'єтнам, для

посилення їхньої здатності захищати свої кордони в Південно-Китайському морі [27].

З жовтня 2015 р. США почали здійснювати патрулювання Південно-Китайського моря біля створених КНР штучних островів для забезпечення свободи навігації. За другої адміністрації Б. Обама їх відбулося три. Операції зі свободи навігації в Південно-Китайському морі стали більш систематичними за наступної адміністрації Д. Трампа [1].

У травні 2016 р., під час візиту президента Обама у Ханой і Хошимін, було оголошено про повне зняття ембарго на продаж товарів військового призначення для В'єтнаму, щоб той мав можливість «захищати себе». Закупівлі у США (дрони, радарні системи, патрульні катери, літаки Р-3 Оріон тощо) мали сприяти модернізації військових можливостей В'єтнаму та диверсифікації джерел його військового постачання. Проте ці зміни мали відбуватися поступово, що обумовлювалось високою вартістю американського озброєння і необхідністю навчання персоналу для управління ним, а також необхідністю врегулювання цього питання з Росією, яка була основним постачальником озброєння та військового спорядження до В'єтнаму [20].

У жовтні 2016 р., вперше з часу В'єтнамської війни, два військових корабля США («Френк Кейбл» і «Джон Маккейн») увійшли у третій міжнародний порт у бухті Камран, відкритий В'єтнамом у березні цього ж року.

Незважаючи на суттєвий прогрес у розвитку співробітництва з США у сферах безпеки і оборони, відносини з Китаєм для СРВ залишалися важливими. В'єтнамський уряд намагався урівноважувати відносини з Вашингтоном і Пекіном, щоб уникнути залежності від США. Паралельно СРВ розвивала співробітництво у сфері безпеки з іншими регіональними державами, включаючи Японію, Індію та Австралію, особливо після кризи у відносинах з КНР 2014 року.

Посилення неправомірності дій КНР у Південно-Китайському морі в 2010 р. суттєво вплинуло також на політику Філіппін, які, на відміну від В'єтнаму, були союзником США за Взаємним договором про оборону 1951 р., а з 2003 р. мали статус «основного союзника США поза межами НАТО».

Спочатку президент Філіппін Бенігно Акіно III (з червня 2010 р.) намагався слідувати подвійній стратегії президента Г. Макапагал-Арройо (2001–2010 рр.) стосовно США та КНР, яку вона реалізовувала з 2004 р. Політологи характеризували її як «рівномірне балансування» (*omni-enmeshment, equi-balancing*) на противагу стратегічному балансуванню (*strategic balancing*) чи залежності від однієї великої держави (*bandwagoning*) [4, с. 138; 10, с. 311–314]. Водночас, з огляду на зростання напруження в Південно-Китайському морі, у січні 2011 р. у Вашингтоні відбувся перший Двосторонній стратегічний діалог США та Філіппін за участю представників зовнішньополітичних і оборонних відомств. США пообіцяли надати допомогу збройним силам Філіппін, для того, щоб вони могли патрулювати свої води, забезпечуючи, зокрема, і відкритість азійських морських ліній.

З лютого 2011 р. розпочалися китайсько-філіппінські інциденти у Південно-Китайському морі. Так, 2 березня 2011 р. два китайських патрульних судна перешкодили роботі філіппінського судна, яке на замовлення Департаменту енергетики Філіппін розвідувало запаси газу та нафти на острові (підводній вулканічній горі) Рід або Ректо у межах своєї виняткової економічної зони. У відповідь на протест уряду Філіппін, у посольстві КНР в Манілі заявили, що Китай має суверенітет над островами Нанша (Спратлі) та навколишніми територіями, тому Філіппіни повинні звертатися до Пекіна за дозволом на здійснення розвідки нафти у Південно-Китайському морі [15, с. 1–2; 19]. Аналогічні інциденти відбувались також й надалі.

Якщо спочатку адміністрація президента Б. Акіно у сфері безпеки була зосереджена на діяльності терористичних, кримінальних і повстанських угруповань, то під впливом інциденту на о. Рід пріоритетною стала

можливість Філіппін захищати свої морські території. У квітні 2011 р. Б. Акіно повідомив про збільшення витрат на морську оборону на наступні три роки і акцентував увагу на важливості альянсу з США [15, с. 5–6].

У червні 2011 р. адміністрація Акіно публічно заявила про необхідність дипломатичної та військової підтримки з боку США (згідно з Договором про взаємну оборону) у разі виникнення військової конфронтації з КНР за острови Спратлі. Посол США у Філіппінах відповів, що дві держави «будуть продовжувати тісно консультиватися з проблем Південно-Китайського моря, островів Спратлі та інших проблем» [10, с. 317]. Проте проблема полягала в тому, що у договорі 1951 р. не було чітко прописано за яких обставин держави мали надавати одна одній військову допомогу. Невизначеним залишалося питання, чи підпадають під цей договір спірні території в Південно-Китайському морі.

У щорічному Зверненні до нації у липні 2011 р. президент Акіно заявив про готовність Філіппін застосувати військову силу для захисту своєї території в Південно-Китайському морі. Він також розраховував на об'єднані зусилля АСЕАН в тиску на КНР і планував винести територіальні диспути в Південно-Китайському морі на розгляд ООН [9]. Наступного місяця Б. Акіно здійснив візит у Пекін для переговорів з Ху Цзінтао. Після цього він вирішив відкласти звернення до ООН, проте активізував переговори з США щодо взаємної оборони.

У листопаді 2011 р. глави зовнішньополітичних відомств Філіппін (А. дел Росаріо) і США (Х. Клінтон) підписали в Манілі Декларацію про принципи партнерства (Манільська декларація) з нагоди 60-річчя альянсу, якою підтвердили союзні зобов'язання за договором 1951 р., визначили спільне бачення стратегічного, політичного, економічного співробітництва та відносин у XXI ст. Проте Манільська декларація не визначила обставин, за яких США мали б захищати Філіппіни у разі конфлікту в Південно-Китайському морі. США намагались уникнути військового зіткнення з КНР через необхідність захищати інтереси свого союзника в Південно-

Китайському морі, тому обрали дипломатію. Того ж місяця Б. Обама підняв питання про територіальні суперечки в Південно-Китайському морі на Східноазійському саміті та закликав держави дотримуватися міжнародних правил і норм.

Паралельно США надавали допомогу в модернізації збройних сил Філіппін, проводили спільні військові навчання у сфері морської оборони. Забезпечення морської безпеки Філіппін було центральним завданням масштабних військових навчань «Балікатан» 2010–2012 рр. Інші спільні навчання включали CARAT, що відбувалися кожні два роки за участю США і окремих країн ПСА, і PHIBLEX. Водночас американські посадовці піднімали питання про встановлення більшої військової присутності США у Філіппінах. Не йшлося про постійні бази часів Холодної війни. Натомість США прагнули забезпечити більший доступ військових кораблів і літаків до портів і аеродромів Філіппін, отримати дозвіл на тимчасове перебування американських військ на філіппінських військових базах на ротаційній основі.

10 квітня 2012 р. розпочався черговий конфлікт між Філіппінами і Китаєм за мілину Скарборо у 135 милях від основної території Філіппін. Для обговорення ситуації, що склалася, у Вашингтоні відбулася перша зустріч міністрів закордонних справ і міністрів оборони двох держав у форматі «2+2». Х. Клінтон і Л. Панетта заявили, що США не підтримують в територіальних суперечках в Південно-Китайському морі жодну зі сторін, але як Тихоокеанська держава мають національний інтерес у свободі навігації, підтримці миру, стабільності та поваги до міжнародного закону, безперешкодній торгівлі морськими шляхами. США виступали за мирне вирішення проблеми на основі Конвенції ООН з морського права, а також шляхом спільної розробки АСЕАН і КНР Кодексу поведінки в Південно-Китайському морі.

У червні 2012 р. Б. Акіно просив Б. Обаму надати Філіппінам конкретні безпекові гарантії. Проте США порадили вивести свої збройні сили з мілини

Скарборо. Як тільки вони це зробили (18 червня 2012 р.), Китай окупував цю територію, що було для Філіппін великою втратою [10, с. 316; 17, с. 6].

У жовтні 2012 р. після двох років роздумів філіппінський уряд запросив флот США повернутися в бухту Субік для протидії зовнішнім загрозам і запобігання майбутнім кризам. Переговори з цього питання тривали понад півтора роки і завершилися підписанням двосторонньої Угоди про посилене співробітництво у сфері оборони (EDCA) у квітні 2014 р. (тобто через місяць після анексії Росією українського Криму) під час першого державного візиту президента Б. Обами у Філіппіни. Це була десятирічна угода, згідно з якою військові США отримали доступ до 5–8 баз збройних сил Філіппін на ротаційній основі, включаючи бази на о. Палаван біля о-вів Спратлі й у бухті Субік [10, с. 321; 16, с. 55].

Ця угода була підписана на умовах Філіппін. Вона надавала американським військовослужбовцям доступ до «узгоджених локацій», тобто окремих баз, де вони могли перебувати на ротаційній основі, будувати нові об'єкти і вдосконалювати ті, що існують. Усі військові об'єкти, які могли використовувати військовослужбовці США, перебували у власності й під контролем збройних сил Філіппін, які також могли їх використовувати, а командувач філіппінських баз мав безперешкодний доступ до них. Будь-які будівельні чи інші види діяльності всередині цих баз вимагали згоди приймаючої сторони через спільні консультаційні механізми.

Деякі політичні сили у Філіппінах подали позов у Верховний суд стосовно законності цієї угоди. Верховний суд підтвердив її у січні 2016 р., після чого мала розпочатися її імплементація. США надали Філіппінам додаткову фінансову допомогу, спрямовану на захист їх кордонів в Південно-Китайському морі за допомогою Ініціативи з морської безпеки (MSI) [27].

Крім посилення військової присутності США на Філіппінах (на ротаційній основі), за порадою Вашингтону у 2013 р. адміністрація Б. Акіно подала позов у Постійний міжнародний арбітражний суд в Гаазі з приводу

незаконності дій Китаю у Південно-Китайському морі. Суд виніс рішення за позовом Філіппін у червні 2016 р. Згідно з ним, побудовані Китаєм штучні острови не мали легального статусу і до них не могло бути застосовано положення про «ексклюзивну економічну зону».

Філіппіни, В'єтнам і ще п'ять регіональних держав, – США, Канада, Японія, Австралія і Нова Зеландія, вітали цю постанову і закликали до її виконання. Інші регіональні держави зайняли більш стриману позицію. Проте, наприклад, Індонезія, за президентства Його Відодо (з 2014 р.), визнала існування територіальних суперечок в Південно-Китайському морі з КНР за острови Натуна, де китайська «лінія 9-ти пунктирів» перетинала індонезійську виняткову економічну зону. Китай проігнорував рішення Постійного міжнародного арбітражного суду.

Родріго Дутерте, який переміг на президентських виборах у Філіппінах у травні 2016 р., відмовився скористатися цим судовим рішенням. Натомість він пішов на зближення з Китаєм, погодився на спільну розвідку та розробку енергетичних ресурсів на спірних територіях. Водночас, філіппінсько-американські відносини суттєво погіршилися. Р. Дутерте використовував різку антиамериканську риторику, заявляв про прагнення дистанціюватися від США, припинити спільні військові навчання та перебування на території Філіппін американських військ. Якщо не брати до уваги особисті характеристики Р. Дутерте, зміни в політиці Філіппін за нової адміністрації обумовлювалися, між іншим, неефективною відповіддю США на неправомірні дії КНР у Південно-Китайському морі та агресії РФ проти України у Чорному морі. Крім того, США так і не дали відповідь, чи поширювалася дія Взаємного договору про оборону з Філіппінами на спірні території в Південно-Китайському морі. Лише у лютому 2019 р., після того як багато філіппінських політиків виступили за перегляд договору, держсекретар М. Помпео заявив, що Південно-Китайське море є частиною Тихого океану і кожна озброєна атака на філіппінські сили, літаки чи

державні судна приведе в дію положення договору про взаємні оборонні зобов'язання [19].

Р. Дутерте і за наступної адміністрації Д. Трампа продовжував лавірувати між КНР і США для того, щоб максимально використати можливості, які надавала Філіппінам конкуренція між ними. Проте, до кінця президентства Р. Дутерте двосторонні відносини Філіппін і КНР погіршились. Він був змушений визнати загрозу національній безпеці Філіппін з боку КНР.

Таким чином, після глобальної фінансової кризи 2008–2009 рр., в умовах послаблення США і суттєвого зростання глобального впливу Китаю, Пекін посилив контроль за виконанням Закону КНР про територіальні води та прилеглі до них зони (1992 р.), який передбачає його суверенітет над усіма островами в Південно-Китайському морі, та здійснював заходи для встановлення повного контролю над ним. Цей закон суперечив Конвенції ООН з морського права і тому не був визнаний світовою спільнотою. При цьому КНР застосовувала проти В'єтнаму і Філіппін силу і загрозу силою. Найбільшим було протистояння між КНР і Філіппінами за мілину Скарборо у квітні–травні 2012 р., між КНР і В'єтнамом біля Парасельських островів у травні 2014 р. (через два місяці після анексії Росією Криму). Обидві ці території, згідно з Конвенцією ООН з морського права, належали до виняткових економічних зон Філіппін і В'єтнаму.

У цих умовах В'єтнам і Філіппіни суттєво посилили співробітництво з США у сфері безпеки та оборони з метою розвитку своїх оборонних можливостей і стримування силової політики КНР в Південно-Китайському морі. Водночас вони намагались уникнути залежності від США, тож реалізовували стратегію хеджування, тобто перестраховування від ризиків шляхом розвитку співробітництва з усіма великими державами, включаючи КНР.

Політичні та дипломатичні методи урегулювання суперечок в Південно-Китайському морі, які застосовували США, виявилися

неефективними. Крім того, КНР відкинула рішення Постійного міжнародного арбітражного суду 2016 р., винесене за позовом Філіппін. Унаслідок цього, обраний у 2016 р. президент Філіппін Р. Дутерте зайняв антиамериканську позицію і пішов на зближення з Китаєм. Пекін, у свою чергу, переконався в ефективності силової політики.

Пекін і Москва вважали, що неспроможність США ефективно протидіяти силовій політиці КНР в Південно-Китайському морі була свідченням кардинальних змін у регіональній та глобальній розстановці сил. Це було сприятливим тлом для рішення Путіна розпочати агресію проти України в лютому 2014 р. Пекін же спостерігав за «Кримською кризою» і неефективністю міжнародних зусиль щодо протидії агресії РФ, і робив висновки щодо можливості подальшої силової політики в Південно-Китайському морі.

### **Використані джерела та література:**

1. Freund E. Freedom of Navigation in the South China Sea: A Practical Guide // Harvard Kennedy School. Belfer Center for Science and International Affairs. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/freedom-navigation-south-china-sea-practical-guide> (Дата звернення: 16.05.2023).
2. Trang Ph. N.M. ASEAN and the South China Sea: Vietnam's Role as Chair. 2019, Nov 14 // Center for Strategic and International Studies. Asia Maritime Transparency Initiative. URL: <https://amti.csis.org/asean-and-the-south-china-sea-vietnams-role-as-chair/> (Дата звернення: 16.05.2023).
3. Asia's Quest for Balance. China's Rise and Balancing in the Indo-Pacific / Ed. J. Smith. Lanham, Mariland, 2018.
4. Goh E. Great Powers and Hierarchical Order in Southeast Asia. Analyzing Regional Security Strategies. *International Security*. 2007/2008. Vol. 32, No. 3. P. 113–157. URL: <https://www.jstor.org/stable/30130520> (Дата звернення: 10.05.2023).
5. Мусійчук В. Концепт стратегічного партнерства у зовнішній політиці В'єтнаму. *Східний вектор стратегічного партнерства України в умовах глобального світу*. Київ, 2013. С. 67–69.

6. Мусійчук В. Відносини з КНР у в'єтнамському політичному дискурсі // Китаєзнавчі дослідження. 2015. Т.1. С. 77–86.
7. Phuong N. T. Vietnam's 2019 Defence White Paper: Preparing for a Fragile Future. 2019, December 17 // Center for Strategic and International Studies. Asia Maritime Transparency Initiative. URL: <https://amti.csis.org/vietnams-2019-defense-white-paper-preparing-for-a-fragile-future/> (Дата звернення: 20.05.2023).
8. Heydarian R. Vietnam's Legal Warfare against China: Prospects and Challenges. 2019, November 21 // Center for Strategic and International Studies. Asia Maritime Transparency Initiative. URL: <https://amti.csis.org/vietnams-legal-warfare-against-china-prospects-and-challenges/> (Дата звернення: 16.05.2023).
9. Bower E., Saccomanno I. Philippine President Benigno Aquino's State of the Nation Address. 2011, July 26 // Center for Strategic and International Studies. URL: <https://www.csis.org/analysis/philippine-president-benigno-aquino%E2%80%99s-state-nation-address>
10. Cruz De Castro R. Twenty-First Century Philippines' Policy toward an Emergent China: from Equi-Balancing to Strategic Balancing. *Asian Politics & Policy*. 2016. Vol. 8, No. 2. P. 305–328. URL: <https://www.researchgate.net/publication/301707322> (Дата звернення: 16.02.2023).
11. Manyin M. U.S.-Vietnam Relations in 2011: Current Issues and Implications for U. S. Policy // Congressional Research Service. CRS Report for Congress Congressional Research Service. Prepared for Members and Committees of Congress. 2012, May 18. URL: [https://www.everycrsreport.com/files/20120518\\_R40208\\_1606fd1040ea5f148277f863fb36302646729bad.pdf](https://www.everycrsreport.com/files/20120518_R40208_1606fd1040ea5f148277f863fb36302646729bad.pdf) (Дата звернення: 16.05.2023).
12. Murray H., Nguyen Ph., Poling G. A New Era in U.S.-Vietnam Relations. Deepening Ties Two Decades after Normalization. New York: Rowman & Littlefield, 2014. URL: [https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy\\_files/files/publication/140609\\_Hiebert\\_USVietnamRelations\\_Web.pdf](https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/140609_Hiebert_USVietnamRelations_Web.pdf) (Дата звернення: 18.05.2023).
13. Thu H.L. US-Vietnam Relations Under President Trump. 2017. November 9 // Lowy Institute. URL: <https://www.lowyinstitute.org/publications/us-vietnam-relations-under-president-trump> (Дата звернення: 16.05.2023).
14. Shoji T. Vietnam's Security Cooperation with the United States: Historical Background, Present and Future Outlook. *NIDS Journal of Defense and Security*. 2018. Vol. 20. No. 2. URL: [http://www.nids.mod.go.jp/english/publication/kiyo/pdf/2018/bulletin\\_e2018\\_2.pdf](http://www.nids.mod.go.jp/english/publication/kiyo/pdf/2018/bulletin_e2018_2.pdf) (Дата звернення: 16.02.2023).
15. Lohman W., Cruz De Castro R. U.S.–Philippines Partnership in the Cause of Maritime Defense. Heritage Foundation Backgrounder. 2011, August 8, No. 2593 // Heritage Foundation.

- URL: <https://www.heritage.org/asia/report/us-philippines-partnership-the-cause-maritime-defense> (Дата звернення: 16.05.2023).
16. Simon Sh. US-Southeast Asia Relations: Courting Partners. *Comparative Connections: A Triannual E-Journal on East Asian Bilateral Relations*. 2015, Vol. 17, No. 2. P. 53–64. URL: [https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy\\_files/files/publication/1502qus\\_seasia.pdf](https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/1502qus_seasia.pdf) (Дата звернення: 16.05.2023).
17. Greitens Sh. Ch. The U.S.–Philippine Alliance in a Year of Transition: Challenges and Opportunities. May, 2016 // Brookings. URL: <https://www.brookings.edu/research/the-u-s-philippine-alliance-in-a-year-of-transition-challenges-and-opportunities/> (Дата звернення: 19.05.2023).
18. Городня Н.Д. Східна Азія у зовнішній політиці США. Київ: Прінт-сервіс, 2014. 528 с.
19. Городня Н. Американсько-філіппінські відносини у сфері безпеки у 1991–2016 рр. *Американська історія і політика*. 2020. №9. С. 56–66.
20. Городня Н. Співпраця США і В'єтнаму у сфері безпеки у 2001–2017 рр. Науковий збірник *Сторінки історії*. 2021. №53. С. 316–339.
21. Clinton H. Remarks at Press Availability. Hanoi, Vietnam, 23 July 2010 // Department of State. URL: <https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2010/07/145095.htm> (Дата звернення: 19.05.2023).
22. Vietnam – US Relation Outlook. 2007, July 2 // Ministry of Foreign Affairs of Vietnam. URL: [http://www.mofa.gov.vn/en/cn\\_vakv/america/nr040819114015/ns041111092523/view](http://www.mofa.gov.vn/en/cn_vakv/america/nr040819114015/ns041111092523/view) (Дата звернення: 18.05.2023).
23. Burghardt R. Old Enemies Become Friends: U.S. and Vietnam // Brookings. URL: <https://www.brookings.edu/opinions/old-enemies-become-friends-u-s-and-vietnam/> (Дата звернення: 16.05.2023).
24. President Truong Tan Sang Visits United States in July 2013. 2013, 26 July // Embassy of the Socialist Republic of Vietnam in the United States. URL: <http://vietnamembassy-usa.org/news/2013/07/president-truong-tan-sang-visits-united-states-july-2013> (Дата звернення: 19.05.2023).
25. Городня Н. Формування і розвиток політики Індії «Дивитися на схід» і «Діяти на сході». *Східний світ*. 2022. №4. С. 258–281.
26. General Secretary Nguyen Phu Trong Visits United States in July 2015. 2015, July 7 // Embassy of the Socialist Republic of Vietnam in the United States. URL: <http://vietnamembassy-usa.org/news/2015/07/general-secretary-nguyen-phu-trong-visits-united-states-july-2015> (Дата звернення: 16.05.2023).
27. Parameswaran P. US Kicks off New Maritime Security Initiative for Southeast Asia. April 10, 2016. *The Diplomat*. URL: <https://thediplomat.com/2016/04/us-kicks-off-new-maritime-security-initiative-for-southeast-asia/> (Дата звернення: 16.02.2023).

## СХІДНИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЧЧИНИ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХІ СТОЛІТТЯ

*Анотація.* У статті досліджуються причини виникнення та специфіка становлення східного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки у першій чверті ХХІ століття. Зазначено, що однією з першопричин виникнення східного вектора стала ситуація навколо Кіпрської кризи (1974), коли Туреччина опинилася фактично в ізоляції інших країн-членів НАТО. Показано, що формування вищезгаданого напрямку зовнішньополітичного курсу турецького керівництва відбувалося на тлі завершення холодної війни і розпаду соціалістичного табору та стало відповіддю на знищення біполярного світоустрою. Запропонована сегментна структура східного вектору турецької політики.

*Ключові слова:* політичні еліти, політична кон'юнктура, світоустрій.

*Annotation.* Aulin O.A. *The Eastern vector in the foreign policy of Türkiye in the first quarter of the XXI century.* The article examines the causes and specifics of the formation of the eastern vector of the foreign policy of the Republic of Türkiye in the first quarter of the 21st century. It is noted that one of the root causes of the emergence of the eastern vector was the situation surrounding the Cyprus crisis (1974), when Türkiye was virtually isolated from other NATO member states. It is shown that the formation of the aforementioned direction of the foreign policy course of the Türkiye's leadership took place against the background of the end of the Cold War and the collapse of the socialist camp, and was a response to the destruction of the bipolar world system. The segmental structure of the eastern vector of Türkiye's policy is proposed.

*Keywords:* political elites, political situation, world order.

В умовах широкомасштабної війни, розгорнутої РФ проти України на тлі позиції невтручання, яку зайняла більшість провідних мусульманських країн з цього питання, і навіть «проросійського нейтралітету» Ірану, реальна

допомога з боку Туреччини у постачанні безпілотних летальних апаратів, бронемашин, сприянні експорту українського зерна, посередництві в обміні полоненими є дуже важливою для нашої держави. Водночас, для офіційного Києва становить значний інтерес розвиток східного вектору політики Анкари, його основних цілей та наслідків для майбутнього українсько-турецьких відносин.

Переформатуванню зовнішньополітичного курсу Анкари в бік, протилежний традиційному для Анкари атлантизму, присвячені роботи багатьох вітчизняних і закордонних дослідників, таких як М. Воротнюк, Л. Кияниця, О. Мощенко, О. Потеряєв, Н. Хома, А. Худолій, О. Челлікол [2], однак вони досліджують здебільшого Близькосхідний регіон. Інші дослідники, серед яких З. Гюрсой [1], М. Екей [4], М. Ангелов [5], свою увагу фокусуєть на причинах виникнення східного вектору у зовнішньополітичному курсі Туреччини й на окремих аспектах тюркської інтеграції. Водночас роботи, в яких розглядається специфіка виникнення й становлення східного вектору зовнішньої політики Турецької Республіки, в цілому майже відсутні, що актуалізує тему нашого дослідження.

Стаття присвячена аналізу причин виникнення та специфіки становлення східного вектору зовнішньої політики Турецької Республіки у першій чверті ХХІ століття.

Наприкінці ХХ століття Турецька Республіка (ТР) зіштовхнулась з багатьма політичними та соціально-економічними проблемами, значна частина з яких виникла після завершення холодної війни та руйнації біполярної світової системи, й могла стати причиною виникнення системної кризи. Перед турецькими елітами постало завдання реформування зовнішньополітичного курсу ТР таким чином, щоб він найбільшою мірою відповідав тогочасній світовій політичній кон'юктурі.

Свого часу створення ТР в умовах програшу Оттоманської імперії у Першій світовій війні, наклало значний відбиток на формування зовнішньополітичної стратегії нової турецької держави. Після короткого

періоду політичного маневрування на початку 1920-х рр. між Радянською Росією і країнами колишньої Антанти, Кемаль Ататюрк (президент ТР; 1923-1938) зробив ставку у зовнішній політиці на інтеграцію у західну політико-економічну спільноту. Подальші події, особливо на початку 1950-х рр. підтвердили правильність вибору засновника Турецької Республіки.

Йдеться про намагання сталінського Радянського Союзу встановити контроль над Чорноморськими протоками й північно-східними районами Туреччини (останні свого часу були захоплені Російською імперією, і згодом повернуті урядом В. Леніна). Не розриваючи в 1930 рр. економічної співпраці з колишнім Радянським Союзом, у політичній сфері ТР активно зближалася з Великою Британією та Францією, як провідними західними державами того часу, зокрема у межах Балканської Антанти. Тому цілком логічним виглядає турецький нейтралітет під час Другої світової війни і перехід на бік західних союзників наприкінці бойових дій. У таких умовах вступ ТР у 1952 р. до Північноатлантичного альянсу став очікуваним продовженням попереднього зовнішньополітичного курсу та адекватною реакцією на радянський політичний шантаж (в контексті збереження територіальної цілісності країни).

З розгортанням холодної війни ТР все глибше інтегрувалась в північноатлантичну систему безпеки, відіграючи надважливу роль південного флангу НАТО у стримуванні агресивних устремлінь СРСР у Причорноморському та Східноєвропейському регіонах. У ці часи місію старшого партнера у відносинах із Туреччиною взяли на себе США, які активно інвестували значні кошти в безпекову сферу ТР. Унаслідок такого розвитку подій, а також політики, наближеної до ізоляціонізму стосовно країн, території яких раніше входили до складу Османської імперії, до 1970 рр. в зовнішньополітичному курсі Туреччини найбільша перевага віддавалась західному вектору взаємодії. Проте, коли в 1974 р. почалося загострення кіпрської кризи, Анкара констатувала, що у протистоянні з іншим членом НАТО, – християнською Грецією, всі західні країни

опинилися на боці останньої. Водночас, на допомогу Туреччині неочікувано прийшли інші країни Близького Сходу, що відбувалось у межах загальноісламської солідарності [1].

Це стало важливим чинником для серйозної трансформації зовнішньої політики ТР у майбутньому. Іншим чинником була кардинальна трансформація ситуації в глобальному протистоянні двох політичних систем, що було спричинено зникненням так званого соціалістичного табору. У Туреччині, на тлі суттєвого зменшення фінансової допомоги з боку США, початок 1990-х рр. характеризувався черговим загостренням політичної та криміногенної ситуації, яке супроводжувалось протиправними акціями правих та лівих радикалів. Тодішній президент Т. Озал (1983-1989 – прем'єр-міністр; 1989-1993 – президент) побачив вихід із кризи в лібералізації турецької економіки та у нових засадах зовнішньої політики країни. Крім традиційного «західного», почалося формування та розвиток «східного» вектору політики Анкари. Структуру останнього можна умовно розділити на сегменти:

- північно-східний (Причорномор'я та кримськотатарське питання, Кавказ і Карабаська проблема);
- південно-східний (багаті енергоносіями монархії Перської Затоки);
- центрально-східний (багаті енергоносіями тюркські країни Центральної Азії, а також російські Татарстан, Башкортостан тощо);
- афро-азійський (багаті корисними копалинами мусульманські країни, з емними внутрішніми ринками, що входять до Д-8).

Зіштовхнувшись з жорсткою протидією Королівства Саудівська Аравія (КСА), влада якого розглядала вступ ТР до Організації ісламського співробітництва (штаб-квартира в КСА) як спробу Анкари зайняти лідерські позиції, які належать Ер-Ряду, в сунітському світі. У 1996 р. Туреччина реалізувала альтернативний проект створення Ісламської вісімки – Організації задля економічного співробітництва (Organization for Economic Cooperation) (Д-8, яка у грудні 2024 р. перетворилася у Д 9 зі вступом до

організації Азербайджану). До складу Д-8 окрім ТР увійшли Бангладеш, Єгипет, Індонезія, Іран, Малайзія, Нігерія та Пакистан. Проте у Анкарі з 2013 р. почалися значні політичні суперечки з Єгиптом через усунення від влади місцевими військовими представника єгипетської філії міжнародного руху «Братів-мусульман», ідеологічно близького правлячій у ТР Партії справедливості та розвитку. З Іраном періодично виникають проблеми внаслідок намагань Тегерану реалізувати проект щодо створення «шиїтського півмісяця» від Перської Затоки до Середземного моря, що суперечить військово-політичним планам Анкарі щодо Сирії. У відносинах із Пакистаном у Туреччині відсутні політичні труднощі, проте експортна номенклатура, подібна до турецької, не дає можливості для стійкого розвитку двостороннього економічного співробітництва. Спроби ТР задіяти власний ідеологічний потенціал як додатковий ресурс для впливу на близькосхідному напрямку, також не увінчалися успіхом. Спільно зі своїм союзником Катаром Туреччина увійшла у жорстку конфронтацію з коаліцією арабських монархій на чолі з Саудівською Аравією, з якої лише в 2021 р. намітився поступовий вихід за допомогою США [2].

Якщо у південно-східному та афро-азійському сегментах ТР поки ще не змогла у повній мірі реалізувати свої лідерські амбіції, то ситуація у північно-східному та центрально-східному викликає значно більше оптимізму серед турецького керівництва.

Так, у 1992 р. Туреччиною було ініційовано створення Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС) з підписанням Стамбульської декларації, яка визначала основні напрями діяльності цього міждержавного об'єднання. Згідно з позицією лідера у новозаснованому інституті, ТР взяла на себе фінансування Міжнародного секретаріату та Парламентської Асамблеї ЧЕС. В Анкарі також розташований спеціалізований Статистичний центр. Турецький представник став президентом Чорноморського банку торгівлі та розвитку. ТР підтримує проекти реалізації єдиних транспортних і енергетичних систем навколо Чорного моря, їй належить ідея формування в

регіоні зони вільної торгівлі. Анкара запропонувала створити Центр торгівлі та інвестицій ЧЕС. Керівництво республіки вважає Організацію Чорноморського економічного співробітництва невід'ємним чинником миру, стабільності та процвітання в регіоні. Водночас, слід враховувати те, що коли на тлі розпаду в 1990-х рр. соціалістичної системи Туреччина в Причорномор'ї спробувала взяти на себе роль регіонального лідера, це викликали протидію не тільки з боку РФ, але й США. У той час як Москва намагалася перейняти на себе роль Радянського Союзу в регіоні, Білий Дім був зацікавлений у підтримці стабільної рівноваги, де США виступають у статусі арбітра.

У кавказькому регіоні для Анкари найактуальнішою проблемою стала карабаська в її тісному зв'язку з вірменською. Швидкий розвиток відносин між Туреччиною та Азербайджаном почався з моменту відновлення останнім незалежності в серпні 1991 р. Окрім спільної історичної пам'яті, турецьку активність у розвитку двостороннього співробітництва, як і на Близькому Сході, підживлює наявність в Азербайджані значних вуглеводневих покладів. Повністю підтримуючи Баку в карабаському конфлікті, Анкара тим самим стає конкурентом Кремля, який з самого початку встав на бік Вірменії. Друга Карабаська війна 2021 р. виявила ще два важливих моменти. Туреччина продемонструвала готовність йти до кінця, щоб підтримати свій, отриманий в Сирії політичний статус важливого учасника переговорних процесів регіонального та більш високого рівнів.

У 1993 р. було засновано Міжнародну організацію тюркської культури (TÜRKSÖY). У декларації TÜRKSÖY говориться, що повалення соціалістичних ідеалів призвело до посилення тенденції консолідації культур на їх етнічному рівні. На першому етапі існування об'єднання особливого значення і пріоритетності набували заходи з виявлення соціоідентичності тюркомовних народів, збереження, вивчення і примноження їх культурного різноманіття. Перемовини про створення TÜRKSÖY почалися одразу після розпаду СРСР у 1992 р., головний офіс знаходиться в Туреччині, яка є також

основним фінансовим донором організації. Про подальшу політизацію TÜRKSOY свідчить, наприклад, конфлікт, що виник під час загострення російсько-турецьких відносин внаслідок збитого в 2015 р. у Сирії турецькими ВПС російського бойового літака. У відповідь Москва вимагала від тюркських суб'єктів федерації (Саха-Якутія, Башкортостан, Татарстан тощо) розірвати двосторонні зв'язки з TÜRKSOY. Раніше переважно етнокультурний статус TÜRKSOY вже створював проблеми для планів самої Туреччини щодо більш активної інтеграції тюркомовних країн в політико-економічний, а згодом і військовий союз під егідою Анкари. В результаті в 2013 р. з'явився проект створення Туреччиною, Азербайджаном, Киргизією та Монголією так званих «Збройних сил тюркомовних країн».

У 2009 р. задля поглиблення інтеграції була створена Рада співробітництва тюркомовних держав (Тюркська рада), до якої окрім Туреччини увійшли Туркменістан, Казахстан, Киргизстан і Азербайджан. Подальшим вагомим кроком на шляху формування східного вектора у зовнішній політиці Туреччини стало проведення в листопаді 2021 р. у Стамбулі восьмого саміту Тюркської ради. За рішенням політичних лідерів Азербайджану, Казахстану, Киргизії, Туреччини та Узбекистану Рада отримала нову назву – Організація тюркських держав (ОТД). Ініціатори створення ОТД зазначали, що завдяки новому формату об'єднання цих країн може отримати додатковий потужний імпульс для реалізації спільних проектів, що були започатковані раніше. Це стосується насамперед співробітництва у межах Транскаспійського торговельно-транзитного коридору, Тюркської торговельно-промислової палати, Тюркського інвестиційного фонду, Ради з охорони здоров'я, програм з обміну студентами і викладачами тощо. У свою чергу президент Р.Т. Ердоган зазначив, що після зміни назви та реструктуризації організація інтенсифікуватиме співробітництво на нових перспективних напрямках [3]. Експерти звертають увагу на загальний алгоритм трансформації засад діяльності ОТД: від розв'язання культурно-мовних проблем до посилення співпраці у сфері

економіки, далі – до підвищеного рівня політичної і військової інтеграції. Також йдеться про те, що фактично Ердоган запропонував створити союз не тільки тюркських держав, а й більш широкої групи тюркських народів, що мешкають, зокрема, на території РФ. Діяльність Анкари на цьому напрямі, окрім появи нових потенційних загроз усередині Росії, може спричинити зниження впливу Москви на Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туркменістан і Узбекистан.

Такі кроки Туреччини, в цілому, вважаються Кремлем недружніми, а стосовно тюркських меншин усередині самої федерації розглядаються як спроби пропаганди тюркського сепаратизму. У цьому контексті важливим сегментом східної політики Туреччини стає курс Анкари на розвиток відносин з російськими Татарстаном і Башкортостаном. Туреччина активно розвиває політичні комунікації з цими федеральними суб'єктами. Порухення прав мусульман в обох регіонах, що раніше не входили до Османської імперії, але багатих на природні ресурси, викликає жорсткі демарші турецького МЗС. На думку дослідника П. Гоббла, політика Анкари щодо тюркських народів у її російській інтерпретації нагадує ситуацію з поширенням самого «руського міру» в інших регіонах [4].

Тобто, на початковому етапі формування східного вектору зовнішньої політики з боку Туреччини спостерігалися інтеграційні устремління, спрямовані на поширення свого культурно-політичного впливу на інші мусульманські країни задля отримання економічних зисків у вигляді спрощеного (здешевленого) доступу до енергоносіїв та інших преференцій. Однією з головних підвалин переформатування тюркського об'єднання стали невдачі Анкари в реалізації панісламських ідей. Протидія конкурентів, серед яких Саудівська Аравія та Іран, стала чинником, на нівелювання якого в умовах фінансово-економічної кризи, що триває, Туреччині не вистачає ресурсів. Разом з тим, тема тюркської єдності стала досить вдалим піарівським ходом у боротьбі за електорат правлячої коаліції (у складі Партії

справедливості та розвитку та Партії націоналістичного руху) під час президентських і парламентських виборів 2023 р. у Туреччині.

Проте втілення у життя нового зовнішньополітичного курсу може призвести до серйозних проблем у міжнародних відносинах. Наприклад, користуючись власною роллю лідера Організації тюркських держав, Анкара намагається через участь в ОТД легалізувати поки що не визнану Турецьку Республіку Північного Кіпру. У цьому контексті, з огляду на негативні наслідки у формі міжнародних санкцій, Анкара може зіштовхнутися з певним непорозумінням з іншими учасниками ОТД. Окрім того, це викликає і може викликати в майбутньому жорстку протидію з боку США. Військові операції проти дружніх Сполученим Штатам курдів у Сирії, втручання збройних сил Туреччини у лівійський конфлікт, а також відмова Анкари враховувати американську позицію щодо придбання російських протиповітряних комплексів «С-400», призвели до введення Білим домом санкцій, які нанесли потужний удар по турецькій економіці. На цьому тлі негативну оцінку з боку США отримало й проведення саміту Організації тюркських держав, про який йшлося вище. Останній розглядався американцями як чергова ініціатива Анкари, спрямована на те, щоб отримати додатковий ресурс для реалізації нових зовнішньополітичних проектів, які суперечать американським інтересам на Великому Близькому Сході [5].

Такими чином, формування східного вектору у зовнішньополітичному курсі Турецької Республіки доцільно розглядати як відповідь на виклики, що виникли після розпаду біполярного світоустрою. Через невдалі спроби зайняти позицію ще одного центра впливу в регіоні Перської затоки, Анкара зосередила свої головні зусилля на інтеграційних проектах з пострадянськими країнами Центральної Азії, Азербайджаном, а також такими російськими регіонами як Татарстан та Башкортостан. Підтримка Баку в карабаському конфлікті призвела до того, що Туреччина стає прямим конкурентом Кремля у Кавказькому регіоні. Аналогічна, але значно менш напружена, ситуація складається у Центральній Азії. Наміри Анкари

створити союз широкої групи тюркських народів, що мешкають, зокрема, на території РФ, призвели до появи нових потенційних загроз усередині Росії, що може спричинити зниження впливу Москви на Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туркменістан та Узбекистан. В цілому політика Анкари стосовно тюркських народів у її російській інтерпретації нагадує ситуацію з поширенням самого «русского мира» в інших регіонах. Враховуючи такий розвиток подій, слід зазначити, що в разі подальшого збільшення впливу Туреччини на ті сегменти її східного зовнішньополітичного вектору, які спрямовані на Кавказ і тюркські регіони РФ, у середньостроковій перспективі можна очікувати значного погіршення турецько-російських відносин. На найближчу – офіційний Київ може, як і раніше, розраховувати на підтримку з боку Анкари у російсько-українській війні.

#### **Використані джерела та література:**

1. Zehra Gürsoy. 1974 Kıbrıs Krizi. *Türk dış politikası krizleri*. 2015. URL: <https://tdpkrizleri.org/index.php/tfp-crisis/decision-makers-listd>
2. Oğuz Çelikkol. Suudi Arabistan-Katar çatışması. *Hürriyet*. 2018. URL: <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/suudi-arabistan-katar-catismasi-40959484>
3. О. Аулін. Мусульманський світ у дзеркалі Саміту за демократію і саміту Ради співробітництва тюркомовних держав. Україна: події, факти, коментарі. 2021, № 16. С. 24-29. URL: <https://vpoanalytics.com/2021/11/17/stambulskij-sammit-ot-tyurkskogo-soveta-korganizatsii-tyurkskih-gosudarstv>.
4. Мухтар Екей. «Тюркский мир» против «русского мира» и споры вокруг Сауле Омаровой в США. Радіо Азаттик. 2021. URL: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-media-review-omarova-erdogan-turkic-worldrussian-world/31570981.html>
5. Marko Angelov. Erdoğan'ın Sırbistan Ziyaretinde İstemedен Ortaya Çıkan Gülünç Sonuçlar. Globalvoices. 2017. URL: <https://tr.globalvoices.org/2017/10/erdoganin-sirbistan-ziyaretinde-istemedен-ortaya-cikan-gulunc-sonuclar/>

**ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ В БАЛКАНСЬКОМУ РЕГІОНІ:  
ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ТА ОСНОВНІ  
ЕТАПИ ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ (2002–2020 рр.)**

*Анотація.* У статті досліджуються основні особливості та здобутки політики Туреччини на Балканах за період правління Партії справедливості та розвитку (ПСР) протягом 2002-2020 рр. Аналізується значення балканського вектора зовнішньої політики Турецької Республіки у становленні її як одного з найвпливовіших центрів сили у Східному Середземномор'ї та Південній Європі. Розглянуті аспекти впливу Туреччини на Балканах протягом трьох різних періодів політики Партії справедливості та розвитку в контексті геополітичних, економічних, культурних та соціальних зв'язків між Туреччиною та країнами Балканського регіону. Робиться висновок, що сьогодні Балкани є пріоритетом зовнішньої політики Анкари, що відповідає її стратегічним планам.

*Ключові слова:* Туреччина, Балкани, ПСР, неоосманізм, м'яка сила, консервативна демократія, Ахмет Давутоглу.

*Annotation.* **Motsiika O.P. Türkiye's policy in the Balkan region: formation of the foreign policy course and the main stages of establishment (2002–2020).** The article examines the main features and achievements of Türkiye's policy in the Balkans during the rule of the Justice and Development Party during 2002-2020. The significance of the Balkan vector of the foreign policy of the Republic of Türkiye in its formation as one of the most influential centers of power in the Eastern Mediterranean and Southern Europe is analyzed. All aspects of Türkiye's influence in the Balkans during the three different periods of the Justice and Development Party's policy in the context of geopolitical, economic, cultural and social ties between Türkiye and the countries of the Balkan region are considered. It is concluded that today the Balkans are a priority of Ankara's foreign policy, in line with its strategic plans.

*Keywords:* Türkiye, Balkans, AKP, neo-ottomanism, soft power, conservative democracy, Ahmet Davutoglu.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що ми розглядаємо Туреччину як одного з економічних та політичних партнерів, співпраця з яким набула характеру стратегічного співробітництва. Особливого значення набуває дослідження зовнішньополітичного курсу Анкари у період з 2002 р. і донині, тобто за час правління Партії справедливості та розвитку на чолі з нинішнім президентом Туреччини Реджепом Тайїпом Ердоганом. Саме за цей час Турецька Республіка (ТР) перетворилась на одного з найвпливовіших політичних акторів на Близькому Сході, Східному Середземномор'ї, Балканах та в інших ключових регіонах. Важливою складовою стратегії Туреччини є невпинне збільшення свого впливу на Балканах, які перетворилися в період правління Партії справедливості та розвитку на ключовий напрямок політики Анкари. Зовнішньополітична програма ТР на 2020 рік проголошує Туреччину «невід'ємною частиною Балкан з історичної, географічної та соціально-культурної точок зору» [1].

Існує значна кількість досліджень на цю тему, але вона видається за кордоном. Зовнішня політика Туреччини щодо Балкан була предметом уваги турецьких вчених та аналітичних центрів, дослідників з Балкан, американських та західноєвропейських аналітичних центрів та низки російських істориків. Фундатором цієї теми є турецький політик А. Давутоглу. У роботі «Стратегічна глибина» він окреслює своє стратегічне бачення Туреччини в новому постбіполярному світі. А. Давутоглу стверджує, що Туреччині слід набувати статусу наддержави, і що Балкани мають особливе значення для досягнення цієї мети. Це пов'язано з поняттям «неоосманізм» (тобто посиленням політичного впливу Туреччини в країнах, які раніше входили до складу Османської імперії), яке виникло у 2009 р. На його думку, Туреччина має всі ресурси для цього: зручне географічне розташування, кількість населення та багато іншого. Ось чому Давтуоглу наголошує, що Туреччині потрібно повернутися до імперського минулого та використати власний багатий досвід.

Що стосується інших робіт, тут можна виділити наступні: з турецької історіографії – Б. Демірташ (2013), О. Дурсун-Озканца (2013), А. Айдінташбаш (2019), Б. Дуран (2020), з Балкан – А. Врачич (2016), В. Вуксанович (2017), з американської – Р.Х. Лінден (2017), К.П. Кларке (2020).

З часу здобуття незалежності Україна розробила власну школу вивчення сучасної зовнішньої політики Туреччини. У цей час було захищено кілька дисертацій з зовнішньої політики Туреччини (Н. Мхитарян, Є. Габер, М. Воротнюк, О. Мощенко та інші). Водночас слід зазначити, що не існує систематичних, всебічних досліджень щодо такого важливого вектора зовнішньої політики Туреччини, як Балкани, особливо в сучасний період. Це наукова новизна нашої статті.

Метою статті є всебічне вивчення основних напрямків зовнішньої політики Туреччини на Балканах у 2002–2020 рр., аналіз основних етапів такої політики, її механізмів та форматів, досягнутих результатів та перспектив. Об'єктом є зовнішня політика Туреччини щодо країн Балканського регіону у 2002–2020 рр.

Методологічною основою статті є наступні принципи: історизм, об'єктивність, систематичність. Відповідно до принципу історизму, враховувались всі соціально-економічні, політичні та культурні умови міжнародних відносин у період з 2002 по 2020 р. Принцип об'єктивності був реалізований шляхом всебічного аналізу сукупності джерел, а систематизація стосувалась розгляду Балкан як єдиного політичного та економічного простору та всеосяжності. Що стосується самих методів, то використовувався історико-генетичний. Це дозволяє максимально наблизитись до відтворення реальної історії об'єкта.

Сьогодні Балканський регіон є пріоритетом для Туреччини через її політичні, економічні та географічні перспективи, а також через глибокі історичні, культурні та гуманітарні зв'язки з ним. На думку радника президента Туреччини І. Каліна, «неможливо зрозуміти мистецтво,

культурне, релігійне та політичне життя османів без урахування колосального внеску письменників, науковців та політиків балканського походження» [2].

Мабуть найважливішим є релігійно-етнічний фактор. На півострові живе понад півтора мільйона балканських турків. У свою чергу, в самій Туреччині проживає 10 млн турків балканського походження та 4-10 млн людей з Балкан. Таким чином, будь-яка криза на Балканах впливає на Туреччину, тому підтримка миру та стабільності в регіоні є життєво важливою для країни.

Отже, посилена увага Туреччини до Балканського регіону сягає середньовіччя. У XV столітті Османська імперія завоювала такі країни, як Сербія (1459), Боснія (1463), Албанія (1478) та Герцеговина (1482) [3, с. 64]. Турецьке панування тут тривало до початку XX ст., а подекуди – до кінця Першої світової війни. Після розпаду Османської імперії в 1918 р. була утворена Турецька республіка на чолі з Мустафою Кемалем Ататюрком. Президент проголосив республіканізм і секуляризм основними принципами нової держави, максимально відступивши від політики султанів [4, с. 143]. Таким чином, до початку XXI ст. інтерес Туреччини до Балкан залишався в минулому.

Загалом історики та політологи виділяють три етапи розвитку турецької політики на Балканах за період правління Партії справедливості і розвитку (ПСР), які характеризуються змінами від атлантизму в перші роки правління партії; до тривалого періоду під керівництвом міністра закордонних справ і, зрештою, прем'єр-міністра А. Давутоглу, який наголошував на спадковості Османської імперії; до переходу Р. Ердогана до прагматичної політики, яка зберігає певний акцент на імперському минулому, але здебільшого зосереджується на торгівлі [5]. Перший розпочався в 2002 р. і тривав до 2009 р. Саме з цього періоду відбуваються зміни у зовнішній політиці країни. У 2002 р. ПСР, очолювана чинним президентом Р.Т. Ердоганом, перемогла на парламентських виборах. Вона

позиціонувала себе як консервативну, так і орієнтовану на Захід. ПСР виявила бажання приєднатися до Європейського Союзу (ЄС). Уряд відмовляється від кемалістської політики, Туреччина перестає бути світською державою і змінює свою мирну зовнішню політику. Протягом 2002–2008 рр. Туреччина активно брала на себе роль посередника у вирішенні регіональних конфліктів у Чорноморсько-Каспійсько-Близькосхідному регіоні [6, с. 8].

Офіційна концепція ПСР мала назву «консервативна демократія». Ця концепція наголошує, що політика Туреччини має базуватися на принципах примирення, толерантності та інтеграції. Основними цілями її були подолання фінансових криз, сприяння економічній лібералізації та відповідність нормам Європейського Союзу [7, с. 11]. Загалом зовнішньополітичний підхід ПСР на той час полягав у підтримці та поліпшенні відносин із сусідніми країнами, що отримало назву «Нульові проблеми з сусідами». Цю концепцію розробив Ахмет Давутоглу, тодішній професор Університету Бейкента [2]. Він зазначав, що доля балканського регіону має бути «або історією успіху, або історією невдачі», і «або Балканський регіон буде центром усього, або він стане жертвою всього» [8].

У цей період ПСР цікавилася Балканами, але вони не були головним об'єктом її зовнішньої політики. Перш за все, відносини з цим регіоном були обумовлені вступом до ЄС. Цю думку відстоює Д. Стоянович. Він вважає, що завдяки економічному впливу на потенційних членів ЄС Туреччина створювала умови для сприяння власному вступу до організації. Дійсно, торгівля з цим регіоном розвивалась найактивніше: із загального обороту в 2000 р. в 3 млрд дол. до 17,7 млрд дол. у 2008 р. Турецькі компанії побудували найбільше університетське містечко на Балканах у передмісті Сараєво, Боснія. Банки надали 85 % позик на будівництво шосе через Сербію для турецького транзиту товарів до ЄС [9].

Натомість, А. Врачич наголошує на детермінованості географічного фактору в політиці Туреччини щодо Балкан протягом 2002–2009 рр. За

словами вченого, концепція А. Давутоглу передбачала підвищений інтерес до країн, населених турками або людьми турецького походження, які включав цей регіон. Дотримуючись ідеології спільноти «споріднених», Туреччина намагалася закріпитися на Балканах, як це було багато років тому [10, с. 9].

Початок другого етапу знаменується призначенням А. Давутоглу на посаду міністра закордонних справ ТР. Вступивши на посаду в 2009 р., політик почав реалізовувати концепцію «неосманізму». Основною метою цієї доктрини є об'єднання тюркомовних народів в одне міжнародне співтовариство на основі існування спільних історичних, релігійних та культурних цінностей [11]. Таким чином, держава починає проводити активну дипломатичну політику щодо країн, де проживали турки або особи турецького походження. Ось чому Туреччина знову звертає пильну увагу на Балкани.

У своїй головній праці «Стратегічна глибина» А. Давутоглу стверджував, що Анкара має будувати свою політику на Балканах, спираючись на боснійців та албанців, дві основні мусульманські групи в регіоні. Він розглядав тісніші відносини з цими громадами як ключ до розширення впливу Туреччини в регіоні. На практиці А. Давутоглу встановив також контакти з Македонією та Сербією [5]. На думку С. Л. Пікереса, Боснія та Герцеговина були ідеальною «лабораторною твариною», на якій Туреччина перевіряла свою зовнішню політику. Говорили, що Туреччина буде звертатися до всього, що відбувається в цій країні, як до внутрішнього питання Туреччини, як до питання, за яке вона відчуває відповідальність [12, с. 22].

У той час Туреччина почала застосовувати політику «м'якої сили» щодо Балкан. Це означає, що влада не може бути визначена лише за допомогою традиційних військових прийомів. Медіа, мистецтво, туризм, освіта та торговельні відносини стали новими засобами цього [7, с. 249]. Ось чому до 2012 р. на Балканах діяло 10 культурних центрів ім. Юнуса Емре в Албанії, Боснії та Герцеговині, Косово, Македонії та Румунії. Варто

ззначити, що Асоціація ім. Юнуса Емре не лише проводила курси турецької мови, але й організовувала інші культурні заходи. Подекуди також було широко поширене викладання турецької мови в школах. Поняття «м'якої сили» також було реалізоване через засоби масової інформації (наприклад, канал TRT Avaz) [13, с. 176–177].

А. Давутоглу наголосив на необхідності єдності на Балканах двох елементів: регіональної власності на проекти, спрямовані на зміцнення співпраці, та «регіонального розуму», заснованому на сімейному підході [12, с. 21]. Таким чином, крім культурних, Туреччина продовжувала підтримувати і розвивати міцні економічні зв'язки з регіоном. Раніше щорічний відтік прямих іноземних інвестицій (ПІІ) з Туреччини на Балкани здійснювався майже виключно до Болгарії та Румунії. З 2009 р. були відкриті інші економічні канали. Наприклад, в 2007 р. тільки Албанія отримала 42,2 % усіх прямих ПІІ з Туреччини. У 2010 р. Боснія та Герцеговина стала найбільшою країною-реципієнтом ПІІ в регіоні. А в 2015 р. Туреччина посіла друге місце серед 10 найбільших інвесторів в економіку Косово [10, с. 12].

Іншим вектором зовнішньої політики Туреччини на другому етапі було вирішення локальних конфліктів на Балканах. У 2009 р. Анкара ініціювала об'єднання боснійських сербів, хорватів та мусульман для вирішення важливих питань. Через рік Туреччина уклала тристоронній союз із Сербією та Боснією для вирішення цих проблем. Однак, на думку А. Айдінташбаша, суттєвим недоліком у цьому напрямку було те, що А. Давутоглу та ПСР ігнорували невдоволення певних балканських країн своїм колоніальним минулим. За винятком Боснії, решта досить негативно ставиться до століть османського панування. Туреччина просто покладалася на тугу за імперією [5]. Однак Анкара продовжувала підтримувати інтеграцію балканських країн до інституцій ЄС та НАТО і залишалася для них важливим союзником.

Третій і завершальний етап політики Туреччини на Балканах починається в 2016 р. з відставки А. Давутоглу. Відтоді президент Р.Т. Ердоган (обраний на цю посаду в 2014 р.) почав застосовувати більш

прагматичний підхід до зовнішніх відносин. Він скасовує візи для ряду держав регіону – Македонії, Албанії, Чорногорії, Боснії та Герцеговини, Хорватії. Туреччина зменшила темпи своєї регіональної діяльності та дипломатичних ініціатив, одночасно розширюючи економічні зв'язки [5].

Така політика вплинула на темпи економічного співробітництва між країнами. Інтенсивність торгівлі між балканськими країнами та Туреччиною значно зростає. У 2017 р. частка в загальному товарообігу між країнами Західних Балкан та Туреччиною була найвищою в Косово (8,8 %) та найнижчою в Сербії (2,9 %). Через різні торговельно-промислові палати, такі як Рада з питань зовнішньоекономічних відносин, Анкара активно заохочує торгівлю та інвестиції в цьому регіоні. ПІІ Туреччини в Сербію та Македонію зросли більш ніж учетверо в період з 2007 по 2020 р., зосереджуючись головним чином на секторах будівництва, інфраструктури та виробництва. Турецькі банки також належать до найбільших банків Албанії, Косово та Македонії [14, с. 9–10].

На третьому етапі відносини Туреччини з Балканами стають набагато тіснішими. Р.Т. Ердоган почав налагоджувати особисті зв'язки з керівниками цих країн. Наприклад, він запросив їх у жовтні 2018 р. відкрити аеропорт у Стамбулі. Тоді прибули президенти Албанії, Косово, Македонії, Боснії, Болгарії та Сербії. Цікаво також, що коли балканські лідери чи навіть їхні сім'ї приїжджають до Туреччини, вони отримують VIP-лікування та різні послуги високого рівня [5]. Однак Анкара не бере участі у внутрішній політиці регіону.

Що стосується інструментів «м'якої сили», то культурні центри ім. Юнуса Емре залишаються ними. Їх програми включають стипендії, мовні курси та проекти реконструкції. Не останню роль відіграє популяризація турецької культури через кіно, а саме серіали (особливо «Величне століття», який мав шалений успіх на Балканах). До речі, на нашу думку, згаданий серіал може бути прихованою пропагандою славного імперського минулого.

Що стосується ЄС, то, за словами М. Хайке, балканські країни можуть нарешті звернути свою увагу на Туреччину, якщо вступ до Союзу є дуже складним. Нещодавно уряди багатьох країн регіону висловили підтримку Анкарі в її ролі в контролі над перевезенням біженців до Європи [14, с. 7]. Тим не менше, Ч. Тамер вважає, що політична інтеграція Туреччини з Балканами може відбуватися лише за допомогою можливої Балканської організації економічного співробітництва, яка буде створена під керівництвом Туреччини в довгостроковій перспективі. З цією метою Туреччина має залучитися до посередницької та човникової дипломатії для вирішення проблем між балканськими країнами [15].

Наразі Туреччина швидко встановила свою власну марку дипломатії під час пандемії коронавірусу, включаючи постачання медичних матеріалів та плани довгострокової співпраці у галузі медичного обладнання. Зазвичай, вона постачає більшу частину медичного обладнання на Балкани, а також в африканські країни. За словами М. П'єріні, дипломатична мета таких дій очевидна: використовувати пандемію для підтримки країн, що потребують цього, та покращення іміджу Туреччини на міжнародній арені [16].

Таким чином, Балкани представляли великий інтерес для Туреччини ще з середньовіччя. Розпад Османської імперії та прихід до влади демократичних сил призвели до того, що Анкара майже вісімдесят років не звертала уваги на цей регіон. Країни відновили зв'язки лише на початку XXI ст. Дослідники виділили три етапи політики Анкари щодо Балканського регіону з 2002 року: а) 2002–2009; б) 2009–2016; в) 2016–2020. Можна стверджувати, що такий поділ зумовлений насамперед внутрішньополітичними змінами в Туреччині, а саме: перемогою на парламентських виборах ПСР, призначенням А. Давутоглу на посаду міністра закордонних справ та його відхід від влади. З кожним періодом Анкара налагоджувала тісніші відносини з регіоном і дедалі більше намагалася отримати на нього вплив. Основними способами для цього є торгівля, політика «м'якої сили» та підтримка балканських держав у їх

прагненні вступити до НАТО та ЄС. Сьогодні Туреччина продовжує тримати руку на пульсі цього регіону. Дослідники припускають, що в майбутньому може сформуватися нове економічне та політичне співтовариство, на противагу ЄС, до якого увійдуть Балкани та Туреччина.

### **Використані джерела та література:**

1. The official site of Turkish Ministry of Foreign Affairs. 2020 Yılına Girerken Girişimci ve İnsani Dış Politikamız. URL: [http://www.mfa.gov.tr/site\\_media/html/2020-yilina-girerkeningirisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf](http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2020-yilina-girerkeningirisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf) (дата звернення: 30.06.2021)
2. Kalin I. What does Turkey want in the Balkans. URL: <https://www.dailysabah.com/columns/ibrahim-kalin/2018/06/02/what-does-turkey-want-in-the-balkans> (дата звернення: 18.04.21)
3. Stoun N. Turkey: A Short History. Thames and Hudson Ltd, 2011. 192 p.
4. Ганіюглу Ш. Ататюрк: біографія мислителя: пер. О. Галенка. Львів : Видавництво Анетти Антоненко; Київ : Ніка-Центр, 2018. 240 с.
5. Aydıntaşbaş A. From myth to reality: How to understand Turkey's role in the Western Balkans. URL: [https://ecfr.eu/publication/from\\_myth\\_to\\_reality\\_how\\_to\\_understand\\_turkeys\\_role\\_in\\_the\\_western\\_balkans/](https://ecfr.eu/publication/from_myth_to_reality_how_to_understand_turkeys_role_in_the_western_balkans/) (дата звернення: 25.04.2021)
6. Mitrovic M. Turkish foreign policy towards the Balkans: the influence of traditional determinants on Davutoğlu's conception of Turkey – Balkan relations. Berlin: GeT MA Working Paper Series. 69 p.
7. Duran B., Kanat K. B. (ed.) AK Party years in Turkey: domestic and foreign policy. Istanbul: SETA, 2020. 402 p.
8. Popp M. Multikulti and the future of Turkish Balkan Policy. URL: <https://www.esiweb.org/rumeliobserver/2010/12/04/multikulti-and-the-future-of-turkish-balkan-policy/> (дата звернення: 20.04.21)
9. Stojanović D. Turkey uses economic clout to gain Balkan foothold. URL: <https://www.sandiegouniontribune.com/sdut-turkey-uses-economic-clout-to-gain-balkan-foothold-2011mar13-story.html> (дата звернення: 20.04.21)
10. Vračić A. Turkey's Role in the Western Balkans. Berlin: SWP, 2016. 34 p.
11. Davutoglu A. Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political. URL: <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/04/> (дата звернення: 25.04.2021)

12. Piqueres S. L. Turkey in Bosnia and Herzegovina: by fits and starts. Soft power and public diplomacy alla turca. Warsaw: Fundacja Kolegium Europejskie, 2014. 83 p.
13. Demirtaş B. Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices, Building Bridges and Constructing a Common Future. *PERCEPTIONS*. 2013. № 18 (2). P. 163–184.
14. Hayke M., Radzyner A. Western Balkans: Growing economic ties with Turkey, Russia and China. BOFIT Policy Brief. 2019. № 1. 18 p.
15. Tamer C. Turkey's Return to the Heartland and Balkan Turks. URL: <https://www.ankasam.org/en/turkeys-return-to-the-heartland-and-balkan-turks/> (дата звернення: 27.04.21)
16. Pierini M. Emerging From the Pandemic, Turkey Rolls Out a More Assertive Foreign Policy. URL: <https://carnegieeurope.eu/2020/06/03/emerging-from-pandemic-turkey-rolls-out-more-assertive-foreign-policy-pub-81963> (дата звернення: 20.04.21)

## КУРДСЬКИЙ ЧИННИК У СИРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ «ІСПИТ» ДЛЯ Б. АЛЬ-АСАДА

*Анотація.* Курди Сирійської Арабської Республіки, у порівнянні зі своїми одноплемінниками з іракського, іранського та турецького Курдистану, перебувають у найбільш невигідному географічному та демографічному становищі. Через це вони виступають найбільш вразливим сегментом регіональної курдської спільноти. Такий стан речей, незважаючи на традиційну войовничість і хоробрість сирійських курдів, робило їх привабливим об'єктом етнічних чисток як за часів домінування у незалежній Сирії арабської сунітської більшості, так і за режиму династії арабських алавітських диктаторів аль-Асадів. За таких умов, курди Сирії зрештою стали союзниками США під час невдалої спроби останніх перетворити САР на демократичну державу. Натомість пом'якшення курдської політики, за умов його здійснення офіційним Дамаском не на початку, а принаймні напередодні громадянської війни могло б зробити відповідну етнічну меншину союзницею спадкового диктатора Б. аль-Асада і навіть почасти знівелювати західні звинувачення у антидемократизмі по відношенню до його режиму.

**Ключові слова:** курди, Сирійська Арабська Республіка, етнічна дискримінація, Б. аль-Асад, громадянська війна.

*Annotation.* Zelinskyi A.L. *The Kurdish factor in Syria at the beginning of the 21<sup>st</sup> century as a political “test” for B. al-Assad.* The Syrian Kurds are in the most unprofitable geographic and demographic situation in comparison with their tribesmen from Iraqi, Iranian and Turkish Kurdistan. Given this, they are the most vulnerable segment of the regional Kurdish community. This state of affairs, despite the traditional militancy and bravery of the Syrian Kurds, made them an attractive object of the ethnic cleansing both during the dominance of the Arab Sunni majority in independent Syria and during the regime of the dynasty of Arab Alawite dictators al-Assad. In this state of affairs, the Kurds of Syria eventually became allies of the US during the latter's failed attempt to transform the SAR into a democratic state. On the other hand, the softening of the Kurdish policy, under the conditions of its implementation by official

*Damascus not at the beginning, but at least on the eve of the civil war, could make the mentioned ethnic minority an ally of the hereditary dictator B. al-Assad and even partially to mitigate Western accusations of anti-democratism in relation to his regime.*

**Keywords:** *the Kurds, Syrian Arab Republic, the ethnic discrimination, B. al-Assad, the civil war.*

В ході збирання матеріалів для майбутньої статті, котру я планую присвятити характеристиці державної діяльності спадкового сирійського диктатора Б. аль-Асада (при владі з 2000 р.)<sup>1</sup>, мою увагу привернула проблема місцевих курдів. Зокрема мій інтерес викликало питання про ціннісний союзницький потенціал курдської етнічної меншини для дамаського режиму напередодні й на початку незавершеної сирійської громадянської війни (почалась у 2011 р.) [1; 2; 3; 4; 5, р. 221–236; 6; 7; 8; 9; 10, II; 11; 12, р. 296–362]. У першу чергу, йдеться про виправданість чи не виправданість відмови Б. аль-Асада від серйозної спроби залучення сирійських курдів на свій бік. Я вважаю, що відповідь на це питання дозволить краще зрозуміти й охарактеризувати державну політику зазначеного диктатора.

Оскільки сирійські курди як у кількісному, так і в організаційному плані виглядали аутсайдерами на фоні своїх єдиноплемінників з інших країн регіону (див. нижче), у сучасній історіографії їм приділялося значно менше уваги, ніж, скажімо, курдським етнічним меншинам Туреччини та Іраку. В той же час, варто відзначити дві праці, видані у нульових роках нашого століття: «Курди у Сирії: забутий народ» («The kurds in Syria: the Forgotten People») К. Йїлдїза [13] і «Сирійські курди: історія, політика та суспільство» («Syria's Kurds: history, politics and society») Х. Техеля [14].

Ситуація дещо пожвавилась на хвилі сирійської громадянської війни. Так, окрім уваги, приділеної місцевим курдам на сторінках загальних робіт, присвячених вищезгаданому конфлікту [див. наприклад: 1, с. 31 – 32; 4, с. 20,

---

<sup>1</sup> Зазначену статтю я сподіваюсь опублікувати в четвертому номері журналу «Проблеми всесвітньої історії» за 2023 рік.

23–24; 10, II; 15, p. 3–67; 16, p. 187–243; 17, p. 7–25], також побачила світ низка тематичних монографій, у яких було предметно розглянуто історію та сучасний стан курдської проблеми у Сирійській Арабській Республіці. Серед останніх можна згадати такі праці: «Сирійські курди: політичні партії та ідентичність на Близькому Сході» («The Kurds of Syria: Political Parties and Identity in the Middle East») Х. Ольсопп [18], «З нізвідки: курди Сирії під час миру та війни» («Out of Nowhere: The Kurds of Syria in Peace and War») М. Гюнтера [19], «Рожава: революція, війна та майбутнє сирійських курдів» («Rojava: Revolution, War and the Future of Syria's Kurds») Т. Шмідінгера [20].

Окрім цього, проблематика сирійських курдів регулярно висвітлюється на сторінках різномасштабних та різновартісних статей, брошур і оглядів. До числа подібних праць належать наступні: «Визначальна меншина: роль сирійських курдів в антиасадівській революції» («The decisive Minority: the Role of Syria's Kurds in the Anti-Assad Revolution») О. Оссино та І. Таніра [21], «Чого хочуть курди» («What the Kurds Want») Є. Краєскі [22], «Курди Сирії» («The kurds of Syria») А.-С. Шопп [23], «Курдський рух в арабському світі: сирійські курди як об'єкт дослідження» («The kurdish movement in the arab world: the syrian kurds as a case study») М. аль-Каті [24] тощо. Сюди ж слід віднести й розділ про сирійських курдів, написаний згаданим вище Х. Техелем до «Кембриджської історії курдів» («The Cambridge History of the Kurds») [25, p. 436–457]. Нарешті, проблематика, пов'язана з темою цього дослідження, широко відображена в аналітичних публікаціях, що містяться на сторінках веб-порталів Близькосхідного центру Карнегі [26] та Близькосхідного інституту (Вашингтон) [27], а також низки установ і громадських організацій на зразок «Міжнародної кризової групи» [28].

Аналіз представленої вище спектру робіт дозволяє стверджувати, що тема цього дослідження зберігає свою актуальність. На це вказують дві обставини. Першою з них є відсутність робіт, предметно присвячених курдському чиннику як критерію характеристики державної політики Б. аль-

Асада<sup>2</sup>. В основному перераховані вище роботи є курдоцентричними, з акцентуванням уваги на дискримінації сирійських курдів з боку правлячих арабських режимів протягом історії сирійської незалежності, а також на військовій і політичній боротьбі курдського етносу в ході нинішньої громадянської війни. Друга обставина полягає у більшому чи меншому ступені суб'єктивності, виявленому по відношенню до курдського питання, авторами представлених праць. У першу чергу, це звичайно стосується авторів курдського, арабського та турецького походження.

Курди – один з давніх іранських народів, чия етнічна історія налічує близько 2,5 тисяч років. На сьогоднішній день він за своєю чисельністю займає четверте місце у Південно-західній Азії після арабів, турків та іранців. Незважаючи на це, територія, на якій переважає курдське населення (умовний Курдистан), так і не набула статусу незалежної держави. В результаті геополітичних процесів, спричинених двома світовими війнами ХХ ст., Курдистан було поділено між чотирма державами: Туреччиною, Іраном, Іраком і Сирією [25, р. 205–310]. При цьому, окрім етнічної чужорідності, як правило існує бодай ще один чинник, що відрізняє курдів від панівної нації кожної з вищеперерахованих країн. Так, у випадку Сирії, де більшість курдів, як і більшість арабського населення, сповідують сунітський іслам, зазначеним чинником виступає курдська мова, котра належить не до семітської, а до індоєвропейської мовної сім'ї.

Взагалі ж, становище сирійських курдів від самого початку невігідно відрізнялося від становища курдських меншин, які населяють інші три вищезазначені країни. Перш за все, йдеться про найбільш невіграшне демографічне співвідношення. Так, сирійські курди, чия чисельність на момент початку громадянської війни сягала близько 2 млн осіб, становили приблизно 9 % від переважно арабського населення країни [10, I, с. 12]. Для порівняння: турецькі курди налічують близько 20 млн осіб і становлять близько 23-25 % населення, їхні іранські одноплемінники – близько 11 млн,

---

<sup>2</sup> В усякому разі, подібні роботи мені невідомі.

що становить 10 %, а курди Іраку чисельністю у 8 млн – близько 20 %. Окрім цього, на відміну від переважно гірського турецького, іранського та іракського Курдистану, сирійський Курдистан або Рожава (захід – курд.) знаходиться у переважно рівнинній місцевості<sup>3</sup>, що робить його мешканців більш вразливими у випадку проявів насильства з боку державної влади. Нарешті, на відміну від компактно проживаючих одноплемінників, сирійські курди утворили низку відокремлених один від одного етнічних осередків, розкиданих вздовж сирійсько-турецького кордону у північній та північно-східній частинах країни, а також – громади в Дамаску й Алеппо [14; 15, р. 53–55]. До цих об'єктивних чинників слід додати виняткову, навіть для курдської політичної традиції, роздробленість національного руху сирійських курдів, посилену різновекторним орієнтуванням його складових на провідні курдські партії Туреччини та Іраку [30; 18; 15, р. 60–62; 24; 16, р. 216–228; 25, р. 436–457].

Усі вищеперераховані чинники сприяли перетворенню сирійських курдів на дуже вразливий і тому неймовірно привабливий об'єкт державного тиску. З огляду на це, зазначена етнічна меншина з моменту проголошення сирійської незалежності (1946 р.)<sup>4</sup> виступала узаконеною перманентною жертвою примусової арабізації, соціальної дискримінації та економічної експлуатації [14, р. 47–68; 15, р. 52–59]. Зазначені прояви державної політики щодо курдської громади набули ідеологічного забарвлення з моменту появи у назві сирійської держави фатального для курдів слова «арабська»<sup>5</sup>. Найбільш промовистим у цьому плані став перепис населення, здійснений на території Джазіри (заєвфратської Сирії) у 1962 р. Безпосередня мета зазначеного заходу полягала у маргіналізації якомога більшої частки курдського населення вищезгаданої області. Її результатом стало

---

<sup>3</sup> Умовний виняток становить область так званих Курдських гір (Курд-даг) [15, р. 53; 25, р. 436, not. 1].

<sup>4</sup> Певний виняток з цього правила становили короткі періоди перебування на вищих шаблях влади кількох осіб курдського походження [16, р. 207–208].

<sup>5</sup> Початок цьому явищу було покладено завдяки утворенню Об'єднаної Арабської Республіки у складі Єгипту та Сирії (1958-1961). Після розпаду цієї конфедерації слово «арабська» перекочувало до назви колишньої Сирійської Республіки [14, р. 47–52].

позбавлення сирійського громадянства, тобто суттєве ураження у правах, не менш ніж 120 тис. осіб [31; 32, р. 3; 14, р. 51; 16, р. 214–216]<sup>6</sup>. Подібна ситуація залишалася без суттєвих змін за часів правління алавіта Х. аль-Асада (1970-2000 рр.) і протягом першого десятиліття перебування при владі згаданого на початку цієї статті сина та наступника останнього (2000-2010 рр.). Як правило, курдська політика обох диктаторів зводилася до перемишування ефемерних обіцянок і реальних утисків [32; 13, р. 91–121; 14, р. 61–68, 108–132].

Одразу після початку антиурядових березневих виступів 2011 р. Б. аль-Асад здійснив невизначну спробу завоювати прихильність курдів. Зокрема, він офіційно оголосив процес повернення сирійського громадянства 300 тис. (пор. прим. 6) маргіналізованих курдів [21; 15, р. 61; 25, р. 446] і заплющив очі на й без того неконтрольований процес утворення курдських політичних партій [15, р. 61]. При цьому, на 2013 р. громадянство отримали лише 100 тис. осіб [25, р. 446, not. 12], тоді як наявність у курдів багатопартійної політичної системи потенційно збільшувала можливості Дамаску щодо маніпулювання курдським національним рухом [15, р. 61].

Зрештою, на початку громадянської війни сирійські курди дійсно відмовилися підтримати антиасадівську опозицію, а вирішили дотримуватися своєрідного нейтралітету. Однак такий стан речей слід вважати не заслугою Б. аль-Асада, а результатом відсутності політичної гнучкості у керівництва самої опозиції. Останнє не лише відмовило курдам у перспективі отримання автономії, а й навіть не погодилося прибрати з офіційної назви республіки претензійне слово «арабська» [21; 18, р. 200; 16, р. 239–242; 25, р. 446]. Усі ж подальші союзи сирійських курдів, зокрема зі США, демократичним сегментом все тієї ж арабської антиасадівської опозиції і навіть Росією й дамаським режимом носять винятково тактичний і ситуативний характер. Головним чином, вони спрямовані на ліквідацію фізичної загрози курдській

---

<sup>6</sup> У 1996 р. кількість сирійських курдів, позбавлених громадянства, становила 200 тис. осіб [31], а у 2004 р. – вона вже сягала 300 тис. [32, р. 3].

громаді з боку Туреччини та арабських сунітських радикальних організацій на чолі з Ісламською державою Іраку й Леванту [18, р. 318, 341, 344, 361–362; 25, р. 449–451, 453–454; 33].

На думку автора, позиція Б. аль-Асада щодо курдського питання, означена дамаським диктатором на початку громадянської війни, продемонструвала притаманну цьому державному діячеві недалекоглядність. Йому було б варто одночасно з поверненням курдам сирійського громадянства декларувати створення курдської автономії на північному сході країни після перемоги над деструктивними (тобто, революційними) силами. На додачу, можна було перекласти частину відповідальності за зволікання з конструктивним вирішенням курдського питання на сунітську арабську більшість країни з її радикальним крилом включно<sup>7</sup>. Нарешті, в ідеалі зазначені кроки бажано було зробити не на початку, а напередодні березневих подій 2011 р.

У такий спосіб Б. аль-Асад мав можливість, фактично не докладаючи зусиль, привернути на свій бік загал сирійських курдів, котрі здавна вирізняються хоробрістю, войовничістю та військовою вправністю. До того ж, у світлі зміни ставлення до курдської громади дамаський диктатор міг би розраховувати на повернення симпатії, а отже й на військову підтримку з боку бойовиків радикальної політичної сили турецьких курдів – Робітничої партії Курдистану<sup>8</sup>. Тим більше, що дійова підтримка дамаського режиму турецькими курдами не суперечила б тодішній політиці Ірану, – на той момент ключового покровителя Б. аль-Асада [пор. 15, р. 61]. Нарешті, повернення сирійським курдам громадянських прав у сукупності з перспективою надання їм автономії, особливо на фоні ігнорування курдських вимог опозицією, могли б підвищити привабливість дамаського режиму в очах західних політичних кіл і почасти знівелювати звинувачення Б. аль-

---

<sup>7</sup> Щодо апіорної недовіри курдського загалу до сирійських арабів-сунітів [див. 16, р. 239–242].

<sup>8</sup> Про непрості стосунки династії аль-Асадів з Робітничою партією Курдистану [див. 16, р. 228–231; 25, р. 443–444].

Асада у недемократичності, що у свою чергу послабило б рівень міжнародної підтримки рушійних сил Арабської весни у Сирії.

Таким чином, у 2011 р. сирійські курди, з огляду на логіку попередніх історичних реалій, не мали об'єктивних підстав для підтримки жодної зі сторін громадянської війни, що спалахнула у країні. Водночас, Б. аль-Асад, маючи усі можливості повернути на свій бік численну курдську громаду, не скористався цим сприятливим шансом для зміцнення свого хисткого становища. Цей епізод свідчить про відсутність у зазначеного спадкового дамаського диктатора не тільки далекоглядності, але й широти мислення та політичної креативності.

### **Використані джерела та література:**

1. Горобець І., Мартинов А. Сирійський гордіїв вузол. *Зовнішні справи*. 2011. № 10. С. 30–33.
2. Зінько С. Сирійський політичний пасьянс. *Зовнішні справи*. 2011. № 11–12. С. 37–39.
3. Субх М. Сирія: тунель без світла в кінці. *Зовнішні справи*. 2011. № 11–12. С. 40–43.
4. Зінько С. Сирійське протистояння в контексті регіональних трансформацій. *Зовнішні справи*. 2012. № 8. С. 20–25.
5. McHugo J. Syria: A History of the Last Hundred Years. 2nd ed. New York – London: The New Press, 2014. 320 p.
6. Alzamalkani M.A. Syria: why is the arab spring turning into a long winter: Diss. PhD. St Andrews: St Andrews University, 2015. 272 p.
7. Phillips C. The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East. New Haven (CT): Yale University Press, 2016. 321 p.
8. Glass C. Syria Burning: A Short History of a Catastrophe. London: Verso, 2016. 192 p.
9. Волович О. РФ і США у Сирії: непереборні розбіжності. *Зовнішні справи*. 2016. № 10. С. 6–11.
10. Нагайчук В.І. Сирійська криза: історичні витоки, передумови, причини (ч. I–II). *Зовнішні справи*. 2016. № 10. С. 12–15; № 11. С. 40–43.
11. Van Dam N. Destroying a Nation: The Civil War in Syria. London – New York: I.B. Tauris, 2017. 336 p.
12. Axon A., Hewitt S. Syria 1975/76-2018. Leiden – Boston: Brill, 2018. 504 p.

13. Yildiz K. *The kurds in Syria: the Forgotten People*. London –Ann Arbor (MI): Pluto Press, 2005. 160 p.
14. Tejel J. *Syria's Kurds: history, politics and society: transl. from french*. London –New York: Routledge, 2009. 189 p.
15. Balanche F. *Sectarianism in Syria's Civil War: a geopolitical study*. Washington (DC): The Washington Institute for Near East Policy, 2018. 135 p.
16. Lee S.C. *Minority Communities in Times of Conflict: Civil War in Lebanon and Syria: Diss... PhD*. Evanston (IL): NorthWestern University, 2019. 326 p.
17. Vestenskov D., Siervo A.H. *Internal Kurdish Coherence: Analyzing Alliances, Capacities, Threats and Political Objectives of Kurdish Groups and Parties in Syria and Iraq 2015–2017*. Copenhagen: Scandinavian Military Studies, 2019. 85 p.
18. Allsopp H. *The Kurds of Syria: Political Parties and Identity in the Middle East*. London: I.B. Tauris & Company Limited, 2014. 304 p.
19. Gunter M.M. *Out of Nowhere: The Kurds of Syria in Peace and War*. Oxford: Oxford University Press, 2014. 169 p.
20. Schmidinger Th. *Rojava: Revolution, War and the Future of Syria's Kurds*. London: Pluto Press, 2018. 298 p.
21. Hossino O., Tanir I. *The decisive Minority: the Role of Syria's Kurds in the Anti-Assad Revolution*. *The Henry Jackson Society*. March 2012. URL: <http://henryjacksonsociety.org/wp-content/uploads/2012/03/The-Decisive-Minority.pdf>
22. Krajewski J. *What the kurds want: syrian kurds are trying to build a leftist revolution in the midst of a civil war. Is it a new Middle East or just another fracture?* *The Virginia Quarterly Review*. 2015. № 4. P. 86–105.
23. Schott A.-S. *The kurds of Syria*. Copenhagen: Royal Danish Defence College, 2017. 21 p.
24. Al-Kati M. *The Kurdish Movement in the Arab World: The Syrian Kurds as a Case Study*. *AlMuntaqa*. 2019. № 1. P. 45–61.
25. *The Cambridge History of the Kurds* / Ed. H. Bozarslan, C. Gunes, V. Yadirgi. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 936 p.
26. Syria. *Carnegie Middle East Center / Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegie-mec.org/diwan/region/1559?lang=en>
27. Syria Program. *Middle East Institute*. URL: <https://www.mei.edu/programs/syria-program>
28. East Mediterranean (MENA). *International Crisis Group*. URL: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/east-mediterranean-mena>
29. Syria's Kurds: A Struggle Within a Struggle. *International Crisis Group*. 22 January, 2013. 52 p. URL: <https://icg-prod.s3.amazonaws.com/syrias-kurds-a-struggle-within-a-struggle.pdf>

30. Kurdish Movements in Syria. *ORSAM – Center for Middle Eastern Strategic Studies*. Report № 127, August, 2012. Ankara: Turkey Orsam, 2012. 66 p. URL: [https://www.orsam.org.tr/d\\_hbanaliz/Analiz\\_127\\_eng.pdf](https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/Analiz_127_eng.pdf)
31. Syria: the Silenced Kurds. *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/legacy/summaries/s.syria9610.html>
32. Lowe R. The Syrian Kurds: A People Discovered. *Middle East Program for Chatham House*. P. 18. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Middle%20East/bpsyriankurds.pdf>
33. Cerwer D., Van Wijk K. Divided Syria: An examination of stabilization efforts and prospects for state continuity. *Middle East Institute*. URL: <https://www.mei.edu/publications/divided-syria-examination-stabilization-efforts-and-prospects-state-continuity>

## ПАНАЛТАЇЗМ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ІНІЦІАТИВАХ КИРГИЗСТАНУ

***Анотація.** У даному дослідженні пропонується розглянути сучасну концепцію «Алтайської цивілізації» як політико-ідеологічний продукт, під який було підведено науковоподібну базу. Цій концепції було надано нового імпульсу з ініціативи і за державної підтримки Киргизстану. Але ідея паналтаїзму є вигідною і навіть потрібною Росії для збереження свого впливу на так званому «пострадянському просторі» та посилення інтеграційних процесів в його рамках – як адаптація ідеї російського євразійства для тюркських народів та противага ідеям пантюркізму.*

***Ключові слова:** інтеграційні процеси на пострадянському просторі, паналтаїзм, концепція «Алтайської цивілізації», історія сучасного Киргизстану.*

***Annotation.** Kordun O.O. Panaltaism in foreign policy initiatives of Kyrgyzstan. This study delves into the foreign policy initiatives of Kyrgyzstan, specifically focusing on the concept of "Altai civilization" as a political-ideological construct. The research aims to analyze the scientific foundations and state support this concept by Kyrgyzstan. Furthermore, it explores the significance of Panaltaism for Russia in maintaining influence over the "post-Soviet space" and fostering integration processes, presenting it as an adaptation of Russian Eurasianism for Turkic peoples and a counterbalance to pan-Turkism.*

***Keywords:** integration processes in the post-Soviet space, Panaltaism, the concept of "Altai civilization", history of modern Kyrgyzstan.*

Дослідженням паналтаїзму чи інших ідеологічних течій, пов'язаних з концептом «алтайської цивілізації», висунутим у сучасному Киргизстані, українськими дослідниками приділялося небагато уваги. Між тим, концепція «Алтайської цивілізації» була певний час однією з ключових у сучасному політичному дискурсі Киргизстану та Росії.

Зазначена концепція спирається на величезний масив досліджень у галузях історії, етнології, лінгвістики, археології та інших та базується на

припущенні, що в минулому алтайський регіон міг бути центром високорозвиненої цивілізації, яка впливала на історію і культуру багатьох народів та цивілізацій, таких як індоарійці, тюрки, монголи і навіть японці, корейці чи угорці.

Водночас, багато дослідників висловлюють сумніви щодо існування такої єдності та підкреслюють важливість наукових доказів і археологічних знахідок для її підтвердження.

Серед науковців, чії праці лежать в основі концепції, слід відзначити російського мовознавця В. Топорова, який пропагував ідею спільного коріння мов алтайського регіону, та Л. Гумільова, що заклав основи глобалістичного підходу прихильників «Алтайської цивілізації» у працях «Древние тюрки», «Открытие Хазарии» та «Хунну». Серед сучасних вчених, які займалися дослідженнями, пов'язаними з концепцією, можна виділити роботи П. Паршина, С. Аязбекової, В. Бутанаєва, М. Жолдасбекова, А. Дибо, Г. Гумбатова, К. Кадиярова, Н. Тунтєєва, С. Малабаєва, Б. Карімова, Ж. Омурової, І. Октябрьської, Ю. Худякова, Й. Краузе тощо. Як підсумок роботи міжнародного форуму «Алтайська цивілізація та споріднені народи Алтайської мовної групи» у 2017 р. у Киргизстані був виданий збірник наукових статей обсягом біля 62 д. а. (!) [1] істориків-алтаїстів, археологів, тюркологів, філософів, політологів, мовознавців, антропологів різних країн світу.

Утім, для сучасного Киргизстану концепція «Великої Алтайської цивілізації» має не тільки академічний інтерес. Передусім ми спостерігаємо спроби політичних еліт цієї країни використати цю ідею у внутрішній та зовнішній політиці Киргизстану для реалізації своїх та російських геополітичних амбіцій. При цьому сучасні публікації у Киргизстані та Росії, присвячені цьому питанню, насамперед аналізують геополітичні та політичні аспекти зазначеної концепції. Йдеться, наприклад, про публікації А. Есентурової [2], К. Кадиярова [3, 4], Д. Бакчієва [5], Ж. Сааданбекова [6], Б. Толканова [7] та інших.

Важливим є і контекст актуалізації у політичному дискурсі сучасного Киргизстану ідей паналтаїзму. У часи президента Киргизької Республіки А. Атамбаєва (2011–2017) вони стали ознакою фактичного відходу від задекларованих цією країною принципів багатовекторності і переходу до посилення співпраці з РФ.

Саме з ініціативи і за державної підтримки Киргизстану було надано нового імпульсу концепту «Алтайської цивілізації» [8]. Назва концепту набула поширення у 2017 р. у зв'язку з проведенням у Киргизстані Міжнародного форуму «Алтайська цивілізація та споріднені народи алтайської мовної родини», в якому була анонсована участь понад 100 науковців, фахівців з алтайської цивілізації з 12 країн: істориків, археологів, антропологів, лінгвістів з країн Європи та Азії, зокрема з Німеччини, Угорщини, Індії, Росії, Узбекистану та Чехії.

Форум мав стати майданчиком для обговорення результатів наукових досліджень, освітніх та культурних проектів, спрямованих на зміцнення гуманітарних зв'язків народів, які населяють території Євразії, на основі спільних алтайських мовних, етногенетичних та історико-культурних зв'язків [9]. Але президентом Киргизстану форум був використаний для просування ідей щодо необхідності політичної консолідації так званих «алтайських народів» на основі їхньої етнічної, культурної та мовної спільності [10].

У Киргизстані вважали, що ця ідея може стати додатковим інтеграційним поштовхом як на просторі Євразії, так і на просторі ЄАЕС, який ґрунтується на «культурній єдності народів величезного простору, які вийшли з російського Алтаю» [11], де Росія – це «своєрідна євразійська вісь, що складається із співдружності слов'янських, тюрко-монгольських, кавказьких, фіно-угорських, самодійських, тунгусо-маньчжурських та інших народів, що поєднують Європу та Азію» [12].

Ідея «Алтайської цивілізації» була закріплена також на доктринальному рівні, зокрема у «Стратегії сталого розвитку Киргизької Республіки на 2018-2040 роки» [13].

Отже, фактично можна говорити про концепцію «Алтайської цивілізації» радше як політико-ідеологічний продукт, під який було підведено науковоподібну базу. Зокрема йдеться про створення ідеологічного підґрунтя на основі паналтаїзму для надання нового імпульсу інтеграційним процесам на так званому «пострадянському просторі», наголошуючи на спільності походження, культурної та мовної ідентичності цілої низки народів, які мають історичні зв'язки з Алтаєм, розташованим на території Росії.

Саме такою бачив основну мету проведення міжнародного форуму «Алтайська цивілізація та споріднені народи алтайської мовної сім'ї» тодішній президент Киргизстану А. Атамбаєв, на чому і наголосив у своїй промові при відкритті зазначеного заходу [14]. Ця ж мета відображена і у заключній Декларації Форуму [15], а також у збірці «Труды Международного форума "Алтайская цивилизация и родственные народы Алтайской языковой семьи"», а саме, – «сприяння інтеграції до Євразійського простору народів, що входять до алтайської родини мов, поглиблення науково-освітнього та культурного обміну між ними»).

Тому важливим, на наш погляд, є дослідження концепції «Алтайської цивілізації» саме як політичного конструкту, покликаного закріпити домінуючу роль Росії в євразійській інтеграції, чому і присвячена данна стаття.

Концепт «(Великої) Алтайської цивілізації» базується на таких постулатах:

– Алтайська цивілізація – одна з колисок людської цивілізації, одна з найдавніших суперцивілізацій світу. Витоки її йдуть з часу ще до 4 тисячоліття до н. е. Народи цієї цивілізації серед перших у світі створили розвинені форми держави, етнічної спільності, мови, писемності, міфології, релігії (тенгріанство), містобудування та матеріальної культури.

– Значна кількість етносів і культур по всій Євразії перебували в зоні впливу алтайської цивілізації. Алтай – прабатьківщина фіно-угорських,

тюрко-монгольських, маньчжуро-тунгуських, корейського, японського та інших народів. Археологічні пам'ятки нібито свідчать про спільність господарсько-культурного укладу, антропологічну схожість народів – спадкоємців алтайської цивілізації. І навіть більше, заселення Америки через Аляску також відбувалося жителями Алтаю 15–20 тис. років тому [16].

– Народи Алтайської мовної родини сьогодні населяють не лише Алтай, Урал, Поволжя, Центральну Азію, Монголію та значні регіони Китаю, але й території від Якутії на півночі до Туреччини та Ірану на півдні, від Угорщини та Карелії на заході до Японії та Кореї на сході. Разом з народами Росії та Китаю ці території утворюють величезний географічний та історико-культурний регіон, навіть свого роду «континент» Євразія [17].

– Тюркська цивілізація, перебуваючи між провідними державами, цивілізаціями, культурами Сходу та Заходу, Півночі та Півдня, виступала як цивілізація, що мала великий вплив на розвиток світової історії, культури, науки, мистецтва та світогляду. Так, науковий внесок лише одного Аль-Хорезмі (десятькова система, алгебра, алгоритм) не поступається внеску деяких локальних цивілізацій [18]. Тюркська мова була однією з провідних міжнародних мов на просторі «Великого шовкового шляху». Тому Алтаю судилося стати духовною Меккою не тільки для тюркського світу, а й створити в майбутньому «новий Єрусалим» для всього освіченого людства [19].

– «Алтайські народи Росії» (до яких автори ідеї відносять киргизів, казахів, башкирів, татар, балкарців, кумиків, нанайців та кримських татар) є нащадками енісейських киргизів і мають з ними не лише етнолінгвістичну і культурну, але й кровну спорідненість, що має сприяти тіснішій інтеграції Киргизстану та РФ.

– Раніше всі тюрки розуміли один одного, але ідея створення «єдиної тюркської мови» на основі турецької є контрпродуктивною. Нині засобом міжнаціонального спілкування для алтайських народів має бути російська мова. Така ж ситуація і з ідеєю латинізації алфавіту. Кириличний алфавіт,

мовляв, дозволив тюркським республікам Радянського Союзу «перебувати у єдиному культурному полі з усією Євразією», то ж має бути залишений.

Ідея, озвучена на рівні глави держави у 2017 р., готувалася протягом щонайменше двох років [20]. Проект явно підтримувався (а можливо і був ініційований) Росією. В опублікованому наприкінці грудня 2017 р. інтерв'ю тогочасної завідувачки відділу громадянського розвитку, релігійної та етнічної політики Апарату президента КР М. Карибаєвої було сказано, що «він [Атамбаєв] вперше відкрито поговорив з керівництвом Російської Федерації, пояснив, що наша історія допоможе інтеграції, налагодженню людських зв'язків, і знайшов розуміння» [21].

Безумовно, ідея паналтаїзму, як його бачили в Киргизстані, є вигідною і навіть потрібною Росії для посилення інтеграції на так званому «пострадянському просторі» на теренах Центральної Азії. Це адаптація ідеї російського євразійства для тюркських народів Російської імперії/СРСР, своєрідний «русский мир» для неросійських народів «пострадянського простору». Попри декларовану орієнтацію на специфічні етнокультурні особливості тюрків, насправді покликана сприяти тіснішій інтеграції народів Киргизстану та інших тюркомовних країн у політичний простір Росії.

«(Велика) Алтайська цивілізація» («етнолінгвістично-культурна спільнота народів, що населяють території від Жовтого до Балтійського морів» [22]) добре кореспондується з баченням Росією формату єдиного євразійського простору та з ідеєю «єдиного економічного простору від Лісабона до Владивостока», озвученою у 2010 р. В.Путіним для *Sueddeutsche Zeitung* [23].

Тож попри зниження рівня державної підтримки ідеї «Алтайської цивілізації» на нинішньому етапі в Киргизстані, вона вже взята на озброєння російською владою.

Зокрема, саме на концепт «Алтайської цивілізації» спирався прес-секретар В. Путіна Д. Песков, коментуючи оприлюднену у Туреччині карту «Великого Турану».

Геополітичний проект «Алтайська цивілізація» був визнаний «вкрай ефективним і перспективним цивілізаційно-комунікативним каналом взаємодії з країнами євразійського простору сучасності» та одним з ключових інструментів російської «м'якої сили». Так, 9 жовтня 2019 р. у Держдумі відбулося засідання міжнародного Круглого столу на тему «Алтайський вектор євразійської інтеграції» під головуванням члена Комітету у справах СНД, євразійської інтеграції та зв'язків із співвітчизниками І.І. Белекова. За словами головуючого, концепт домінанти «Алтайської цивілізації» цементує засади РФ та збагачує євразійство. До того ж, зазначається, що на базисній духовно-світоглядній та культурно-прикладній основі алтайського вектору євразійської інтеграції є «цілком правомірною можливість розробити ідеологічну платформу гармонійного співіснування народів Євразії в XXI столітті» [24, С.12 – 18]. Глибока криза у відносинах Росії з Заходом після агресії в Грузії та Україні, на найближчі роки чи навіть десятиліття унеможливила будь-які перспективи для співпраці євразійської імперії, яка дедалі більше переорієнтовується на азійські політичні та економічні зразки. Саме в Азії Москва бачить найперспективніших постачальників технологій та капіталів, а також імпортерів російських енергетичних ресурсів. Тож ідея Алтаю як «центру світової цивілізації» ставатиме для неї дедалі привабливішою та актуальнішою. Так, 10 листопада 2022 р. відбулася Міжнародна наукова конференція «Алтайське коріння тюркської цивілізації» [25], яка проходила на базі НОЦ алтаїстики та тюркології «Великий Алтай» Алтайського державного університету у Барнаулі.

Також «Велика алтайська цивілізація» або паналтаїзм, розглядається в РФ як протиположна пантюркізму та ідеї створення «Великого Турану» – союзу всіх тюркських народів під егідою Туреччини. Звичайно, наївно було б стверджувати, що ідея «Алтайської цивілізації» на даному етапі може протистояти концептуально оформленим ідеям пантюркізму чи панісламізму, що існують в інтелектуальній полі та практиці міжнародних відносин вже

більше століття. Але низка чинників вказує на високу ймовірність політичної підтримки цього концепту з боку РФ.

Концепція «Великого Турану» відсутня в офіційних документах турецького уряду, але вона знаходить відображення у поглядах та політиці турецьких офіційних осіб [26]. І явне послаблення впливів Росії на Центральну Азію, яке відбувається на тлі політичних і військових невдач Москви в Україні, створює гіпотетичні можливості для втілення в реальність цих ідей.

Туран – це історична назва регіону на схід від річки Амудар'ї, що, в широкому значенні цього терміну, приблизно відповідає нинішній Центральній Азії. «Великий Туран» – це умовна назва «союзу всіх тюркських народів» (об'єднання 200 млн населення «від Алтаю до Середземного моря»), до якого в ідеалі, окрім самої Туреччини, мають увійти «Великий Азербайджан» (разом з частиною територій нинішнього Ірану), тюркські республіки Середньої Азії, а також Монголія, Сінцзян-Уйгурський автономний район Китаю та тюркські народи Російської Федерації.

Реконструювати бачення Туреччиною «тюркських регіонів» дозволяє публікація у турецькому виданні Karar [27]. У статті наголошується, що всього існує сім тюркських держав: Туреччина, Азербайджан, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Туркменістан та окупований Північний Кіпр, чію незалежність із 1983 р. визнає лише Анкара. Також видання Karar перераховує автономні райони з тюркською більшістю – Сінцзян-Уйгурський автономний район у Китаї (у статті це Східний Туркестан), Гагаузія у Молдові, Каракалпакстан в Узбекистані, Нахічевань в Азербайджані. Десять суб'єктів Російської Федерації було названо «автономними тюркськими республіками, які не мають незалежності». До списку увійшли: Татарстан, Башкортостан, Чувашія, Тува, Якутія, Алтай, Кабардино-Балкарія, Дагестан, Хакасія, Карачаєво-Черкесія. У 2021 р. турецький телеканал TGRT показав прогноз розширення сфери впливу Туреччини до 2050 р. «Великий Туран» включатиме Балкани, Закавказзя,

Близький Схід, Середню Азію, а також російське Поволжя та Чорноморський регіон [28].

Суть ідеї «Великого Турану», яка є своєрідним синтезом пантюркізму і неоосманізму, поєднанням етнолінгвістичних та релігійно-політичних чинників, полягає у створенні нового суперсоюзу (а в перспективі і єдиної держави), що може кинути виклик впливу в регіоні Росії, а також Ірану та Китаю. «Великий Туран» є для тюрків ідеєю того ж рівня, що й ідея «русского мира» для росіян.

Концепція має для Киргизстану прикладне значення у контексті регіонального співробітництва або пошуку спільних інтересів між Киргизстаном і державами, які також мають алтайські корені, стимулювання розвитку туризму та культурного обміну в рамках «алтайського регіону» та/або задоволення геополітичних амбіцій політичних еліт Киргизстану, які демонстрацією подібного роду ініціатив компенсують відсутність реального регіонального впливу.

Парадоксально, але активне застосування на практиці ідей концепції «Великої алтайської цивілізації» може послабити геополітичний вплив Росії у регіоні. Зокрема, спонукати до формування альтернативних політичних альянсів та інтеграційних проєктів. Або викликати етнічні та національні конфлікти в районах, де проживають «алтайські» етнічні групи.

Професор Чингіз Томар Ахмет Есаві, заступник ректора Міжнародного Турецько-Казахського університету, вважає, що концепція «тюркомовних народів» авторства проф. Миколи Ільмінського (пом. 1891), яка використовує кирилицю для асиміляції тюркомовних і мусульманських народів, які живуть під владою Росії, і заснована на російському імперіалізмі, нарешті зникне, як і майже 250-річна перешкода для єдності тюркського світу [29]. Що створює можливості для того, що ще за нашого життя стануть реальністю гіпотетичні контури розломів [30] останньої євразійської імперії. І Киргизстан, попри постколоніальну залежність від РФ, зможе стати одним з гробарів цієї

імперії, вчасно перейшовши до зовнішньої політики, яка відповідає стратегічним національним інтересам цієї центральноазійської республіки.

Але наразі вбачається, що Росія для збереження свого впливу на «пострадянському просторі» буде використовувати всі наявні в неї інструменти для посилення свого впливу та контролю над регіоном, утримання в ньому своїх політичних, економічних та військових позицій. І не останню роль в цьому може зіграти концепція «Великої алтайської цивілізації» як азійської адаптації ідей «русского мира».

### **Використані джерела та література:**

1. Труды Международного форума «Алтайская цивилизация и родственные народы Алтайской языковой семьи» / С. Алымкулова, К. Конкобаев, В. Бутанаев, Ю. С. Худяков и др. Бишкек: Фонд «Мурас», 2017. URL: <https://publications.hse.ru/books/214710992>
2. Эсентурова А. Алтаизм Атамбаева или как центробежные силы преобразовать в центростремительные. *Мнения АКИpress*. 25 июля 2017 г. URL: [https://mnenie.akipress.org/unews/un\\_post:9049](https://mnenie.akipress.org/unews/un_post:9049)
3. Кадияров К. Паналтаизм как альтернатива пантюркизму. *Academia.edu*. URL: [https://www.academia.edu/34616351\\_pdf](https://www.academia.edu/34616351_pdf)
4. Kudayarov K.A. The Approach of the Kirghizia to the idea of eurasian integration. doi: 10.31249/rva/2019.02.01
5. Бакчиев Д. Алтайская цивилизация - вечная цивилизация. *Мнения АКИpress*. 8 сентября 2017 г. URL: [https://mnenie.akipress.org/unews/un\\_post:9135](https://mnenie.akipress.org/unews/un_post:9135)
6. Сааданбеков Ж. Дорасти до Евразийской цивилизации. *Мнения АКИpress*. 28 декабря 2022 г. URL: [https://mnenie.akipress.org/unews/un\\_post:25806/?from=mnenie&place=search&sth=6d8e6bf97751e384ae281edf6ab139b4](https://mnenie.akipress.org/unews/un_post:25806/?from=mnenie&place=search&sth=6d8e6bf97751e384ae281edf6ab139b4)
7. Толканов Б. Алтайская цивилизация в КР: политические игры, поиск корней или расчет? *Спутник Кыргызстан*. 22.07.2017. URL: <https://ru.sputnik.kg/20170722/altajskaya-civilizaciya-v-kr-1034401378.html>
8. Паршин П. Б. «Алтайская цивилизация»: Историческая реалья, конъюнктурная идеологема или перспективный бренд? *Аналитические доклады ИМИ*. 2019. Выпуск №1 (50). М.: Институт международных исследований МГИМО МИД России. 36 с. URL: [https://mgimo.ru/upload/2019/06/AD\\_1\(50\)-2019.pdf](https://mgimo.ru/upload/2019/06/AD_1(50)-2019.pdf)

9. В Кыргызстане пройдет форум, посвященный алтайской цивилизации. *Sputnik Кыргызстан*. 03.06.2017. URL: <https://ru.sputnik.kg/20170603/v-kr-projdet-forum-posvyashchennyj-altajkoj-civilizacii-1033674090.html?fbclid=IwAR0AtPxAIRfpjzAhISdNZsYhfnB41kXEKWL0XW7BcJFNDn-HcFS6WGQclIg>
10. Атамбаев: Представители алтайской цивилизации могут укрепить мир в Евразии. *Вечерний Бишкек*. 2017. 20 июля. URL: [https://www.vb.kg/doc/363585\\_atambaev:\\_predstaviteli\\_altayskoy\\_civilizacii\\_mogyt\\_ukreplit\\_mir\\_v\\_evrazii.html](https://www.vb.kg/doc/363585_atambaev:_predstaviteli_altayskoy_civilizacii_mogyt_ukreplit_mir_v_evrazii.html)
11. «Алтай — центр мира и великий плавильный котел». *ИА Регнум*. 26 января 2017 г. URL: <https://regnum.ru/news/2231028>
12. Белеков И. Кайсын-Мустай-Чингиз. К концепту о «вселенском триединстве»... *Мнения АКИpress*. 17 Декабря 2018 г. URL: [https://mnenie.akipress.org/unews/un\\_post:13661/?from=mnenie&place=search&sth=6d8e6bf97751e384ae281edf6ab139b4](https://mnenie.akipress.org/unews/un_post:13661/?from=mnenie&place=search&sth=6d8e6bf97751e384ae281edf6ab139b4)
13. Стратегия устойчивого развития Кыргызской Республики на 2018-2040 гг. «Таза коом. Жаны доор» (от 26 декабря 2017 г.). *Агентство начального профессионального образования при Министерстве образования и науки КР*. URL: <http://kesip.kg/ru/3/273>
14. Идея паналтаизма объединит народы Евразии — Атамбаев. *Sputnik Кыргызстан*. 20.07.2017. URL: <https://ru.sputnik.kg/20170720/panaltaizm-obyedenit-yevraziyu-1034363925.html>
15. Декларация международного Форума «Алтайская цивилизация и родственные народы алтайской языковой семьи». *Официальный сайт Президента Кыргызской Республики*. 22 июля 2017 г. URL: [https://www.president.kg/ru/sobytiya/novosti/5223\\_deklaraciya\\_meghdunarodnogo\\_foruma\\_altayskaya\\_civilizaciya\\_i\\_rodstvennie\\_narodi\\_altayskoy\\_yazikovoy\\_semi](https://www.president.kg/ru/sobytiya/novosti/5223_deklaraciya_meghdunarodnogo_foruma_altayskaya_civilizaciya_i_rodstvennie_narodi_altayskoy_yazikovoy_semi)
16. Древняя Алтайская цивилизация. *Pandora*. URL: <https://pandoraworld.su/index.php?/topic/1317-древняя-алтайская-цивилизация/>
17. Алтай – одна из колыбелей человеческой цивилизации, которая связывает Азию и Европу – Атамбаев. *Информационно-новостной портал Центральной Азии*. 20.07.2017. URL: <http://ru.siluxgc.com/html/R1653/201707/1485032636508.shtml>
18. Каримов Б. Р. Наследие алтайской и тюркской цивилизаций и их перспективы в мировой цивилизации. *Электронная библиотека КиберЛенинка*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nasledie-altayskoy-i-tyurkskoy-tsivilizatsiy-i-ih-perspektivy-v-mirovoy-tsivilizatsii>

19. Витовцев Н. Идеи паналтаизма чужды властям Республики Алтай. «Хан-Алтай». 31.07.2017. URL: <https://gorno-altaisk.ru/index.php?q=obshchestvo/idei-panaltaizma-chuzhdy-vlastyam-respubliki-altaj>
20. Курманов З. Что за проект «алтайская цивилизация» и что он несет тюркским народам? ЦППИ. 03.08.2017. URL: <https://center.kg/article/60>
21. Мира Карыбаева: «Энергия Алтая хранит ответы на вопросы: кто мы, откуда пришли и куда движемся как нация». *Демократический Кыргызстан*. URL: <http://www.dem.kg/index.php/ru/article/27099/mira-karybaeva-energiya-altaya-hranit-otvety-na-voprosy-kto-my-otkuda-prishli-i-kuda-dvizhemsya-kak-natsiya>
22. Ученые решили объединить усилия в исследовании Алтайской цивилизации. *РИА Новости*. 22.07.2017. URL: <https://ria.ru/20170722/1498963311.html>
23. Putin: Plädoyer für Wirtschaftsgemeinschaft - Von Lissabon bis Wladiwostok. *Sueddeutsche Zeitung*. 2010. 25. November. URL: <https://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/putin-plaedoyer-fuer-wirtschaftsgemeinschaft-von-lissabon-bis-wladiwostok-1.1027908>
24. *Алтайский вектор евразийской интеграции. Материалы круглого стола*. М.: Издание Государственной Думы, 2020.
25. Международная научная конференция «Алтайские корни тюркской цивилизации». *Большой Алтай*. URL: <https://bolshoy-altay.asu.ru/projects/altai-roots/>
26. Екей М. «Тюркская экспансия», «уязвимая» Россия и оставшиеся без ответов вопросы о трагедии в Жанаозене. *Радио Азаттык*. 18 декабря 2021 г. URL: <https://rus.azattyq.org/a/press-review-greater-turan-ideas-zhanaozen-s-legacy/31615005.html>
27. Başkurdistan Türk mü, hangi irk? Başkurdistan hangi dili konuşuyor? *KARAR*. 13.02.2022. URL: <https://www.karar.com/hayat-haberleri/baskurdistan-turk-mu-hangi-irk-hangi-dili-konusuyor-1651419>
28. Проект Великий Туран - В Анкаре назвали 10 российских регионов турецкими. *Lenta.UA*. 18 февраля 2022 г. URL: <https://lenta.ua/ru/desyat-rossiyskih-regionov-v-sluchae-razvala-rf-otoydut-k-turtsii-smi-116178/>
29. Горохов А. «Великий Туран от Средиземного моря до моря Лаптевых». *Еженедельник Звезда*. 02 декабря 2021 г. URL: <https://zvezdaweekly.ru/news/202111251031-s9FR5.html>
30. Крамар О. Росія та решта. Якими можуть бути контури розпаду РФ. *Український тиждень*. 14 липня 2014. URL: <https://tyzhden.ua/rosiia-ta-reshta-iakymy-mozhut-buty-kontury-rozpadu-rf/>

## УКРАЇНА ТА БОРОТЬБА ЗА ГЛОБАЛЬНИЙ ПІВДЕНЬ

*Анотація.* У статті розглядаються основні проблеми, виклики та перспективи, пов'язані з можливістю української дипломатії досягти розширення взаємодії української держави з країнами Глобального Півдня. Зазначається, що зазначені країни опинились перед серйозним випробуванням щодо вибору свого ставлення до російської агресії проти України. Більшість з них з недовірою ставляться до політики західного світу щодо російсько-української війни. Зазначена війна часто розглядається у руслі таких стереотипів як наявність у західного світу подвійних стандартів, коли Захід зосереджується лише на українському питанні і не бажає розглядати проблеми Глобального Півдня як такі, що не заслуговують на увагу. Російсько-українська війна розглядається не як протистояння сил, які стоять на захисті правил світового порядку, міжнародного права, та авторитарними та диктаторськими режимами, а як внутрішній конфлікт у межах Заходу, як наслідок американського суперництва за отримання гегемонії над світом. Метою статті є аналіз викликів, проблем та перспектив, що постають перед українською дипломатією щодо активізації залучення країн Глобального Півдня до протидії російській агресії та до повоєнного відновлення України, розвитку з нею всебічної співпраці у найбільш сприятливих форматах.

**Ключові слова:** російсько-українська війна, зовнішня політика України, Глобальний Південь, міжнародні відносини, дипломатія.

*Annotation.* Chalyi A.O. **Ukraine and the fight for the Global South.** The article examines the main problems, challenges and prospects related to the ability of Ukrainian diplomacy to achieve expanded interaction between the Ukrainian state and the countries of the Global South. It is noted that the mentioned countries faced a serious test in choosing their attitude towards Russian aggression against Ukraine. Most of them are skeptical of the Western world's policy towards the Russo-Ukrainian war. This war is often viewed in the context of stereotypes such as the Western world having double standards, where the West focuses only on the Ukrainian issue and is unwilling to consider the problems of the Global South as unworthy of attention. The Russo-Ukrainian war is viewed not as a confrontation between forces that defend

*the rules of world order and international law, and the authoritarian and dictatorial regimes, but as an internal conflict within the West, as a consequence of American rivalry for hegemony over the world. The purpose of the article is to analyze the challenges, problems and prospects facing Ukrainian diplomacy in terms of intensifying the involvement of the countries of the Global South in countering Russian aggression and in the post-war reconstruction of Ukraine, as well as developing comprehensive cooperation with Ukraine in the most favorable formats.*

**Key words:** *Russian-Ukrainian war, Ukraine's foreign policy, Global South, international relations, diplomacy.*

Агресія Росії проти України одночасно типова й унікальна. Маючи абсолютну перевагу практично по всіх параметрах, росіяни не змогли їх використати ефективно й перемогти. Україна, сильно поступаючись у кількості військових та озброєнні, змогла не тільки вистояти, а й ефективно атакувати та переносити війну на територію ворога. Але саме диспаритет в ресурсах, який був, є і буде, змушує Україну шукати союзників, які допоможуть посилити наші шанси на перемогу. Коли стоїть питання про виживання, то необхідно застосовувати всі можливості, і українська дипломатія почала активну роботу для знаходження таких союзників по всьому світу. Окрім очевидного вибору західноєвропейських країн, США, Канади, Японії, Тайваню, Кореї тощо, українські та європейські посадовці постійно наголошують на важливості ролі Глобального Півдня у забезпеченні перемоги України в російсько-українській війні. Аналогічні рухи здійснюють і Україна, і Росія, і Захід. Тим не менш, після 15 місяців війни Глобальний Південь не сильно налаштований допомагати Україні співставно з європейським світом. Так само обережним є ставлення до Росії. Парадоксально, скрізь в українських та західних ЗМІ педалюється тема про те, що Росія, нібито, посилює свій вплив на Глобальний Південь. Але чи дійсно це так? В чому причина й витоки такої позиції? Як Україні варто на це реагувати та чи варто взагалі? Яка теоретико-практична база має бути в Україні стосовно Глобального Півдня і яку стратегію і тактику варто використовувати? В цьому дослідженні автор спиратиметься на

геостратегічний та геоекономічний підходи в теорії міжнародних відносин, щоб дати відповіді на ці питання й виконати завдання дослідження.

Завданнями цього дослідження є: аналіз та оцінка політики Росії та України на Глобальному Півдні, ідейні та матеріальні основи реакції Глобального Півдня щодо російської агресії проти України, напрацювання оптимального варіанту дій України, який би максимально враховував особливості розвитку, історичний досвід, умоустрій цих країн задля знаходження точок дотику щодо їхніх та наших проблем. Головною ідеєю цього короткого дослідження є доведення тези про те, що Україна має зосередити основні зусилля на:

**- збереженні й максимальному посиленні підтримки України західним світом;**

**- намаганні якомога тісніше залучити Глобальний Південь до економічного співробітництва та позбавлення від російського впливу.**

Проблема Глобального Півдня та його ролі в світовій політиці, впливі російсько-української війни на нього розглядається в безлічі публікацій як публіцистичних, так і дослідницьких, тому щільно аналізувати їх немає сенсу. Зокрема науковцями НІСД [1] підготовлено ряд аналітичних доповідей та статей, що розкривають роль Глобального Півдня, таку ж роботу проводив і Фонд Карнегі [2], Інститут Африканської політики [3] та інші. Про роль Глобального Півдня писали С. Корсунський [4] і Д. Мілібенд [5].

Глобальний Південь – строката суміш країн, що раніше називали Третім світом [6] у відриві від історичних, політичних, соціальних витоків цього поняття. Традиційно до нього включають країни Африки, Південної Америки та більшість країн Азії [7, р. 3], окрім КНР, Японії, Тайваню, Кореї тощо. Проблемою є понятійна розмитість, через що саме поняття позначає радше недорозвиток [8, р. 13]. За якими критеріями визначати Глобальний Південь? Географічними, – в ньому представлені країни з усієї планети; економічними – країни з різним рівнем розвитку й багатства; політичними –

так само всі режими від демократій до диктатур. В даному дослідженні Глобальний Південь буде трактуватися в економічному ключі як *сукупність країн з рівнем ВВП на душу населення нижче за середньосвітовий*. На даний момент середньосвітовий ВВП на душу населення сягає 13 440 \$ [9]. Відповідно в цей Глобальний Південь входять 127 країн (окремо зазначу, що рівень ВВП показує лише економічну міць держав, і може бути не пов'язаний із реальним рівнем добробуту населення). Глобальний Південь в реаліях сучасної світ-системи є периферією, де ведеться боротьба центру і напів-периферії за свої національні інтереси, в першу чергу, економічні.

Повномасштабна агресія росіян проти України застала Глобальний Південь зненацька. І хоча і змусила його стримано висловитися на підтримку України загальними фразами й голосуваннями в ООН, однак завдала страждань від негативних наслідків російської агресії, зокрема на продовольчій ниві [10, 11]. Окремі країни приєдналися до гуманітарних ініціатив, за що Україна їм вдячна. Тим не менш така допомога є паліативною – боротися з наслідками, а не з причинами. Причиною є російська агресія. Тому конструктивна допомога означатиме підтримку української економіки та обороноздатності. Наразі, таку діяльність провадять тільки країни Першого світу чи Глобальної Півночі, що має статистичне підтвердження [12, р. 29-33], із країн Півдня лише Колумбія й Камбоджа, які надіслали інструкторів-мінерів, Пакистан, Марокко, Судан, Йорданія надали певну кількість озброєнь і то через третіх осіб.

Під час дипломатичного провадження позиції України, українські дипломати, як і європейські, теж стикаються з нерозумінням, інертністю, байдужістю, а подекуди навіть і з ворожістю представників Глобального Півдня [13]. У своєму виступі на Саміті Ліги арабських держав, Президент В. Зеленський прямо визнав, звертаючись до лідерів Глобального Півдня, що *«... серед вас є ті, хто заплющує очі на камери російських в'язниць, в яких утримуються наші люди, й незаконні анексії»* [14].

Такі слова відображають абсолютно закономірні явища:

1) Війна між Росією та Україною не є зіткненням структурно формуючих держав, яке може вплинути на всю структуру світових і міжнародних відносин, що дозволяє Глобальному Півдню триматися осторонь;

2) Російсько-українське протистояння трактується Глобальним Півднем в пропагандистських ключах як «Американсько-російське», «Західно-російське протистояння», «псевдо-війна», «напад України» тощо внаслідок параноїдального антиамериканізму місцевих політичних верхівок;

3) Глобальний Південь банально не знає про реалії України (так само як і Україна про реалії Глобального Півдня).

Виходячи з цього, чи є доречною активна діяльність України в цих країнах? На перший погляд, Україна зацікавлена в дружніх відносинах з усіма країнами (окрім зовсім людожерських режимів типу КНДР, Сирії, Ірану тощо – «країн-вигнанців»). Інше питання, яку конкретну допомогу можуть надати країни Глобального Півдня. Але тим не менш, Україна має використати всі можливості, які сприятимуть перемозі. Тому відповідь на питання — звичайно ж, співробітництво України з країнами Глобального Півдня є і доречним, і потрібним. По-перше, йдеться про створення дійсно самої широкої коаліції всіх сил, що поділяють необхідність жити в світі, який так чи інакше підпорядкований правилам. Це ширша вимога на відміну від відданості демократичним принципам. Суворая реальність, з якою стикнувся демократичний світ, ядро якого складає трансатлантична спільнота, повернула його до усвідомлення зазначеної істини і лише після цього стали з'являтися перші результати такої зміни порядку денного, що проявилось у голосуванні країн Глобального Півдня щодо резолюції від 24 лютого 2023р., де більшість країн, які, як здавалось, стояли осторонь українських проблем, таки стали на наш бік, засудивши агресію Росії. По-друге, так чи інакше означені країни в своїй реальній політиці й так дотримуються санкцій, накладених на Росію, тобто вже є в орбіті інтересів і можливостей України.

Але не варто забувати наступні постулати:

- активна співпраця між країнам виникає лише у разі наявності національного інтересу взаємодіючих сторін;
- основним є економічний або політичний (збереження держави) інтерес;
- результат дипломатії має кількісний вираз (сума прибутку має перевищувати суму витрат);
- прибуток має виражатися в макроекономічній допомозі або озброєнні.

Чи відповідає політика України таким критеріям у випадку з Глобальним Півднем? Які національні інтереси має Україна в цій групі країн? Розглянемо торговельні відносини України з цією групою країн.

**Таблиця 1. Частка країн Глобального Півдня в експорті-імпорті України [15]**

<b>Україна</b>	<b>Експорт %</b>	<b>Імпорт %</b>
<b>Нігерія</b>	0,01	0,02
<b>Єгипет</b>	1,47	0,35
<b>ПАР</b>	0,01	0,12
<b>Саудівська Аравія</b>	0,92	0,24
<b>Пакистан</b>	0,01	0,49
<b>Індія</b>	3,24	1,4
<b>Мексика</b>	0,12	0,19
<b>Бразилія</b>	0,01	0,33
<b>Індонезія</b>	0,04	0,35
<b>В'єтнам</b>	0,13	0,73

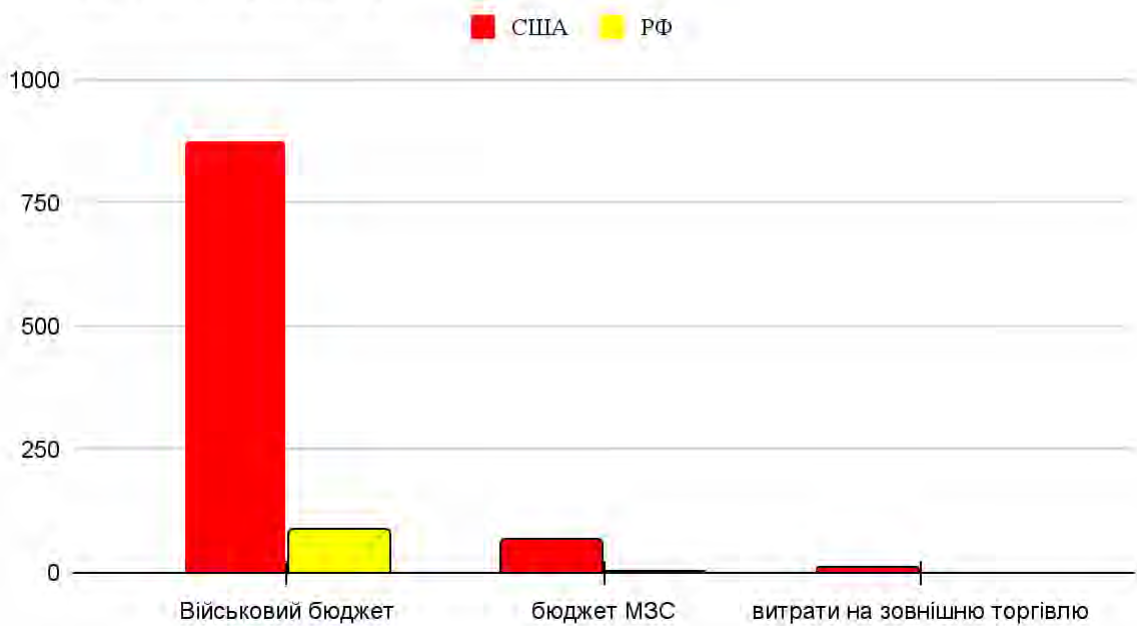
Згідно з Таблицею 1, економічні зв'язки між Україною та Глобальним Півднем занадто низькі, щоб стимулювати країни регіону активно виступити на боці України. Вони були низькі і до повномасштабного вторгнення, а після нього різко пішли на спад для більшості зазначених країн [16, р. 8]. Відтак, єдиний шлях остаточно схилити цю групу країн на бік України — нарощувати торговельно-економічне співробітництво, особливо в тих сферах, які є цікавими для цих країн [17], і в яких Україна може успішно замінити Росію, тим паче, що товарна структура експорту України та Росії до країн Глобального Півдня, на жаль, дещо схожа (низькотехнологічна та сировинна), але при бажанні та грамотній економічній політиці ці завдання є реальними в середньостроковій перспективі.

Інший аспект, який необхідно висвітлити – постійне акцентування Росією нібито посиленні своєї ролі в країнах Глобального Півдня. Такі дії Росії зумовлені наступним:

1. синдромом імперіалістичної держави;
2. спадковими практиками зовнішньої політики СРСР;
3. невіглаством й політичною неадекватністю вищого політичного керівництва Росії.

Імперіалістична держава втручається у справи країн усього світу, переслідуючи свої імперські інтереси, в першу чергу економічні. Однак серйозних економічних інтересів у Росії в третьому світі немає. Більшість країн третього світу набагато більше зав'язані на КНР та США, ніж на Росію. Також слід зазначити, що для імперії у Росії катма ресурсів. Її зовнішньополітичний потенціал (*ЗПП – сумарний грошовий ресурс на проведення зовнішньої політики*) поступається США в 10 разів. Економічно США переважає Росію в 13 разів, не кажучи вже про структуру і якість економіки. Частка США в світовій економіці складає 24 %, в той час як Росії – 2 %. [18, 19, 20]

ЗПП США та РФ (у млрд. \$)



У Росії немає жодних сил бути імперією, через малий розмір і нерозвиненість як економіки, так і загалом політико-економічної моделі й відповідної їй ідеології. Вона є втіленням моделі військово-феодального імперіалізму, суть якого в фізичному загарбанні інших територій, а не фінансово-економічному підкоренні країни-об'єкта. Нинішня політика Росії на просторах Глобального Півдня копіює провальну політику СРСР, тільки в більших масштабах, який підтримував різноманітні режими по всьому світу лише на основі їхньої антизахідності (антиамериканізму), але не тільки не отримувала економічної вигоди від цього, а й витрачала колосальні кошти, що врешті-решт опосередковано призвело до його економічного колапсу.

Інший момент криється в ідеології. Попри всі свої недоліки комуністична ідеологія мала дійсно світовий масштаб. Тобто могла об'єднати українця, француза, нікарагуанця, конголезця, китайця чи індонезійця. Але чи є «Руский мир» дійсно рівнозначною комунізму ідеологією? Очевидно ні. Приклад України, яка несамовито бореться, щоб не допустити його втілення, приклад країн Кавказу та Центральної Азії, які хоч і зав'язані економічно на Росії внаслідок своїх політико-економічних моделей, все ж намагаються

триматися від неї якнайдалі де це можливо. Окремі елементи російської «ідеології», такі як «євразійство», просто не можуть бути предметом дослідження через їхню повну абсурдність і неможливість реалізації. До того ж, як зазначалося вище, більшість країн Глобального Півдня набагато більше економічно зав'язані на США та ЄС, ніж на Росію. Показовим є обсяг торгово-фінансових операцій між Росією-Індією-ПАР, які знаходяться в межах кількох відсотків.

**Таблиця 2. Частка країн Глобального Півдня в експорті-імпорті Росії (дані за 2021)**

<b>Росія</b>	<b>Експорт %</b>	<b>Імпорт %</b>
<b>Нігерія</b>	0,18	0,013
<b>Єгипет</b>	0,86	0,2
<b>ПАР</b>	0,07	0,27
<b>Саудівська Аравія</b>	0,39	0,12
<b>Пакистан</b>	0,07	0,12
<b>Індія</b>	1,9	1,5
<b>Мексика</b>	0,48	0,7
<b>Бразилія</b>	1,1	0,76
<b>Індонезія</b>	0,14	0,9
<b>В'єтнам</b>	0,46	1,7

**Таблиця 3. Частка Росії в торговельному балансі країн Глобального Півдня**

<b>Росія</b>	<b>Експорт %</b>	<b>Імпорт %</b>
<b>Нігерія</b>	0,0098	4
<b>Єгипет</b>	1,2	4,3
<b>ПАР</b>	0,25	0,5
<b>Саудівська Аравія</b>	0,071	0,95
<b>Пакистан</b>	0,61	0,75
<b>Індія</b>	0,85	1,5
<b>Мексика</b>	0,1	0,45
<b>Бразилія</b>	0,59	3
<b>Індонезія</b>	0,67	0,65
<b>В'єтнам</b>	0,98	0,75

**Таблиця 4. Частка Росії в торговельному обігу країн Кавказу та Центральної Азії [21].**

<b>Росія</b>	<b>Експорт %</b>	<b>Імпорт %</b>
<b>Грузія</b>	12	14
<b>Вірменія</b>	45	31
<b>Азербайджан</b>	2,6	19
<b>Туркменістан</b>	42	15
<b>Киргизстан</b>	44	24
<b>Казахстан</b>	10	35
<b>Таджикистан</b>	5	30
<b>Узбекистан</b>	24	21

Тобто, економічних основ для такої активності Росії в країнах Глобального Півдня немає, і її дії неминуче проваляться. Окрім традиційного простору Кавказу, Центральної Азії та Білорусі (щодо якої вже готові економічні та ідеологічні основи для анексії), Росія не демонструє економічної активності, достатньої для впливу на ту чи іншу країну. Ситуація аналогічна українській і не принесе бажаний Росії результат, а лише навпаки, виснажить її.

Отже, українській дипломатії варто зосередити всі сили на завданні повною мірою використати співробітництво з Глобальним Півднем для посилення України, шукати такі підходи й аргументи, які б сприймалися в ньому. Протягом останніх років українська дипломатія розгорнула активну діяльність, шукаючи підходи й тактичні прийоми взаємодії з країнами Глобального Півдня. Ця робота на африканському, латиноамериканському та азійському напрямках зовнішньої політики вже приносить певні результати [22], але й надалі варто працювати задля поглиблення цих позитивних зрушень. Налагодженню взаємодії з Глобальним Півднем сприяє й активна діяльність Президента В. Зеленського, який намагається, навіть поза межами дипломатичного офіціозу, ознайомити очільників країн Глобального Півдня з проблемами України, які були б суголосні з їхніми проблемами, острахами й надіями, закликаючи не бути пасивними, а проводити активну політику, яка б не тільки допомогла Україні, а й їм самим [23].

Останнім пунктом хотілося б виділити ідейну складову «боротьби за Глобальний Південь». В силу емоційності подій війни, ми дивимось на світ через призму наших проблем, вважаємо, що весь світ за замовчуванням за Україну і має їй допомагати, поділяє наш погляд на війну, поділяє наші цінності тощо. Стосовно Першого світу, це загалом так. Але на рівні Третього світу це не так. Реалії російсько-української війни це доводять однозначно. Лексичні звороти про «демократію», «авторитаризм», «світ, базований на правилах» і т.д. не резонують на Глобальному Півдні [5]. Їхня тактика – максимально використати конфлікт у своїх інтересах. На думку

автора, стратегічною метою України на Глобальному Півдні мало б бути донесення, в першу чергу до політико-економічних кіл цих країн тези, що в інтересах їхніх країн підтримати саме Україну і Захід у війні проти Росії через вже згадані економічні зв'язки, які можуть нанести цим країнам колосальні збитки. Що саме поведінка неадекватної Росії загрожує всьому світу і їм зокрема (особливо стосовно погроз, хоч і пустих, про можливе використання ядерної зброї), що Росія та її сателіти представляють найбільш відсталу частину людства, де панує бідність, фанатизм і безправність. Навряд чи Глобальний Південь поділяє такі цінності, хоча б із міркувань здорового глузду та інстинкту самозбереження, і вже точно не зможе віднайти для себе стратегічну вигоду у взаємодії з Росією, яка зумовить його розвиток на десятиліття вперед.

Таким чином, Україна в боротьбі за Глобальний Південь, яка, можливо, є визначальною рисою світової політики, має займати активну позицію, але реально оцінювати свої можливості та можливості Глобального Півдня. Більшість цих країн бідні, військово слабкі, не готові до активних дій. Наше завдання дати їм економічний стимул допомагати Україні активніше, хоча б, на дипломатичному рівні, доводити до них думку, що співпраця з Україною вигідніша ніж з Росією, яка неминуче зазнає поразки.

Російський вплив на Глобальний Південь є занадто перебільшеним і не дасть Росії очікуваного результату. Жодна ініціатива, яка не приносить конкретної допомоги Україні, не має підтримуватися. Всі зусилля української держави, в особі дипломатичного корпусу й ЗМІ, мають зосередитись на збереженні й посиленні впливу на Захід щодо економічної та військової допомоги. Значні зусилля слід зосередити на розвитку відносин з Японією, Республікою Корея та Тайванем, як найбільш розвиненими країнами Азії, з якими економічне та політичне співробітництво потребує подальшого вдосконалення та розширення сфер співпраці. Активна політика стосовно Глобального Півдня має відбуватися не лише на дипломатичному рівні, а й

на економічному та науково-технічному, що вимагає вироблення комплексної державної стратегії.

### **Використані джерела та література:**

1. Борділовська О. Позиція Південно-Африканської Республіки як приклад ставлення нейтральних країн Глобального Півдня до російсько-української війни. НІСД. 23.02.2023. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/pozytsiya-pivdenno-afrykanskoji-respubliki-yak-trykklad>
2. Gopaldas R. Will the invasion of Ukraine change Russia-African relations? Carnegie endowment for international peace. April 26, 2023. URL: <https://carnegieendowment.org/2023/04/26/will-invasion-of-ukraine-change-russia-africa-relations-pub-89596>
3. Ogunmodede C. Effects of the war in Ukraine on African countries. Africa policy research institute. July 13, 2022. URL: <https://afripoli.org/effects-of-the-war-in-ukraine-on-african-countries>
4. Корсунський С. Не всі у світі проти Путіна: як Україна працює з “Глобальним Півднем”. Дзеркало тижня. 2 травня 2023 р. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/ne-vsi-u-sviti-proti-putina-jak-ukrajina-pratsjuje-z-hlobalnim-pivdnem.html>
5. Miliband D. The World Beyond Ukraine: The Survival of the West and the Demands of the Rest. The Foreign Affairs. April 18, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/world-beyond-ukraine-russia-west>
6. Sajed A. From the Third World to the Global South. E-International relations. URL: <https://www.e-ir.info/2020/07/27/from-the-third-world-to-the-global-south/>
7. Kowalsky A.M. Global South-Global North Differences. No Poverty W. Leal Filho et al. (eds.), Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals. Bern: Springer, 2020. pp. 1-12.
8. Dados N., Connell R. The Global South. Contexts, 2012, Vol. 11, No. 1, pp. 12-13. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1536504212436479>
9. GDP per capita, current prices in U.S. dollars per capita. IMF map. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/THA/IDN/PHL/VNM/MYS>
10. War in Ukraine: Asia Takes Sides. Pivot to Asia. Italian institute for international political studies. ISPI. March 24, 2022. URL: <https://www.ispionline.it/en/publication/war-ukraine-asia-takes-sides-34270>

11. Shah Sh. Y., Pachaly J. The Ukraine War: Perspectives and Reactions in Asia. Heinrich Böll Stiftung. May 19, 2022. URL: <https://www.boell.de/en/2022/05/11/ukraine-war-perspectives-and-reactions-in-asia>
12. Trebesch C., Antezza A. et al. The Ukraine Support Tracker: Which countries help Ukraine and how? Kiel Institute for the World Economy. Working paper № 2218. 75 p.
13. Why do many in Indonesia, Southeast Asia support Russia's war in Ukraine? Two inter-related factors guided the Southeast Asian state's response to the Ukrainian war. Business standard. March 17, 2022. URL: [https://www.business-standard.com/article/international/why-do-many-in-indonesia-southeast-asia-support-russia-s-war-in-ukraine-122031700481\\_1.html](https://www.business-standard.com/article/international/why-do-many-in-indonesia-southeast-asia-support-russia-s-war-in-ukraine-122031700481_1.html)
14. Закликаю сприяти захисту наших людей, включно з українською мусульманською спільнотою – виступ Володимира Зеленського на саміті Ліги арабських держав. Офіс Президента. 19 травня 2023 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zaklikayu-spriyati-zahistu-nashih-lyudej-vklyuchno-z-ukrayin-82997>
15. Зовнішня торгівля України з окремими країнами (тисяч доларів США) за період з 01.01.2023 р. по 31.03.2023 р. Державна митна служба України. Статистика. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri>
16. One year of war in Ukraine Assessing the impact on global trade and development. WTO research papers. Geneva, 2023. 20 p.
17. Максим Субх: «Ми не можемо жертвувати нашою національною безпекою лише заради того, щоб мати сталі торговельні відносини з Іраном». Дзеркало тижня. 8.11.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/international/maksim-subkh-mi-ne-mozhemo-zhertvuvati-nashojunatsionalnoju-bezpekoju-lishe-zaradi-toho-shchob-mati-stali-torhovelni-vidnosini-z-iranom.html>
18. Military expenditures 2022. SIPRI. URL: <https://sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-and-military-expenditure/military-expenditure>
19. Budget of the U.S. Government Fiscal year 2023. Washington: Executive office of the President office of management and budget, 2023. 149 p.
20. О федеральном бюджете на 2022 год и на плановый период 2023 и 2024 годов. URL: [https://minfin.gov.ru/common/upload/library/2021/12/main/Prezentatsiya\\_FB\\_22-24.pdf](https://minfin.gov.ru/common/upload/library/2021/12/main/Prezentatsiya_FB_22-24.pdf)
21. Trade statistics. Trading economics. URL: <https://tradingeconomics.com/>
22. Виступ міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби на засіданні Асоціації Карибських Держав. Міністерство закордонних справ України. 11.05.2023. URL: <https://mfa.gov.ua/news/vistup-ministra-zakordonnih-sprav-ukrayini-dmitra-kulebi-na-zasidanni-asociaciyi-karibskih-derzhav>; Максим Субх звернувся до учасників міжнародного форуму «Африканські ворота у промисловість, сільське господарство та торгівлю». Міністерство

закордонних справ України. 17.05.2023. URL: <https://mfa.gov.ua/news/maksim-subh-zvernuvsya-do-uchasnikiv-mizhnarodnogo-forumu-afrikanski-vorota-u-promislovist-silske-gospodarstvo-ta-torgivlyu>

23. У Японії Глава Української держави провів зустріч із Президентом Індонезії. Офіс Президента. 21 травня 2023 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-yaponiyi-glava-ukrayinskoji-derzhavi-proviv-zustrich-iz-pr-83049>; Президент України провів зустріч із Президентом Республіки Корея. Офіс Президента. 21 травня 2023 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proviv-zustrich-iz-prezidentom-respubliki-83061>; У Японії Президент України провів зустріч із Прем'єр-міністром Індії. Офіс Президента. 21 травня 2023 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-yaponiyi-prezident-ukrayini-proviv-zustrich-iz-premyer-min-83025>; У Дждді Президент України провів зустріч із Прем'єр-міністром Іраку. Офіс Президента. 21 травня 2023 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-dzhiddi-prezident-ukrayini-proviv-zustrich-iz-premyer-mini-83005>; У Саудівській Аравії Президент провів зустрічі з главами делегацій ОАЕ, Оману та Кувейту. Офіс Президента. 21 травня 2023 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-sauidivskij-araviyi-prezident-proviv-zustrichi-z-glavami-de-83001>; У Саудівській Аравії Президент України зустрівся зі Спадкоємним принцом, Прем'єр-міністром Мухаммадом бін Салманом аль Саудом. Офіс Президента. 21 травня 2023 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-sauidivskij-araviyi-prezident-ukrayini-zustrivsvya-zi-spadko-82993>

### **Склад авторського колективу:**

**Аулін Олександр Анатолійович**, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу обслуговування інформаційними ресурсами Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

**Городня Наталія Данилівна**, доктор історичних наук, професор, професор кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

**Зелінський Андрій Леонідович**, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всевітньої історії НАН України».

**Кордун Олексій Олександрович**, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всевітньої історії НАН України».

**Лоссовський Ігор Євгенович**, кандидат фізико-математичних наук, професор, заступник Голови Державної Служби України з етнополітики та свободи совісті.

**Лукаш Ольга Іванівна**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всевітньої історії НАН України».

**Моціяка Ольга Петрівна**, молодший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всевітньої історії НАН України».

**Олійник Олег Миколайович**, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

**Прип'юк Євген Олександрович**, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

**Пророченко Наталія Олександрівна**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент, завідувач кафедри корейської та японської філології Київського національного лінгвістичного університету.

**Чалий Андрій Олегович**, аспірант відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

**Шепельська Ірина Юр'ївна**, старший викладач кафедри корейської та японської філології Київського національного лінгвістичного університету.

**Швед В'ячеслав Олександрович**, кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України», керівник авторського колективу.

**Наукове видання**

**ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ  
ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ КУРСІВ  
КРАЇН АЗІЇ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХІ СТОЛІТТЯ**

**Збірник наукових праць**

За загальною редакцією  
кандидата історичних наук, доцента  
***В.О. Шведа***

Відповідальний науковий редактор:  
**Є.О. Прип'юк**

Науковий та літературний редактор  
**Н.І. Мхитарян**